

ПЕДАГОГІКА

УДК 371

КОНКРЕТИЗАЦІЇ ІДЕЙ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

БЖУЗЕ ҐЖЕҐОЖ, доктор педагогічних наук, ад'юнкт Факультету педагогічних наук, *Куявська вища школа у Влоцлавку, Польща*

БІДА О. А., доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки і психології,

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

E-mail: tetyanna@ukr.net

Анотація. *Вирішенню проблеми формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця і досягнення ним відповідного високого професіоналізму сприяє процес гуманізації системи освіти. У цьому зв'язку виникає потреба в конкретизації ряду ідей гуманізації освіти як основи формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця, що і зроблено у статті. З'ясовано причини забезпечення формування гуманістичної спрямованості майбутнього фахівця, розкрито можливості розвитку гуманістичної спрямованості майбутніх фахівців. Виявлено різні підходи до розуміння сутності гуманізації: як гуманітарної підготовки і оволодіння гуманітарними знаннями, як розширення гуманітарних знань, як стимулювання прагнень студентів до гуманітарних знань. З'ясовано, що структура гуманістичної спрямованості майбутнього фахівця включає в себе такі компоненти: доброзичливість; емпатійне розуміння; комунікативність; толерантність; професійний оптимізм. Формування гуманістичної спрямованості неможливе без застосування конкретних принципів цього процесу: принцип індивідуального підходу до особистості студента, активної самостійної діяльності студента, рефлексивного бачення професійної діяльності та принцип діяльнісного підходу.*

Ключові слова: *гуманістична спрямованість, особистість, майбутній фахівець, професіоналізм, гуманізація системи освіти.*

Актуальність. У нових умовах розвитку України необхідна гуманістично спрямована особистість фахівця, який володіє не тільки глибокими знаннями, а й високим моральним та інтелектуальним потенціалом, ставленням до праці з урахуванням гуманістичних пріоритетів та людських цінностей, широким кругозором, почуттям високої відповідальності перед суспільством і народом за свої дії.

Вирішенню проблеми формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця і досягнення ним відповідного високого професіоналізму сприяє процес гуманізації системи освіти. У цьому зв'язку виникає потреба в конкретизації ряду ідей гуманізації освіти як основи формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця. Особливого значення набувають наукові дослідження гу-

манізації освіти у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців України, оцінка реального стану і пошуку оптимальних шляхів її реалізації [1].

Аналіз останніх джерел та публікацій. У наукових джерелах проблема гуманістичної спрямованості фахівця не є новою. Про це дізнаємось в дослідженнях науковців Г. Балла, І. Бега, Л. Іванової, А. Міняйлової, О. Мишак, В. Семиченко, І. Учитель та інших.

Мета. Метою даної роботи є конкретизація ідей гуманізації освіти як основи формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця.

Методи. Теоретичні (аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури).

Результати. Формування гуманістичної спрямованості майбутнього фахівця забезпечується завдяки актуалізації у студентів потреби в розвитку цієї якості, включенням їх в активну пізнавальну діяльність з оволодіння знаннями про сутність педагогічної гуманності, її значущість і формуванню на цій основі гуманних почуттів, поглядів, переконань; практичним формуванням умінь, навичок і звичок гуманної поведінки; зміцненням вольових зусиль, пов'язаним з дотриманням відповідних норм поведінки. На думку І. Учитель розвиток гуманістичної спрямованості майбутнього фахівця здійснюється впродовж кількох етапів (пропедевтичного, підготовчого, етапу оволодіння спеціальністю).

Пропедевтичний етап передбачає, що студенти ознайомлюються з історією виникнення гуманістичних ідей, авторськими підходами філософів, психологів, педагогів до проблеми гуманізму, з роллю особистості педагога в гуманізації освіти, завдяки чому й усвідомлюють сутність педагогічного гуманізму.

Через спостереження за гуманістичною взаємодією в системі «викладач-студент» усвідомлюють базові ознаки гуманістично-орієнтованої педагогічної діяльності. В результаті у студентів укріплюється бажання стати досвідченим фахівцем, інтеріоризуються гуманістичні цінності. Упродовж підготовчого етапу на практичних заняттях з психолого-педагогічних дисциплін відбувається формування фасилітаційної компетентності студентів, що передбачає сформованість здатності: забезпечувати позиції рівноправ'я; здійснювати діалогічну взаємодію з партнерами по спілкуванню; навички відповідальної діяльності в ситуації свободи.

Набуває розвитку позитивне ставлення до самого себе й інших людей, розвивається професійний оптимізм. На етапі оволодіння спеціальністю у процесі розв'язання квазі-професійних завдань студенти усвідомлюють сутність педагогічної фасилітації (підтримка, допомога учням в їх навчанні і розвитку; формування здатності сприймати іншого як індивіда, що має безумовну цінність, незалежну від його поведінки; усвідомлення значення педагогічного впливу на особистість учня, відповідальність за нього; усвідомлення власного ставлення до інших людей і прийняття власних почуттів). Розвитку гуманістичної спрямованості майбутніх фахівців сприяють: гуманізація процесу підготовки, практико-орієнтоване навчання на заняттях з педагогічних дисциплін, вивчення провідного педагогічного досвіду, використання інноваційних методів навчання [2].

Ретроспективний аналіз філософських та психолого-педагогічних джерел із проблеми дослідження, зроблений А. Міняйловою, виявив, що ідеї гуманістичного виховання особистості зародилися в Стародав-

ньому світі (Конфуцій, Платон, Аристотель, Цицерон та ін.) і носили здебільшого космогонічний характер. Подальшого розвитку і нового теоцентричного осмислення вони набули в епоху Середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський та ін.). За часів Відродження відбувається звернення філософсько-педагогічної думки до особистості як індивідуальності і з'являються перші європейські гуманістичні школи (Вікторіно да Фельтре та ін.). У добу Просвітництва гуманістичні ідеї розвитку особистості формуються у філософсько-педагогічну течію – гуманізм – і набувають нового науково обґрунтованого осмислення в роботах Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Я.-А. Коменського, І. Песталоцці та ін. Подальшого розвитку ідеї гуманізму особистості набули у XVIII – поч. XX ст. у творчості російських педагогів-мислителів (В. Белінський, М. Добролюбов, М. Чернишевський, К. Ушинський та ін.), які одностайні в думці, що головна мета виховання полягає у вихованні Людини, та українських (Г. Ващенко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, та ін.), які розглядали проблему гуманістичного виховання особистості крізь призму суспільно-політичних умов у контексті національного виховання як єдиного шляху гуманістичного перетворення українського суспільства і держави.

Значний внесок у вирішення проблем гуманістичного виховання особистості зроблено класиками вітчизняної і світової педагогіки А. Макаренком, який розглядав їх у контексті виховання колективу, і В. Сухомлинським, він узагальнив, систематизував, переосмислив, поглибив, розширив та наповнив новим змістом педагогічні ідеї й здобутки попередників-гуманістів, досягнувши акме-вершини теорії гуманістичного виховання особистос-

ті.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців засвідчив наявність інтеграційних зв'язків між поняттями: „гуманістичне виховання”, „гуманізм”, „гуманність”, „людяність”, „людинолюбство”, „виховання”, „виховання гуманності”, „гуманістичні цінності”, „гуманістичні орієнтації”, „гуманістичний ідеал”, „гуманізація освіти”, „гуманітаризація освіти”. Розкрито сутність понять „гуманізм”, „гуманність”, „гуманізація”, „гуманітаризація” як основоположних, вихідних дефініцій, що орієнтують на пошуки нових підходів до вирішення означеної проблеми.

Аналіз наукових досліджень з проблем гуманістичного виховання дав змогу дійти висновку про відсутність єдиного підходу до визначення сутності гуманістичного виховання. Деякі дослідники вживають інші терміни, які є або синонімами терміна „гуманістичне виховання”, або близькими за семантичним значенням поняттями: „виховання у гуманістичному дусі” (Г. Балл), „гуманістичне формування особистості” (Й. Гайда). Існують різні підходи сучасних науковців до визначення поняття „гуманістичне виховання”. Так, А. Вірковський розглядає гуманістичне виховання у контексті самоактуалізації особистості. Інший підхід здійснюють вчені М. Касьяненко та І. Шевчук, акцентуючи на співпраці й співтворчості вихователя і вихованців як необхідній умові гуманістичного виховання особистості. О. Сухомлинська розглядає гуманістичне виховання у контексті культурологічного підходу. Л. Бобко і Д. Пащенко, формуючи власне бачення досліджуваної проблеми, синтезували означені вище підходи. Синтезуючи різні підходи до визначення сутності досліджуваної проблеми, А. Міняйлова розгля-

дає гуманістичне виховання студентів технічних університетів як невід'ємну складову цілісного педагогічного процесу творення особистості в умовах суб'єкт-суб'єктних взаємин викладачів і студентів, спрямовану на засвоєння гуманістичних знань, формування спеціальних умінь, навичок, гуманістичних якостей особистості та реалізовану в гуманістичній спрямованості, гуманістичному тезаурусі, гуманістичній самоідентифікації [3]. Особистісна орієнтація, що набула великого поширення, передбачає гуманістичну конверсію освіти. Як вважає І. Бех, особистісно орієнтований підхід до виховання ґрунтується на методологічних принципах західної гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності тощо. Він пропонує будувати виховний процес на засадах гуманізму, адже лише гуманний вихователь може виховати гуманну особистість [4].

У ході аналізу наукової літератури з питань розкриття змісту гуманістичної спрямованості у контексті професійної спрямованості (А. Алексюк, І. Бех, І. Зязюн та ін.) М. Опольською виявлено різні підходи до розуміння сутності гуманізації: як гуманітарної підготовки і оволодіння гуманітарними знаннями, як розширення гуманітарних знань, як стимулювання прагнень студентів до гуманітарних знань. На основі оцінки різних підходів до цього поняття визначено гуманістичну спрямованість майбутнього фахівця як провідну професійну якість, яка скеровує дії управлінця на прийняття адміністративних рішень щодо особистості підлеглого з гуманістичних позицій. Нам імпонує твердження М. Опольської, що структура гуманістичної спрямованості майбутнього фахівця включає в себе такі компоненти: доброзичливість як апіорно позитивне

ставлення до працівника; емпатійне розуміння з урахуванням індивідуальних особливостей працівників, партнерів, колег; комунікативність як уміння встановлювати та підтримувати контакти і впливати на людей; толерантність як терпимість до індивідуальності, думок, способу життя працівників, некатегоричність суджень; професійний оптимізм як віра в людський потенціал; знання норм і правил професійної етики, що передбачає справедливість як об'єктивну оцінку праці та дисципліни, моральну оцінку та самооцінку поведінки, формування стереотипів моральної поведінки. Науковцем доведено, що формування гуманістичної спрямованості неможливе без застосування конкретних принципів цього процесу. Таких принципів визначено чотири: принцип індивідуального підходу до особистості студента, активної самостійної діяльності студента, рефлексивного бачення професійної діяльності та принцип діяльнісного підходу. Визначено основні напрямки формування гуманістичної спрямованості: філософсько-світоглядний (адже формування гуманістичної особистості – це, перш за все, формування гуманістичного світогляду, поглядів на світ, у центрі яких повинна бути людина, загальні закономірності її становлення і розвитку, її цілі та ідеали); екологічної освіти (оскільки розуміння проблеми взаємовідносин і взаємодії людини та навколишнього середовища є одним із показників загальнокультурного рівня особистості); морально-етичний (передбачає організацію як навчально-виховного процесу, так і позанавчальної діяльності студентів відповідно до оральних норм, схвалених суспільством); культурологічний (оскільки можна сказати, що освіта є своєрідною ланкою, яка поєднує матеріальну та духовну культури).

Відзначено, що знання основних теоретичних положень і володіння технологіями професійної діяльності не завжди дає змогу бачити перед собою професійно грамотного та, водночас, толерантного, гуманістичного спрямованого у своїй діяльності спеціаліста. Це дозволило говорити про те, що, виявивши педагогічну винахідливість, можна відкрити такі педагогічні аспекти у діяльності вищих навчальних закладів, які дозволять стимулювати конкретні спрогнозовані якості особистості студента, зокрема, гуманістичні. Цілком погоджуємось з окресленими М. Опольською організаційно-педагогічними умовами формування гуманістичної спрямованості майбутнього фахівця: співпраця та скоординованість зусиль усіх ланок соціалізуючого впливу на особистість; активна та цілеспрямована участь викладача в процесі формування гуманістичної спрямованості; особистісно орієнтований підхід до професійної підготовки з метою формування гуманістичної спрямованості фахівця; забезпечення єдності формування гуманістичної спрямованості та професійного становлення студентів; застосування у підготовці майбутнього фахівця професійно-педагогічних ситуацій [5].

Висновки і перспективи.

З'ясовано причини забезпечення та розкрито можливості розвитку гуманістичної спрямованості майбутніх фахівців, виявлено різні підходи до розуміння сутності гуманізації. Гуманістична спрямованість майбутнього фахівця розглянута як провідна професійна якість, яка скеровує дії управлінця на прийняття адміністративних рішень щодо особистості підлеглого з гуманістичних позицій. З'ясовано, що структура гуманістичної спрямованості майбутнього фахівця включає в себе такі компоненти: доброзичливість; емпатійне ро-

зуміння; комунікативність; толерантність; професійний оптимізм. Конкретизувавши ідеї гуманізації освіти як основи формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця, з'ясовано, що якісна підготовка майбутнього фахівця вбачає структурування педагогічної системи, що за необхідності має аналіз, постановку, та вирішення професійних, проблемних ситуацій, що їх викликають, розроблення системи завдань, що носять проблемно-пошуковий характер, та спрямовані на розвиток професійно значущих рис фахівця, в тому числі, на першому місці – гуманістичних, на що буде спрямована подальша наша робота.

Список використаних джерел

1. Мишак О. О. Гуманізація професійної підготовки як основа формування гуманістичної спрямованості майбутніх фахівців-аграрників. *Педагогічні науки. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2016. Випуск 1(11). С. 277–280.
2. Учитель Інна. Розвиток гуманістичної спрямованості майбутнього педагога професійного навчання. *Наукові записки. Серія: «Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти»*. 2015. Випуск 9 (III). С.70–73.
3. Міняйлова А. В.. Гуманістичне виховання студентів у навчально-виховному процесі технічних університетів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Миколаїв, 2010. 25с.
4. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. Випуск 1. С.124–129.
5. Опольська М. В. Формування гуманістичної спрямованості майбутніх менеджерів-економістів у процесі професійної підготовки:

автореф. дис. канд. пед. наук:
13.00.07 / Київ, 2009. 26с.

References

1. Myshak O. O. (2016) Humanizatsiya profesiynoyi pidhotovky yak osnova formuvannya humanistychnoyi spryamovanosti maybutnikh fakhivtsiv-ahrarykiv [Humanization of vocational training as a basis for the formation of humanistic orientation of future specialists-agrarians]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu imeni Al'freda Nobelya. Pedagogichni nauky. Seriya «Pedagogika i psykholohiya»*. Vypusk 1(11). 277–280.
2. Uchytel' Inna. (2015) Rozvytok humanistychnoyi spryamovanosti maybutn'oho pedahoha profesiynoho navchannya [Development of the humanistic orientation of the future teacher of vocational education]. *Naukovi zapysky. Seriya:*

«Problemy metodyky fizyko-matematychnoyi i tekhnolohichnoyi osvity». Vypusk 9 (III). 70–73.

3. Minyaylova A. V. (2010) Humanistychno vykhovannya studentiv u navchal'no-vykhovnomu protsesi tekhnichnykh universytetiv [Humanistic education of students in the educational process of technical universities. Mykolayiv, 25.
4. Bekh I. D. (1997) Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Spiritual values in the development of personality]. *Pedahohika i psykholohiya*. Vypusk 1. 124–129.
5. Opol's'ka M. V. (2009) Formuvannya humanistychnoyi spryamovanosti maybutnikh menedzheriv-ekonomistiv u protsesi profesiynoyi pidhotovky [Formation of the humanist orientation of future managers-economists in the process of professional training]. Kyiv, 26.

CONCRETEING THE HUMANIZATION EDUCATION IDEAS AS THE BASES OF THE FORMATION OF THE HUMANISTIC DIVERSITY OF THE FUTURE FACTOR PERSONALITY

Buzze Grzegorz, Bida O. A.

Abstract. *The process of humanization of the education system contributes to solving the problem of forming the humanistic orientation of the personality of the future specialist and achieving the corresponding high professionalism. In this connection, there is a need to specify a number of ideas on the humanization of education as the basis for the formation of the humanistic orientation of the personality of a future specialist, as is done in the article. The reasons for ensuring the formation of the humanistic orientation of the future specialist are found out, the possibilities of development of the humanistic orientation of future specialists are revealed. Different approaches to the understanding of the essence of humanization are revealed: humanitarian training and mastery of humanitarian knowledge, as the expansion of humanitarian knowledge, as a stimulation of aspirations of students for humanitarian knowledge. The humanistic orientation of the future specialist as the leading professional quality, which directs the actions of the manager to make administrative decisions on the person of the subordinate from humanistic positions, is determined. It is revealed that the structure of the humanistic orientation of the future specialist includes the following components: goodwill as a priori positive attitude towards the employee; empathic understanding taking into account the individual characteristics of employees, partners and colleagues; communicative skills as the ability to establish and maintain contacts and influence people; tolerance as tolerance to individuality, thoughts, way of life of employees, non-categorical judgments; professional optimism as a belief in human potential; knowledge of norms and rules of professional ethics, which provides justice as an objective assessment of labor and discipline, moral assessment and self-esteem of behavior, the formation of stereotypes of moral behavior.*

Key words: *humanistic orientation, personality, future specialist, professionalism, humanization of the education system.*

© Г. Бжузе, О.А. Біда

УДК 004.738.5:378:331.5

ON-LINE СКЛАДОВА В ПРОФОРІЕНТАЦІЙНІЙ РОБОТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ГАРИНА С.М., кандидат технічних наук, доцент,
ст. наук. співробітник відділу науково-організаційної роботи та інформації
**Державної наукової установи «Центр інноваційних медичних
технологій» Національної академії наук України**
E-mail s.garina@ukr.net

ТВЕРЕЗОВСЬКА Н.Т., доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та інформаційних технологій в освіті
Національного університету біоресурсів і природокористування України
E-mail tverezovskaya@nubip.edu.ua

Анотація. Здійснено аналіз найбільш поширених форм і методів проф-орієнтаційної роботи в закладах середньої спеціальної та вищої освіти. Складання «цифрового портрету» виокремлених сегментів цільової аудиторії – майбутніх абітурієнтів та їх батьків – є одним з ефективних методів проф-орієнтаційної роботи. Проаналізовано спеціалізовані організації та інтернет-сервіси щодо можливості їх використання для зазначених цілей. Встановлено, що використання on-line методів у профорієнтаційній роботі дозволить значно розширити охоплення цільової аудиторії, адаптувати форми і зміст профорієнтаційних матеріалів до її характеристик, поведінки в Інтернеті. Доцільним є застосування маркетингових інтернет-стратегій просування пропозиції в Інтернеті. Окреслено прийнятні напрями, форми, методи проведення профорієнтаційної роботи з використанням інтернет-технологій у закладах вищої освіти.

Ключові слова: профорієнтація; off-line та on-line методи; сервіси для дослідження; сегменти цільової аудиторії; «цифровий портрет» абітурієнта; форми, методи, напрями on-line профорієнтації

Актуальність. На сьогодні профорієнтація залишається актуальним питанням у сферах життєдіяльності індивіда та державної політики. Зазвичай це стосується навчальних закладів, на долю яких випадає переважний обсяг профорієнтаційної роботи, результати якої виступають вагомою складовою його позиціонування.

Розвиток інформаційних технологій, збільшення кількості користувачів Інтернету (більше 60% населення України), його доступності спричинили можливість використання on-line методів у профорієнтаційній роботі. Так, за силою впливу на професійний вибір абітурієнта, телебачення та Інтернет знаходяться на другому місці після батьків [11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Профорієнтаційну роботу в закладах загальної середньої освіти досліджують Л. Багдасарова, І. Мазуркевич, Л. Микитюк, В. Суткова, вивчаючи компоненти профорієнтаційного інформування, діагностики, консультування, відбору, адаптації [10; 17]. У закладах вищої освіти профорієнтаційною роботою опікуються М. Артюхіна, Л. Дунець, А. Микити-шина [1; 6].

Профорієнтація з використанням Інтернету застосовується Департаментами освіти і науки обласних державних адміністрацій [2; 4]; віртуальні профорієнтаційні кабінети мають як школи [19], так і ліцеї [7].

Цікавим і корисним, на наш погляд, є створення профорієнтаційних

он-ліне тестів на сайтах Моя кар'єра [12], Моя майбутня професія [13], Cleverdia [21], Християнський навчальний центр «Успіх» [20], Профорієнтатор України [16] та ін.

Одним із різновидів профорієнтаційної роботи є використання професіограм (наприклад, на «Порталі професійного консультування» [15] користувачам пропонуються професійно-зорієнтовані тести, рейтинги професій, поради психолога та інші матеріали, а також дозволяє майбутньому абітурієнту ознайомитися з особливостями тієї чи іншої професії, оцінити ступінь власної відповідності обраній професії, виходячи з особистих якостей). До їх створення та розміщення в мережі долучаються заклади вищої освіти та випускові кафедри (прикладом тому є професіограма фахівця з соціальної роботи – кафедра соціальної роботи та інформаційних технологій в освіті НУБіП України [8]).

Заслуговує на увагу багатofункціональний профорієнтаційний сервіс Proforientator.info, призначений для безоплатної допомоги майбутнім абітурієнтам у виборі професії [26]. Розробниками поставлено за мету створення та зосередження в одному місці профорієнтаційних матеріалів з наданням безкоштовного доступу.

У більшості випадків наведенні види профорієнтаційних ресурсів мережі Інтернет відносяться до засобів загальної профорієнтації, розрахованих на учнів, їх батьків, вчителів, оскільки містять детальну інформацію про заклади вищої освіти зі спеціальностями. До переваг можна віднести збільшення охоплення цільової аудиторії – інформація доступна всім зацікавленим, а не лише учням однієї, або декількох шкіл. До недоліків – використання методу інформування, односторонньої комунікації з обмеженим зворотнім зв'яз-

ком. Окрім цього, в зазначених ресурсах мережі Інтернет не ставиться за мету популяризація окремих спеціальностей і переконання цільової аудиторії в тому чи іншому виборі. Тобто, профорієнтація здійснюється в розрізі завдань закладів загальної середньої освіти, а не закладів вищої освіти.

Мета. Дослідження можливостей і напрямів використання он-ліне методів у профорієнтаційній роботі закладів вищої освіти.

Методи. У процесі дослідження застосовано методи аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації.

Результати. Профорієнтаційні матеріали на сайтах закладів вищої освіти, в основному, стосуються планів профорієнтаційної роботи, або її конкретних результатів [18]. Нами було здійснено аналіз 454 закладів вищої освіти як державної, так і недержавної форм власності з філіями, які розміщені в Довіднику ВНЗ [5]. На жаль, тільки 29,9% закладів вищої освіти мають нові відеоролики на власних сайтах або оновлену інформацію в Youtube про власний заклад; у соціальній мережі Facebook зареєстровано 21,6% закладів вищої освіти; Twitter – 10,8%; Youtube – 21,6%; Instagram – 18,9%; LinkedIn – 2,7%; Pinterest – 2,7%; Foursquare – 2,7%; Pinterest – 2,7%; Google+ – 2,7%; RSS – 5,4%. Хочеться акцентувати увагу на профорієнтаційній роботі Київського університету імені Бориса Грінченка, в структурі якого є науково-методичний центр інформаційно-рекламної та профорієнтаційної діяльності, яка спрямована на чотири вектори: науково-методичний; рекламний; PR; профорієнтаційної діяльності [9].

В той же час, все більшої популярності набувають достатньо дієві методи інтернет-маркетингу, які охоплюють комплекс взаємопов'язаних

заходів для успішного просування продукції або послуги в мережі Інтернет. Значні досягнення в зазначеній сфері спонукають до дослідження можливостей їх використання для популяризації спеціальності закладу вищої освіти як об'єкта інтернет-маркетингу. Як відомо, першочерговим завданням інтернет-маркетингу є формування «цифрового портрету» цільової аудиторії та вивчення її поведінки в мережі Інтернет, що дозволяє обрати адекватні on-line методи просування. Результати дослідження, орієнтованого на цільову аудиторію – потенційних абітурієнтів та їх батьків, можуть слугувати підґрунтям для вибору адекватних методів on-line позиціонування спеціальності, формування профорієнтаційних матеріалів та ефективного їх просування в мережі Інтернет.

До основних форм профорієнтаційної роботи відносимо: дискусії, тренінги, круглі столи, виставки-перегляди, екскурсії, зустрічі з випускниками школи, студентами закладів вищої освіти, представниками різних професій тощо. Переважними є спілкування, діалог, безпосередня двостороння комунікація учня/учнів та їх батьків з комунікаторами – фахівцями, що проводять профорієнтаційну роботу. До таких фахівців відносять: заступника директора з виховної (або навчально-виховної) роботи, класного керівника, педагога-організатора, учителів-предметників, бібліотекаря, шкільного психолога, соціального педагога, медичного працівника та ін. [10]. Так, профорієнтаційна робота в межах окремих закладів загальної середньої освіти дозволяє забезпечити практично 100% охоплення цільової аудиторії – учнів різних вікових категорій та їх батьків. Ймовірними недоліками можуть бути якість і повнота профорієнтаційних матеріалів, форми, методи, обсяг, періодичність та трива-

лість профорієнтаційної роботи. Беззаперечним недоліком є обмеженість цільової аудиторії одним навчальним закладом.

Профорієнтаційна робота закладів вищої освіти в ієрархії профорієнтаційних стратегій повинна знаходитися на декілька порядків вище, оскільки її мета полягає не стільки у виявленні професійної придатності майбутнього абітурієнта, скільки його інформування про ту чи іншу спеціальність, формування зацікавленості пропозицією, поглиблене знайомство з сутністю професії та її перевагами, переконання в правильності того чи іншого вибору і, на кінець, спонукання абітурієнта до здійснення потрібного вибору.

До відмінностей слід віднести і те, що профорієнтаційну роботу проводять позашкільні комунікатори – представники закладів вищої освіти, місцем проведення яких виступають як заклади загальної середньої, так і вищої освіти, цільова аудиторія – учні випускових класів, їх батьки та вчителі.

Так, до індивідуальної профорієнтаційної роботи у коледжах відносять закріплення викладачів коледжів закладами загальної освіти регіону, залучення студентів до профорієнтаційної роботи, інформування про діяльність коледжу, виготовлення друкованої продукції рекламного-профорієнтаційного характеру. До групових форм відносять: моніторинг майбутнього продовження навчання випускників шкіл, проведення Днів відкритих дверей, екскурсій до коледжу тощо [14].

Вищенаведені профорієнтаційні заходи закладів вищої освіти, в основному, орієнтовані на off-line комунікацію, характерним для якої є обмеженість залучення цільової аудиторії, частково на on-line інформування, що можна віднести до початкового етапу інтернет-маркетингових

технологій просування в Інтернеті. В період стрімкого розвитку інтернет-технологій зміщення акценту на on-line методи профорієнтаційної роботи стає неминучим, що дозволить значно збільшити охоплення цільової аудиторії, донести адаптоване до потреб окремих сегментів цільової аудиторії інформаційно-профорієнтаційне повідомлення не обмежене часом і простором.

Профорієнтаційна робота з використанням on-line методів повинна поєднуватися з профорієнтаційно-рекламними заходами, направлені на рекламу певної спеціальності, позиціонування навчального закладу в мережі Інтернет та іншими методами, характерними для маркетингових Інтернет-кампаній [3]. Серед завдань виділимо: інформування широкого кола потенційних абітурієнтів та їх батьків стосовно наявності тих чи інших спеціальностей у закладі вищої освіти з формуванням зацікавленості, а потім – переконан-

ня у правильності того чи іншого вибору і, на кінець, заохочення до вступу шляхом оголошення різного роду переваг.

Передумовою on-line профорієнтації та профорієнтаційного рекламування слід вважати дослідження цільової аудиторії та її поведінки в мережі Інтернет, тобто формування «цифрового портрету» цільової аудиторії в цілому та її сегментування за певними показниками.

Одним із методів дослідження цільової аудиторії закладу вищої освіти може бути «портрет» абітурієнта (табл. 1) минулорічних вступних компаній, для створення якого доцільно використовувати Google-форми як один із ефективних засобів збирання інформації [22]. Для одержання більш широкого набору характеристик цільової аудиторії та її сегментів доцільно використовувати спеціальні інтернет-сервіси, які дають уявлення про on-line поведінку користувачів Інтернету.

Таблиця 1

Дослідження цільової аудиторії закладу вищої освіти

Назва методу	Стислий опис	Що використовувати?
«Цифровий портрет» абітурієнта	збирання інформації уявлення про on-line поведінку користувачів Інтернету	Google-форми
		Інтернет Асоціація України
		Factum Group Ukraine
		Gemius Global
		KANTAR TNS
		Google Consumer Barometer

На території України функціонують декілька організацій та сервісів, які займаються дослідженням «цифрового портрету» українських користувачів Інтернету, в тому числі і на замовлення. До них відносяться Інтернет Асоціація України, Factum Group Ukraine, Gemius Global, KANTAR TNS, Google Consumer Barometer та ін.

Інтернет Асоціація України (ІНАУ) займається консолідацією зусиль у розвитку Інтернету в Україні; практичною реалізацією проектів з розвитку українського сегменту гло-

бальної мережі Інтернет; захистом законних інтересів членів асоціації шляхом консультування та юридичної підтримки; проведенням експертно-аналітичної роботи з аналізу, розробки та корегування законодавчої і нормативної бази України в галузі інтернет-технологій [23]. Одним із напрямів її діяльності є дослідження інтернет-аудиторії України в рамках проекту Opinion Software Media (функціонує з 2010 р.) Основною ж метою виступають аналіз відвідуваності веб-ресурсів та соціально-демографічний профіль відвідувачів

(виконавець проекту – компанія InMind Factum Group Ukraine).

Дослідницький Холдинг *Factum Group Ukraine*, що входить до міжнародної дослідницької мережі *Factum Group* і працює на території України близько 10 років, спеціалізуючись на повному спектрі досліджень ринку, поведінки споживача, медіа, громадської думки, корпоративної репутації; консалтингом в області досліджень і аналізу даних; проекти, пов'язані з бізнес-аналітикою та аналізом клієнтського портфолію, розробкою IT-рішення і платформ для забезпечення інформаційних потреб бізнесу [22; 23].

З метою використання у власних бізнес-рішеннях згенеровані інтернетом знання пропонує користувачам консалтингова компанія *Gemius Global*, яка досліджує інтернет-аудиторію, надає інформацію про: унікальний соціально-демографічний портрет користувачів, способи використання інтернету, електронну комерцію, digital маркетинг, Big data, інтернет-технології [25]. *Gemius*, підтримуючи чинні в Європі стандарти стосовно вимірювання показників онлайн аудиторії, досліджує поведінку користувачів протягом останніх 15 років. Найбільш популярною вважають метрику «реальний користувач» (Real User), яка відслідковує поведінку Інтернет-користувачів, та її зміни під впливом впровадження новітніх технологій.

Consumer Barometer (Споживчий барометр) [27] – глобальний інтерактивний безкоштовний аналітичний інструмент від Google, який надає аналітичні відомості про комерційні вподобання користувачів за останні 5 років, містить дані більш ніж по 50 країнах. Наприклад, досту-

пною є інформація щодо відсотку користувачів Інтернету за віковими категоріями, використання ними різних пристроїв для доступу до Інтернету, характеристики певних аудиторій, роль Інтернету в послідовності дій на шляху до здійснення покупки тощо.

KANTAR TNS [25] – одна з найбільших в світі груп компаній, яка позиціонує себе як видатного поставальника інновацій для світової бізнес-спільноти. До її складу входять 12 спеціалізованих компаній і близько 30 тисяч службовців зі 100 країн світу. TNS постійно інвестує у нові технології і джерела даних для збільшення глибини досліджень та їхньої загальної цінності. Класичні дослідницькі підходи компанії доповнюються такими методами, як: моніторинг соціальних мереж, методології з використанням мобільного зв'язку, збирання технометричних даних Інтернет-трафіку, вивчення аудиторій соціальних медіа тощо. Компанія прагне допомогти краще зрозуміти сучасні ринкові процеси, забезпечити відповідність результатів досліджень вимогам епохи цифрових технологій, оскільки вважає себе експертом у царині інтегрованого маркетингу та ефективного використання цифрових засобів у контексті традиційних медіа. Актуальним є комплексне глобальне дослідження поведінки споживачів в епоху цифрових технологій, відстеження змін, які відбуваються в житті споживачів, та підготовка інформації для прийняття рішень, направлених на розвиток бізнесу.

Згідно дослідженням FACTUM GROUP у травні 2018 р. доля регулярних користувачів Інтернету складала 65% або 21,35 млн. осіб (див. рис. 1).

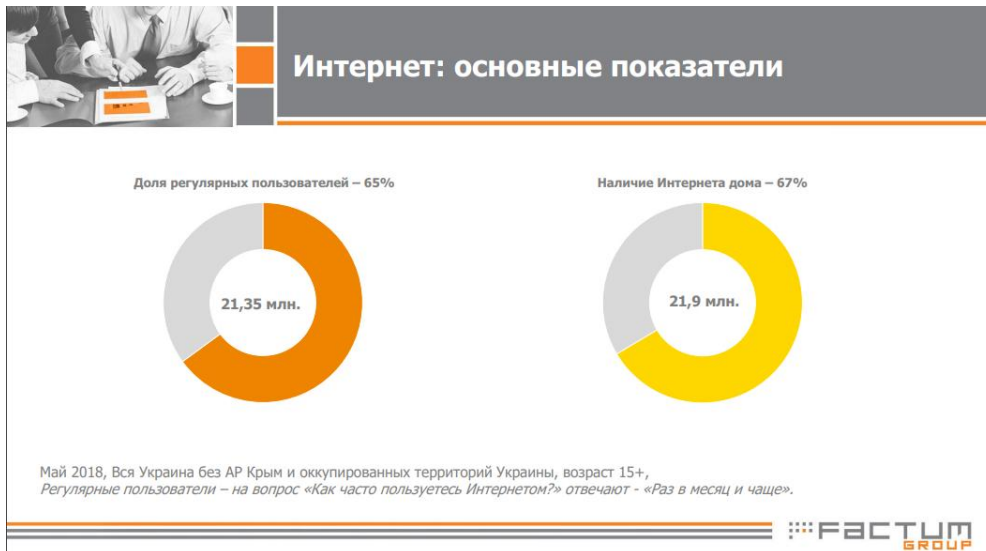

Рис. 1. Доля регулярних користувачів Інтернету в Україні у травні 2018 року (FACTUM GROUP)

Доля користувачів Інтернету за даними Consumer Barometer в 2017 р. становила 66% (рис. 2), що збігається з даними FACTUM GROUP. Зазначене можна вважати підґрун-

тям для можливого збільшення охоплення цільової аудиторії при використанні on-line методів профорієнтаційної роботи.

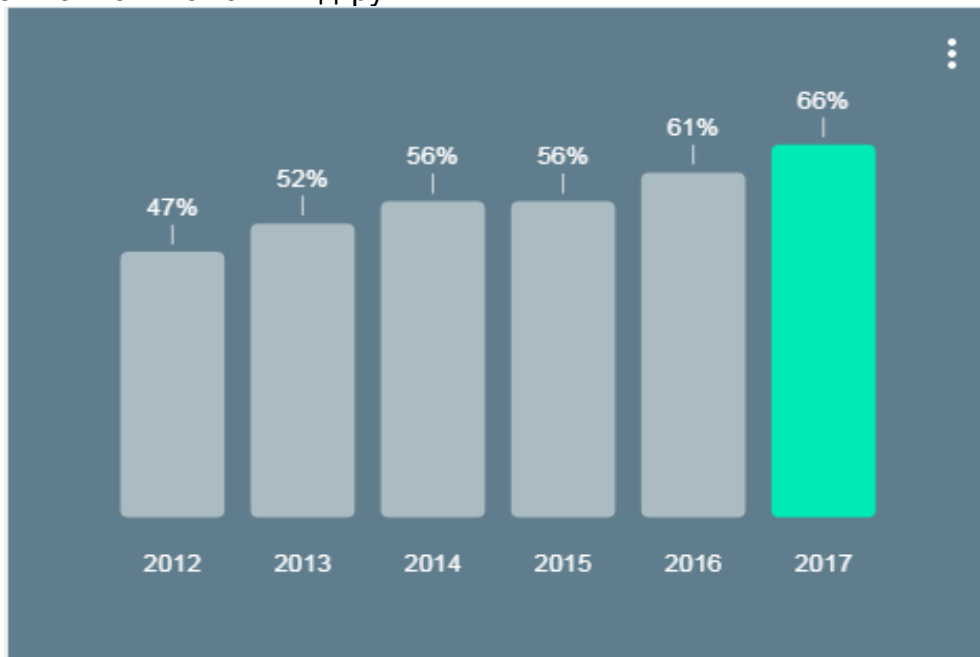

Рис. 2. Доля регулярних користувачів Інтернету в Україні (Consumer Barometer)

В 2017 р. доля користувачів Інтернету у Фінляндії становила 90%, у Франції – 87%, у США – 86%, в Німеччині – 84%, в Бразилії – 69% [27].

До сегментів цільової аудиторії доцільно віднести вікову групу 15-24 років – до складу якої за віком можуть входити майбутні абітурієнти, та сегменти 35-54 роки – до цих ві-

кових груп можуть входити батьки майбутніх абітурієнтів та вчителі. Вікова група 15-24 роки склала 18%; 35-44 роки – 23%; 45-54 роки – 16%

серед загальної кількості користувачів Інтернету (рис. 3). На сільські ж населені пункти припадає лише 27% користувачів Інтернету.

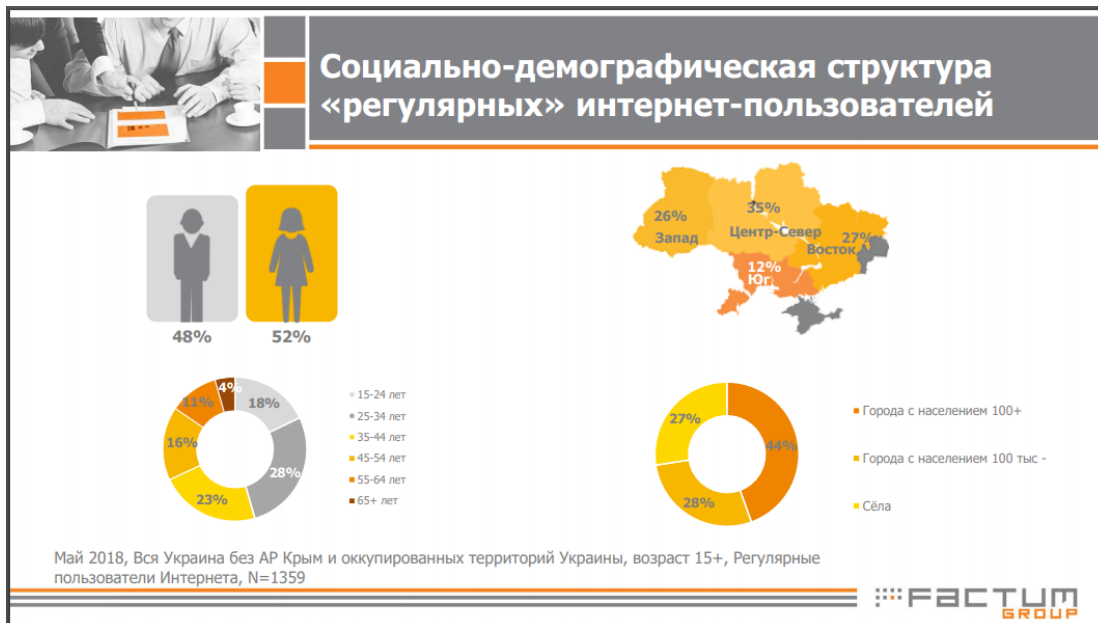

Рис. 3. Розподіл користувачів Інтернету за віковими групами (травень 2018 р. FACTUM GROUP)

Слід зазначити, що серед відібраних сегментів цільової аудиторії доля користувачів Інтернету значно вище, ніж в цілому. Серед сегменту аудиторії до 24 років Інтернетом ко-

ристуються 94% (рис. 4), від 35 до 44 років – 84%, від 45 до 54 років – 66%. 91% вікової категорії до 25 років користуються Інтернетом щодня (див. рис. 5).

Рис. 4. Відсоток користувачів Інтернету за віковими групами (травень 2018 р. FACTUM GROUP)

Технічні засоби для доступу до Інтернету обраних сегментів цільової аудиторії наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл сегментів цільової аудиторії за пристроями доступу до Інтернету

Вікова група, років	до 25	35-44	45-54
Відсоток людей, які мають доступ до Інтернету.	98	86	74
Відсоток людей, які щоденно отримують доступ до Інтернету	89	60	48
Відсоток людей, які користуються смартфоном	87	61	28
Відсоток людей, які користуються комп'ютером	81	74	67
Відсоток людей, які використовують планшет	33	23	16
Відсоток людей, які використовують один екран – це комп'ютер, смартфон або планшет	21	32	48
Відсоток людей, які використовують два екрани (два комп'ютера, смартфона або планшета)	57	46	19
Відсоток людей, які використовують три екрани – комп'ютер, смартфон і планшет	22	11	9
Відсоток людей, які принаймні часто отримують доступ до Інтернету через смартфон як комп'ютер	80	49	24
Середня кількість підключених пристроїв на людину	2,9	1,9	1,3

Найбільш активним сегментом цільової аудиторії у використанні різноманітних пристроїв для доступу

до Інтернету є вікова категорія до 25 років, що має 2,9 пристрої на людину.

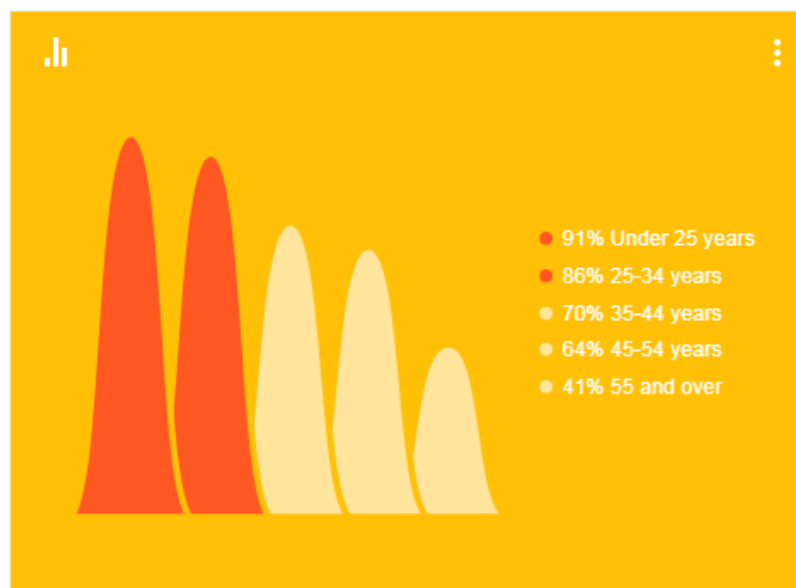

Рис. 5. Відсоток щоденних користувачів Інтернету в 2017 р. (Consumer Barometer)

За даними FACTUM GROUP для доступу до Інтернету в травні 2018 р. 45% користувачів використовували домашній ноутбук, 57% – мо-

більний телефон або смартфон, 39% – стаціонарний домашній комп'ютер (див. рис. 6).

Рис. 6. Розподіл цільової аудиторії за використанням пристроїв доступу до Інтернету

Розподіл сегментів цільової аудиторії за видом використовуваних пристроїв для доступу до Інтернету свідчить про необхідність підготовки профорієнтаційних матеріалів

Для з'ясування мети відвідування Інтернету користувачами (рис.7) було проведено дослідження (Consumer Barometer). Так, 51% користувачів відвідували Інтернет, щоб отримати натхнення, стимулювання; 76% – щоб здійснити порівняння;

у форматах, прийнятних для цих пристроїв, а саме – для ноутбуків або стаціонарних комп'ютерів та мобільних телефонів, або смартфонів.

70% – з метою отримання поради; 54% – для здійснення покупки [27].

Вважаємо за доцільне врахувати одержані результати в профорієнтаційній стратегії навчального закладу щодо мети відвідування Інтернету.

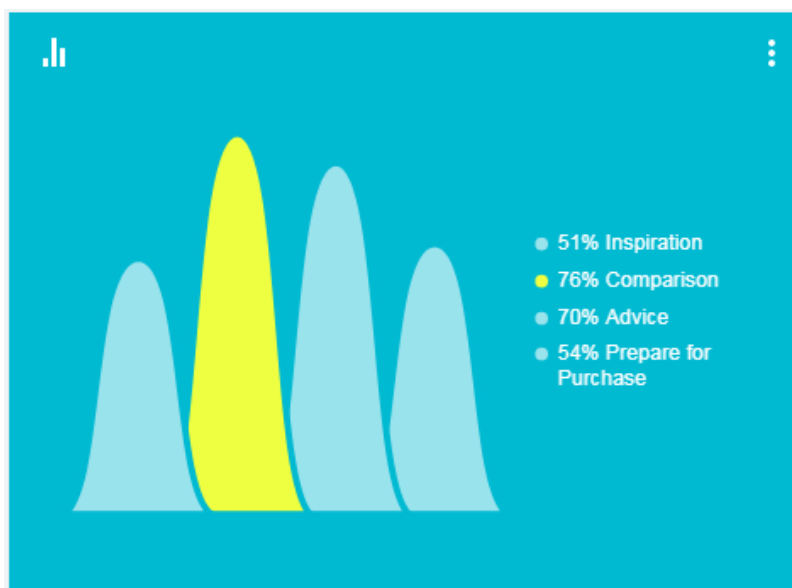

Рис. 7. Розподіл користувачів за метою відвідування Інтернету

© С.М. Гаріна, Н.Т. Тверезовська

Контент і форма подання профорієнтаційних та рекламно-профорієнтаційних матеріалів в мережі Інтернет, повинні бути спрямовані на: наявність цікавих і захоплюючих матеріалів, що популяризують ті чи інші спеціальності; конкурентоспроможність у результатах порівняльного аналізу; виконання консультативно-дорадчої функції; зорієнтованість на остаточне переконання сегментів цільової аудиторії в правильності вибору, містити конкретну інформацію, яка сприятиме його ре-

алізації. З огляду на зазначене, профорієнтаційні матеріали з високими порівняльними характеристиками, консультативного та дорадницького характеру повинні мати найбільшу частоту появи в Інтернеті.

На основі аналізу зібраних даних, Consumer Barometer [27] рекомендує розміщувати рекламні матеріали на таких сервісах: веб-сайтах брендів (19%), роздрібних веб-сайтах (37%), пошукових системах (72%), соціальних мережах (8%), сайтах порівняння цін (25%) (рис.8).

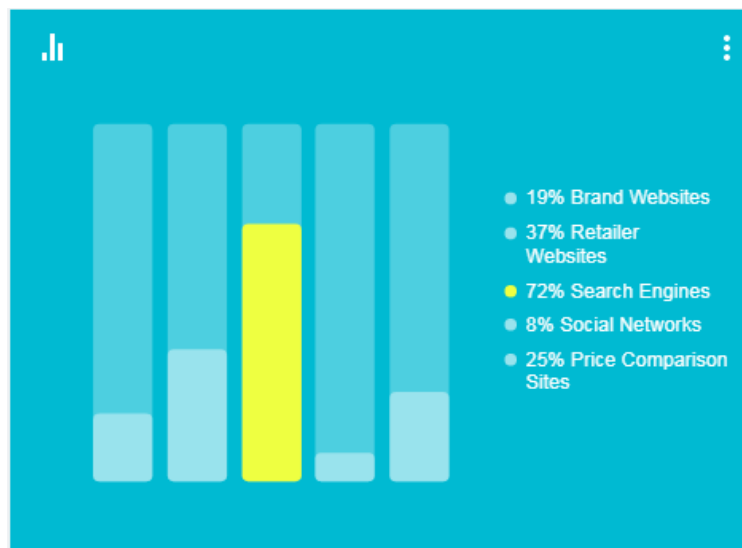

Рис. 8. Частота відвідування інтернет-сервісів

Як проекція одержаних результатів на on-line профорієнтацію, в мережі Інтернет повинен бути сайт університету; сайт або сторінка кафедри, блоги та інші сервіси з профорієнтаційними матеріалами пропонованої спеціальності; сторінки викладачів; в результатах органічного пошуку пошукових систем зазначені сервіси та профорієнтаційні матеріали повинні знаходитися на верхніх позиціях першої сторінки; повинна бути присутність на сервісах, які містять списки навчальних закладів

вищої освіти, списки спеціальностей тощо для участі у порівняльному аналізі.

За даними FACTUM GROUP [23] у червні 2018 р. відвідувачі Інтернету найбільше використовували пошукову систему Google (87%), YouTube.com (74%), Facebook.com (58%) (рис. 9). Аналогічні результати одержані GEMIUS: ТОП-3 найпопулярніших сайтів Уанету – Google.com, Youtube.com та Facebook.com.

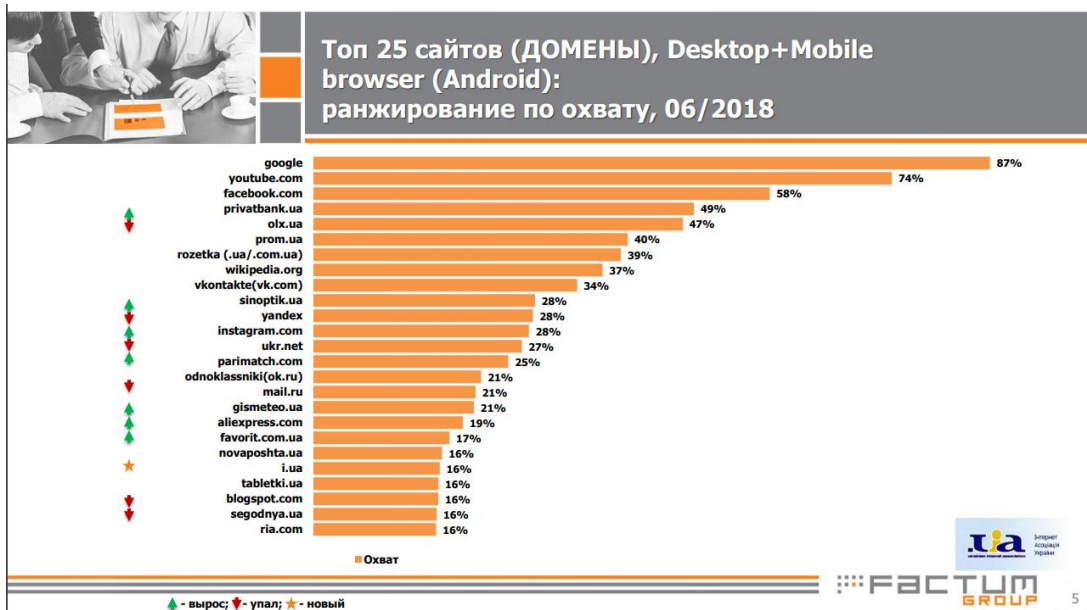

Рис. 9. Результати досліджень охоплення користувачів Інтернету (FACTUM GROUP)

Підтвердженням тому є результати дослідження, проведені Kantar TSN (див. рис. 10).

Ранг	Сайт	Охоплення за	Охоплення за
		травень 2018, (%)	червень 2018, (%)
		Дані Kantar TNS CMeter	Дані Kantar TNS CMeter
1	google.com	95,08	95,48
2	youtube.com	80,61	79,54
3	facebook.com	66,71	68,06
4	olx.ua	50,49	48,62
5	privatbank.ua	45,81	46,50
6	wikipedia.org	48,18	43,88
7	prom.ua	42,86	41,63
8	rozetka.com.ua	38,62	37,80
9	ukr.net	36,03	35,89
10	sinoptik.ua	30,71	31,77
11	vk.com	29,32	28,44
12	instagram.com	24,20	24,95
13	gismeteo.ua	18,90	19,86
14	yandex.ua	20,53	19,82
15	aliexpress.com	18,99	19,68
16	mail.ru	19,58	19,23
17	i.ua	19,49	18,77
18	24tv.ua	21,79	18,43
19	tsn.ua	17,90	17,39
20	novaposhta.ua	18,47	16,97
21	segodnya.ua	18,50	16,59
22	tabletki.ua	17,84	16,46
23	kinokrad.co	14,63	16,38
24	parimatch.com	12,70	16,27
25	blogspot.com	18,07	15,56

Рис. 10. Результати досліджень охоплення інтернет-аудиторії у травні та червні 2018 р. (Kantar TSN)

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, профорієнтація, ви-

ступаючи на сьогодні ключовим компонентом освітньої політики навча-

© С.М. Гаріна, Н.Т. Тверезовська

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 9, №5, 2018

льного закладу, є вагомою складовою його позиціонування на ринку праці. Основними off-line методами профорієнтаційної роботи вважаємо: дискусії, тренінги, круглі столи, виставки-перегляди, екскурсії, зустрічі з випускниками школи та студентами закладів вищої освіти, представниками різних професій. До недоліків off-line методів відносимо: обмеженість охоплення цільової аудиторії; якість і повноту профорієнтаційних матеріалів, форми, обсяг, періодичність, тривалість проведення тощо. Запропоновано проводити профорієнтаційну роботу, застосовуючи on-line методи, а саме: поєднання її з профорієнтаційно-рекламними заходами, спрямованими на рекламу певної спеціальності; позиціонування навчального закладу в мережі Інтернет; електронні медіа; інтеграція мережі з ресурсом власного сайту тощо. Вважаємо за необхідне

формування «цифрового портрету» цільової аудиторії як у цілому, так і його сегментування за певними показниками, що є передумовою on-line профорієнтації та профорієнтаційного рекламування. Профорієнтаційні матеріали повинні бути конкурентоспроможними в порівняльному аналізі. Одна із форм on-line профорієнтації повинна носити консультативно-дорадчий характер, оскільки вона користується попитом серед користувачів Інтернету.

До напрямів подальших досліджень відносимо вивчення політики провідних закладів вищої освіти світу щодо форм і методів проведення профорієнтаційної роботи. Аналогічного дослідження потребують й профорієнтаційні матеріали, а також обґрунтування впровадження консультативно-дорадчої функції на сайтах «Центрів професійної орієнтації» та закладів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Артюхіна М.В., Микитишина А.С. Професійна робота з школярами як елемент маркетингових комунікацій вищого навчального закладу, режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer41/25.pdf> (дата доступу: 11.02. 2018).

2. Віртуальний кабінет профорієнтаційної роботи, режим доступу: <https://sites.google.com/site/kabproforient/proforientacijni-zahodi-dla-ucniv> (дата доступу: 14.02.2018).

3. Гаріна С.М. Інтернет-маркетингові стратегії позиціонування навчального закладу в мережі Інтернет. *Innovations and modern technology in the educational system: contribution of Poland and Ukraine: International scientific and practical conf.* Sandomierz, 2017. P.197-200.

4. Департамент освіти і науки Київської обласної державної адміністрації, режим доступу:

<http://www.kyiv-oblosvita.gov.ua/osvitnya-diyalnist/zagalna-serednya-osvita/37-zagalna-serednya-osvita> (дата доступу: 14.02.2018).

5. Довідник ВНЗ. Освіта UA, режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-0-454-450.html> (дата доступу: 23.04.2018).

6. Дунець Л.М. Форми і методи профорієнтаційної роботи у вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, 2013. №1(7). С. 86-88.

7. Житомирський професійний політехнічний ліцей. Профорієнтаційний кабінет, режим доступу: http://zppl.org.ua/prof_work/prof_cabinet (дата доступу: 21.02.2018).

8. Кафедра соціальної педагогіки та інформаційних технологій в

освіті НУБіП України. Професіограма, режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/41009>. (дата доступу: 14.02.2018).

9. Київський університет імені Бориса Грінченка. Про підрозділ, режим доступу: <http://kubg.edu.ua/struktura/pidrozdiil/nmts-informatsiino-reklamnoi-ta-proforiientatsiinoi-diialnosti/pro-pidrozdil.html> (дата доступу: 23.04.2018).

10. Мазуркевич І.В., Багдасарова Л.В. Методичні рекомендації № б/н від 10.05.2017 «Проведення профорієнтаційної роботи в навчальних закладах у 2017/2018 н.р.», режим доступу: <https://base.kristti.com.ua/?p=4250> (дата доступу: 02.05.2018).

11. Міненко В.Л., Профорієнтація молоді як механізм формування свідомого професійного вибору. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpdu_2012_2_59. Дата звернення: Квіт. 23, 2018.

12. Моя кар'єра. Професійне тестування. Режим доступу: <http://mycareer.org.ua/test>. Дата звернення: Лют. 21, 2018.

13. Моя майбутня професія. Тести на профорієнтацію. Режим доступу: <https://sites.google.com/site/profesn/testi-na-proforientaciju/music>. Дата звернення: Лют. 12, 2018.

14. Положення про організацію профорієнтаційної роботи у Вінницькому торговельно-економічному коледжі КНТЕУ. Режим доступу: www.vtec.vn.ua/sites/default/files/page/files/pro_organ_profroboti.pdf. Дата звернення: Лют. 02, 2018.

15. Портал професійного консультування. Режим доступу: <http://profi.org.ua/profes/in.shtml>. Дата звернення: Лют. 21, 2018.

16. Профорієнтатор України. Режим доступу: <http://proforientator.com.ua/ua/adaptat>

[ciya-testovih-kompleksov](#). Дата звернення: Лют. 21, 2018.

17. Робоча програма навчальної дисципліни «Основи профорієнтаційної роботи» напряму підготовки 6.010106 Соціальна педагогіка. Режим доступу: http://eenu.edu.ua/sites/default/files/Files/robocha_programa_osnovi_proforiientatsiynoyi_roboti.pdf. Дата звернення: Січ. 31, 2018.

18. Університет банківської справи. Харківський інститут. Режим доступу: <http://khibs.ubs.edu.ua/abitur/proforiientatsiynaya-robota>. Дата звернення: Січ. 31, 2018.

19. Херсонський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа I-II ступенів» №8. Віртуальний кабінет профорієнтації. Режим доступу: http://school8.ks.sch.in.ua/virtualnij_kabinet_proforiyentacii. Дата звернення: Січ. 14, 2018.

20. Християнський навчальний центр «Успіх». Режим доступу: <https://center-uspikh.com.ua/profesiynna-orientatsiya>. Дата звернення: Лют. 12, 2018.

21. Cleverdia: «Клевердія – інноваційна освітня компанія». Режим доступу: <https://cleverdia.com/index.php?lang=uk>. Дата звернення: Лют. 12, 2018.

22. Factum group Ukraine Проникновение интернета в Украине. [Електронний ресурс]. Доступно: http://inau.ua/sites/default/files/file/1801/iv_kvartal_2017.pdf. Дата звернення: Липень 23, 2018.

23. FACTUM GROUP. [Online]. Available: <http://factum-ua.com/about/factum>. Accessed on: July 23, 2018.

24. Gemius Global. [Online]. Available: <http://www.gemius.com.ua/istorija.html>. Accessed on: July 23, 2018.

25. KANTAR TSN. [Online]. Available: <https://tns-ua.com>. Accessed on: July 23, 2018.

26. Proforientator.info. Режим доступу: Proforientator.info. Дата звернення: Квіт. 23, 2018.

27. The Consumer Barometer is a tool to help you understand how people use the Internet across the world. [Online]. Available: <https://www.consumerbarometer.com/en/>. Accessed on: July 23, 2018

References

1. Artiukhyna M. V., Mykutyshyna A. S. «Profesiina robota z shkoliaramy yak element marketynhovykh komunikatsii vyshchoho navchalnogo zakladu» [Professional work with students as an element of marketing communications in a higher education institution]. [Online]. Available: <http://www.sworld.com.ua/konfer41/25.pdf>. Accessed on: February 11, 2018.

2. Virtualnyi kabinet proforiientsatsiinoi roboty [Virtual office of vocational guidance work]. [Online]. Available: <https://sites.google.com/site/kabproforient/proforientacijni-zahodi-dla-ucniv>. Accessed on: February 14, 2018.

3. Harina S.M. (2017) Internet-marketynhovi stratehii pozytsionuvannia navchalnogo zakladu v merezhi Internet in International scientific and practical [Online Marketing Strategies for Positioning an Educational Institution on the Internet]. *Innovations and modern technology in the educational system: contribution of Poland and Ukraine*.

4. Departament osvity i nauky Kyivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Department of Education and Science of the Kyiv Regional State Administration]. [Online]. Available: <http://www.kyiv-oblosvita.gov.ua/osvitnya-diyalnist/zagalna-serednya-osvita/37-zagalna-serednya-osvita>. Accessed on: January 14, 2018.

5. Dovidnyk VNZ. "Osvita UA" [Directory of universities. Education UA]. [Online]. Available: <https://osvita.ua/vnz/guide/search-17->

0-0-0-454-450.html. Accessed on: Apr. 23, 2018.

6. Dunets L. (2013) Formy i metody proforiientsatsiinoi roboty u vyshchomu navchalnomu zakladi [Forms and methods of vocational guidance work at a higher educational institution]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. №1(7), pp. 86-88.

7. Zhytomyrskiyi profesiinyi politekhnichnyi litsei. Proforiientsatsiinyi kabinet [Zhytomyr Polytechnic Polytechnic Lyceum. Career guidance office]. [Online]. Available: http://zppl.org.ua/prof_work/prof_cabinet. Accessed on: February 21, 2018.

8. Kafedra sotsialnoi pedahohiky ta informatsiinykh tekhnolohii v osviti NUBiP Ukrainy. Profesiohrama [Department of Social Pedagogy and Information Technologies in Education of NUBiP of Ukraine. Professional graphic]. [Online]. Available: <https://nubip.edu.ua/node/41009>. Accessed on: February 14, 2018.

9. Kyivskiyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. Pro pidrozdil [Kiev Boris Grinchenko University. About the unit]. [Online]. Available: <http://kubg.edu.ua/struktura/pidrozdili/nmts-informatsiino-reklamnoi-ta-proforiientsatsiinoi-diialnosti/pro-pidrozdil.html>. Accessed on: Квіт. 23, 2018.

10. Mazurkevych I. V., and Bahdasarova L. V. Metodychni rekomendatsii № b/n vid 10.05.2017 *Provedennia proforiientsatsiinoi roboty v navchalnykh zakladakh u 2017/2018*

n.r. [Methodical recommendations "Conducting vocational guidance work in educational institutions in 2017/2018 year"]. [Online]. Available: <https://base.kristti.com.ua/?p=4250>.

Accessed on: February 02, 2018.

11. Minenko V. L. Proforiientatsiia molodi yak mekhanizm formuvannia svidomoho profesiinoho vyboru [Professional orientation of youth as a mechanism for the formation of conscious professional choice]. [Online].

Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2012_2_59. Accessed on: Apr. 23, 2018

12. Moia kariera. Profesiine testuvannia [My career. Professional testing]. [Online]. Available: <http://mycareer.org.ua/test>. Accessed on: February 21, 2018.

13. Moia maibutnia profesiia. Testy na proforiientatsiiu [My future profession. Tests for professional orientation]. [Online]. Available: <https://sites.google.com/site/profesntesti-na-proforientaciu/music>. Accessed on: February 12, 2018.

14. Polozhennia pro orhanizatsiiu proforiientatsiinoi roboty u Vinnytskomu torhovelno-ekonomichnomu koledzhi KNTEU [Regulations on the organization of vocational guidance work at the Vinnytsia Trade and Economic College of KNTEU]. [Online]. Available: www.vtec.vn.ua/sites/default/files/page/files/pro_organ_profroboti.pdf.

Accessed on: January 31, 2018.

15. Portal profesiinoho konsultuvannia [Portal for professional counseling]. [Online]. Available: <http://profi.org.ua/profes/in.shtml>.

Accessed on: February 21, 2018.

16. Proforiientator Ukrainy [career counselor Ukraine]. [Online]. Available:

<http://proforientator.com.ua/ua/adaptaciya-testovih-kompleksov>. Accessed on: February 21, 2018.

17. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Osnovy proforiientatsiinoi roboty» napriamu pidhotovky 6.010106 Sotsialna pedahohika [Work program of the discipline "Fundamentals of vocational guidance" for the direction of preparation 6.010106 Social pedagogy]. [Online].

Available: http://eenu.edu.ua/sites/default/files/Files/robocha_programa_osnovi_proforiientaciyanoi_roboti.pdf. Accessed on: January 29, 2018.

18. Universytet bankivskoi spravy. Kharkivskiy instytut [University of Banking. Kharkiv Institute.]. [Online]. Available:

<http://khibs.ubs.edu.ua/abitur/proforiientacijna-robota>. Accessed on: January 31, 2018.

19. Khersonskiy navchalno-vykhovnyi kompleks «Doshkilnyi navchalnyi zaklad – zahalnoosvitnia shkola I-II stupeniv» № 8. Virtualnyi kabinet proforiientatsii [Kherson Educational Complex "Preschool Educational Institution - Secondary School of I-II Degrees" №8. Virtual office of professional orientation]. [Online]. Available:

http://school8.ks.sch.in.ua/virtualnij_kabinet_proforyientacii. Accessed on: January 14, 2018.

20. Khrystyianskyi navchalnyi tsentr «Uspikh» [The Christian Learning Center "Success"]. [Online]. Available:

<https://center-uspikh.com.ua/profesiina-orijentatsiya>. Accessed on: February 12, 2018.

21. Cleverdia: «Kleverdiia – innovatsiina osvitnia kompaniia». [Online]. Available:

<https://cleverdia.com/index.php?lang=uk>. Accessed on: February 12, 2018.

22. Factum group Ukraine Pronyknovenye ynterneta v Ukrayne. [Online]. Available:

http://inau.ua/sites/default/files/file/180_1/iv_kvartal_2017.pdf. Accessed on: July 23, 2018.

23. FACTUM GROUP. [Online]. Available: <http://factum-ua.com/about/factum>. Accessed on: July 23, 2018.

24. Gemius Global URL: <http://www.gemius.com.ua/istorija.html>. Accessed on: July 23, 2018.

25. KANTAR TSN. [Online]. Available: <https://tns-ua.com>. Accessed on: July 23, 2018.

26. Proforientator.info. [Online]. Available: Proforientator.info. Accessed on: Apr. 23, 2018.

27. The Consumer Barometer is a tool to help you understand how people use the Internet across the world. [Online]. Available: <https://www.consumerbarometer.com/en/> Accessed on: July 23, 2018

THE ON-LINE COMPONENT ADVISABILITY IN THE CAREER GUIDANCE WORK OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Harina S.M., Tverezovska N.T.

Abstract. *The most widespread forms and methods of career guidance work in the secondary special and higher education institutions have been analyzed. The off-line methods of career guidance work have been found out to be prevailing, the main disadvantage of the latter consisting in limited coverage of the target audience. Taking into account the percentage of Internet users in Ukraine, the application of the on-line methods in career guidance work of higher education institutions adapted to the characteristics of target audience have been suggested. It has been shown that in order to increase the effectiveness of career guidance work, it is necessary to compile a preliminary "digital portrait" of the selected segments of the target audience – future applicants and their parents. The graduate departments of higher education institutions have been demonstrated to be involved in creating job profile diagrams and mounting them on the Internet. Specialized Internet services regarding the possibility of using them for indicated purposes have been analyzed. The most appropriate are the Internet Associations of Ukraine, Factum Group Ukraine, Gemius Global, KANTAR TNS, and Google Consumer Barometer. It has been established that the use of the on-line methods in career guidance work will make it possible to significantly increase the coverage of the target audience, to adapt the forms and content of career guidance materials to their needs and characteristics, as well as to their behavior in the online environment. It has been underlined that while using the on-line methods in career guidance work it is advisable to use marketing Internet strategies of promoting offers on the Internet. The acceptable directions, forms and methods of conducting career guidance work using the Internet technologies in the higher education institutions have been determined.*

Key words: *career guidance, the off-line and on-line methods of career guidance work; services for studying; segments of the target audience; "digital portrait" of the applicant; forms, methods and directions of the on-line career guidance.*

УДК 37.01:303.746. 94(477)

**ВИКОРИСТАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-
ПРИКОРДОННИКІВ НА ОСНОВІ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ**

ЛЕВИЦЬКА А.А., офіцер сектора

*Чернівецький прикордонний загін**Державної прикордонної служби України*E-mail: mvi_2016@ukr.net

Анотація. Автором здійснено аналіз результатів експериментального дослідження патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій. У ході дослідження здійснено порівняння результатів у контрольній та експериментальній групах окремо за кожним критерієм, а також за їх сукупністю. Автором проведено узагальнення, систематизацію й аналіз отриманих результатів дослідно-експериментальної роботи, співставлено їх з результатами констатувального етапу експерименту. Аналіз результатів експериментального дослідження свідчить про ефективність розроблених і впроваджених в освітній процес НАДПСУ педагогічних умов патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій та підтверджує гіпотезу дослідження емпіричним шляхом. Автор доходить висновку, що запропоновані педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій є ефективними і дозволяють оптимізувати зазначений процес.

Ключові слова: формувальний етап експерименту, майбутні офіцери-прикордонники, патріотична вихованість, критерії, статистичні методи.

Актуальність. У дослідженні патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій використано комплекс методів. Кожен із них використовувався з певною метою: *теоретичні* – для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, визначення сутності процесу патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій, обґрунтування педагогічних умов реалізації досліджуваного процесу; *емпіричні* – для діагностування рівня патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) – для перевірки ефективності педагогічних умов патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій; *тематичної статистики* – для оці-

нки достовірності розбіжностей у середніх величинах показників патріотичної вихованості в експериментальній і контрольній групах.

Використання статистичних методів становило актуальність на формувальному етапі експерименту, який полягав у послідовному здійсненні педагогічних заходів, які передбачали:

1) облаштування кімнат історії прикордонного відомства інформаційних стендів (національно-патріотична підготовка, виховання доброчесності, душпастирська опіка, художньо-естетичне виховання та пропагування здорового способу життя), інформаційних дошок та порталів (інформування; доведення позитивних прикладів та негативних виявів; цільова робота); розроблення Програми військово-краєзнавчої роботи (здійснення краєзнавчих по-дорожей); опанування козацькими

видами спорту; проведення мистецьких конкурсів та творчих вечорів «Українські патріоти очима сучасників», «Герої-прикордонники: вчора і сьогодні», «Слава прикордонників у віках»; співпрацю зі спілкою ветеранів АТО міста Хмельницького; проведення урочистостей з нагоди військових та прикордонних подій (військові традиції вручення першокурсникам погон, вручення першокурсникам зеленого беретата; святкування Дня академії); практичні дії командирів із започаткування нових військово-прикордонних традицій (вшанування воїнів АТО та ООС; відвідування дитячих будинків; проведення «круглих столів» на теми «Патріотизм – основа діяльності офіцера-прикордонника», «Традиції прикордонної служби», «Пісні ратної звитяги», «Військові традиції різних епох», «Традиція Зеленого беретата»);

2) педагогічні інновації у змісті освітнього процесу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, спрямовані на поглиблення обізнаності курсантів щодо військових традицій, а саме:

- уведення спецкурсу «Патріотичне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій»;

- виявлення та використання виховних можливостей змісту навчальних дисциплін щодо розвитку патріотичних якостей курсантів експериментальної групи;

- проведення занять мужності з курсантами першого та другого курсів навчання;

- організація інформаційного забезпечення освітнього процесу вищого військового навчального закладу.

3) активізацію самостійного вивчення майбутніми офіцерами-прикордонниками національно-культурної спадщини українського

народу та військових традицій завдяки їх участі у роботі курсантського «Клубу прикордонної звитяги». У межах клубної діяльності курсанти працювали над проектами «Війна та мир очима очевидців» (збір інформації від очевидців видатних подій), «Витоки українського патріотизму» (ознайомлення з історичними фактами, видатними подіями);

складання індивідуального плану патріотичного самовиховання кожним курсантом експериментальної групи (самостійне ознайомлення з військовими та прикордонними, академічними традиціями, ознайомлення з творами мистецтва та літератури патріотичного спрямування, написання творів та рефератів на тематику військових та прикордонних традицій);

4) з науково-педагогічним складом під час експериментального навчання у межах заходів професійної підготовки було проведено інструкторсько-методичні заняття («Військові традиції: від витоків до сучасності»), семінари-практикуми, проблемні семінари (у тому числі дистанційні), науково-теоретичні конференції та тренінг «Офіцера-прикордонник – професіонал, патріот та громадянин». Мета цих занять, науково-теоретичних конференцій та тренінгу – розширити теоретичні знання та практичні уміння науково-педагогічного складу щодо патріотичного виховання курсантів на основі військових традицій зокрема, розвивати їх уміння виховувати цей феномен у майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах освітнього процесу НАДПСУ, підвищити роль науково-педагогічного складу у забезпеченні результативності цього процесу.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Вивченню проблеми патріотичного виховання різних категорій вихованців, у тому числі і вико-

ристанню різних методів дослідження цього процесу, присвячено праці багатьох вчених (О. Абрамчук, І. Бех, Т. Гавлітіна О. Жаровська, Ю. Крайський, К. Чорна, Г. Шевченко).

Наукові положення, висновки та рекомендації, які містяться у зазначених вище та інших наукових дослідженнях, мають велику цінність для аналізу використання статистичних методів у дослідженні патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій.

Мета. Метою статті є аналіз використання статистичних методів у дослідженні патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій.

Результати. На певному етапі експерименту результати вивчення сформованості у курсантів патріотичної вихованості було узагальнено й занесено в спеціальну зведену таблицю (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці, високий рівень патріотичної вихованості в ЕГ мають наприкінці експерименту 29,20 % курсантів, що на 10,50 % більше, ніж до експерименту; середній – 64,90 % (на 5,10 % більше, ніж до експерименту), низький – 5,90 % (на 13,40 % менше, ніж до експерименту). У курсантів КГ

сформованість патріотичної вихованості є такою: високий рівень мають 20,90 % курсантів, що на 1,40 % більше, ніж до експерименту, середній – 59,80 % (на 1,60 % більше, ніж до експерименту), низький – 19,30 % (на 3,10 % менше, ніж до експерименту).

Незважаючи на те, що, на перший погляд, різниця у результатах експериментального навчання між КГ та ЕГ свідчить на користь визначених педагогічних умов патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на основі військових традицій, вірогідність цих розбіжностей необхідно перевірити, як стверджують дослідники [1–3], за допомогою апробованих статистичних методів.

Для того щоб підтвердити відмінності у якісному складі КГ та ЕГ, за усіма критеріями сформованості патріотичної вихованості наприкінці формувального експерименту було застосовано критерій Колмогорова-Смірнова, котрий слугує для співставлення двох емпіричних розподілів.

Зазначений критерій дозволяє знайти точку, в якій сума накопичених розходжень між двома розподілами є найбільшою (d_{max}), і оцінити достовірність цього розходження.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості патріотичної вихованості в курсантів контрольних та експериментальних груп до та після формувального етапу експерименту (ЕГ – 134 осіб, КГ – 134 осіб)

Рівні	Критерії	Контрольні групи				Експериментальні групи			
		На початку експерименту		Наприкінці експерименту		На початку експерименту		Наприкінці експерименту	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Високий	інформаційно-когнітивний	26	19,5	28	20,9	26	19,3	41	30,6
Середній		79	58,9	81	60,4	82	61,4	87	64,9
Низький		29	21,6	25	18,7	26	19,3	6	4,5
Високий	мотиваційно-творчий	25	18,7	29	21,8	25	18,7	38	28,4
Середній		78	58,2	79	58,9	81	60,4	89	66,5
Низький		31	23,1	26	19,3	28	20,9	7	5,1

© А.А. Левицька

Високий	діяльнісно-аналітичний	27	20,1	27	20,1	24	17,9	38	28,4
Середній		77	57,5	80	59,8	78	58,2	85	63,4
Низький		30	22,4	27	20,1	32	23,9	11	8,2
Високий	Середнє значення	26	19,5	28	20,9	25	18,7	39	29,2
Середній		78	58,2	80	59,8	80	59,8	87	64,9
Низький		30	22,4	26	19,3	29	21,6	8	5,9

Виконання всіх обмежень критерію λ дозволило використати його для співставлення розподілів курсантів груп-учасників формувального

експерименту. Розрахунок значення d_{\max} для когнітивного критерію представлено у табл. 2.

Таблиця 2.

Розрахунок значення d_{\max} для інформаційно-когнітивного критерію сформованості патріотичної вихованості наприкінці формувального експерименту

Рівні сформованості патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників	Емпірична частота КГ	Емпірична частота ЕГ	Емпірична частість КГ f_1	Емпірична частість ЕГ f_2	Накопичена частість КГ $(\sum f^1_j)$	Накопичена частість ЕГ $(\sum f^2_j)$	Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
Низький	25	6	0,19	0,04	0,19	0,04	0,15
Середній	81	87	0,60	0,65	0,89	0,69	0,20
Високий	28	41	0,21	0,31	1	1	-
Сума	$n_1 = 134$	$n_2 = 134$	1	1	-	-	-

Отже, $d_{\max} = 0,20$. Для розрахунку емпіричного значення критерію λ було використано формулу

$$\lambda_{\text{емп}} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (1)$$

де n_1 та n_2 – кількість курсантів в КГ та ЕГ відповідно.

У нашому випадку

$$\lambda_{\text{емп}} = 0,20 \cdot \sqrt{\frac{134 \cdot 134}{134 + 134}} = 1,64, \quad (2)$$

а $\lambda_{\text{кр}} = 1,36$ ($p \leq 0,05$). На підставі правила прийняття рішення для критерію Колмогорова-Смірнова можна

стверджувати, що відмінності у розподілах курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників за інформаційно-когнітивним критерієм є статистично значущими, оскільки $\lambda_{\text{емп}} \geq \lambda_{\text{кр}}$ ($1,64 \geq 1,36$) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Аналогічні розрахунки здійснюємо для інших критеріїв сформованості патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників (див. табл. 3–4).

Таблиця 3.

Розрахунок значення d_{\max} для мотиваційно-творчого критерію сформованості патріотичної вихованості наприкінці формувального експерименту

Рівні сформованості патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників	Емпірична частота КГ	Емпірична частота ЕГ	Емпірична частість КГ f_1	Емпірична частість ЕГ f_2	Накопичена частість КГ $(\sum f^1_j)$	Накопичена частість ЕГ $(\sum f^2_j)$	Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
Низький	27	7	0,20	0,05	0,20	0,05	0,15
Середній	79	89	0,59	0,66	0,99	0,72	0,27
Високий	29	38	0,22	0,28	1	1	-
Сума	$n_1 = 134$	$n_2 = 134$	1	1	-	-	-

Таблиця 4.

Розрахунок значення d_{\max} для діяльнісно-аналітичного критерію сформованості патріотичної вихованості наприкінці формувального експерименту

Рівні сформованості патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників	Емпірична частота КГ	Емпірична частота ЕГ	Емпірична частість КГ f_1	Емпірична частість ЕГ f_2	Накопичена частість КГ $(\sum f^1_j)$	Накопичена частість ЕГ $(\sum f^2_j)$	Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
Низький	27	11	0,20	0,08	0,20	0,08	0,12
Середній	80	85	0,60	0,63	0,90	0,62	0,28
Високий	27	38	0,20	0,28	1	1	-
Сума	$n_1 = 134$	$n_2 = 134$	1	1	-	-	-

Отже, $d_{\max} = 0,27$. Для розрахунку емпіричного значення критерію λ було використано формулу (3), де n_1 та n_2 – кількість курсантів в КГ та ЕГ відповідно. У нашому випадку

$$\lambda_{\text{емп}} = 0,27 \cdot \sqrt{\frac{134 \cdot 134}{134 + 134}} = 2,21, \quad (3)$$

а $\lambda_{\text{кр}} = 1,36$ ($p \leq 0,05$). На підставі правила прийняття рішення для критерію Колмогорова-Смірнова можна стверджувати, що відмінності у розподілах курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників за мотиваційно-

творчим критерієм є статистично значущими, оскільки $\lambda_{\text{емп}} \geq \lambda_{\text{кр}}$ ($2,21 \geq 1,36$) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Отже, $d_{\max} = 0,28$. Для розрахунку емпіричного значення критерію λ було використано формулу (4), де n_1 та n_2 – кількість курсантів в КГ та ЕГ відповідно.

У нашому випадку

$$\lambda_{\text{емп}} = 0,28 \cdot \sqrt{\frac{134 \cdot 134}{134 + 134}} = 2,29, \quad (4)$$

а $\lambda_{кр} = 1,36$ ($p \leq 0,05$). На підставі правила прийняття рішення для критерію Колмогорова – Смірнова можна стверджувати, що відмінності у розподілах курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості патріотичної вихованості майбутніх офіцерів-прикордонників за діяльнісно-аналітичним критерієм є статистично значущими, оскільки $\lambda_{емп} \geq \lambda_{кр}$ ($2,29 \geq 1,36$) на рівні значущості

Середні значення рівня сформованості патріотичної вихованості в експериментальних групах вищі, ніж у контрольних. Показники високого рівня у ЕГ є значно вищими у порівнянні з такими ж показниками у КГ. Хоча у КГ спостерігається незначне підвищення показників за високим рівнем та зниження за низьким рівнем, що можна пояснити випадковими педагогічними факторами (табл.5).

Таблиця 5.

Динаміка сформованості патріотичної вихованості курсантів контрольних та експериментальних груп (кількість, %)

Етап контролю	Рівні	Контрольні Групи	Експериментальні групи
На початку формувального етапу	високий	26 (19,50 %)	25 (18,70 %)
	Середній	78 (58,20 %)	80 (59,80 %)
	Низький	30 (22,40 %)	29 (21,60 %)
Після проведення формувального етапу експерименту	високий	28 (20,90 %)	39 (29,20 %)
	Середній	80 (59,80 %)	87 (64,90 %)
	Низький	26 (19,30 %)	8 (5,90 %)
Показники динаміки	високий	+ 2 (1,40 %)	+ 14 (10,50 %)
	Середній	+ 2 (1,60 %)	+ 7 (5,10 %)
	Низький	+ 4 (3,10 %)	+ 21 (15,70 %)

Висновки і перспективи. Отже, аналіз отриманих результатів свідчить про те, що в експериментальних і у контрольних групах після проведення експерименту значно збільшилося число курсантів, які досягли за усіма критеріями вищого рівня сформованості патріотичної вихованості порівняно з початковим рівнем. Але очевидним також є те, що у КГ відбулись незначні зміни у рівнях сформованості патріотичної вихованості, які зумовлені випадковими причинами, а у ЕГ відбулись суттєві позитивні зміни у розподілах курсантів за рівнями досліджуваного явища за усіма критеріями, що зумовлено цілеспрямованим впливом розроблених педагогічних умов. Застосування методів математичної статистики, а саме критерію Колмогорова-Смірнова, на рівні значущості $p \leq 0,05$ виявило розбіжності у розподілах курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості патріотичної вихованості.

Перспективним напрямком подальших наукових пошуків з проблеми є детальне вивчення традиційних та інноваційних методів патріотичного виховання, особливостей проведення виховних заходів з різними категоріями військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. 376 с.
2. Сердюк С.І. Формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі

фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2018. 289.

3. Ставицький О. М. Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький : Видавництво НАД-ПСУ, 2014. 464 с.

4. Стьопіна О.Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. канд. пед. наук. Луганськ. 2007. 23 с.

References

1. Miroshnichenko V. I. (2012) Systema patriotychnoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv : [The system of patriotic upbringing of future officers-border guards] monohrafiia. Khmelnytskyi : Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnytskoho, 376.

2. Serdiuk S. I. (2018) Formuvannia profesiinoi nadiinosti maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky: [Formation of professional reliability of future officers-border guards in the process of professional training] dys. ... kand. ped. nauk. Khmelnytskyi, 289.

3. Stavytskyi O. M. (2014) Teoretychni ta metodychni zasady profesiinoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv: [Theoretical and methodical principles of professional education of future officers-border guards] monohrafiia. Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSU, 464.

4. Stopina O.H. (2007) Vykhovannia patriotyizmu u studentskoi molodi zasobamy mystetstva: [Education of patriotism in student's youth by means of art] avtoref. kand. ped. nauk. Luhansk. 23.

THE USE OF STATISTICAL METHODS IN THE RESEARCH OF FUTURE OFFICERS-BORDER GUARDS' PATRIOTIC EDUCATION ON THE BASIS OF MILITARY TRADITIONS

Levytska A.A.

Abstract. *The author analyzes the results of the experimental stage of the patriotic education of future officers-borderguards based on military traditions. Comparison of the results in the control and experimental groups was carried out separately for each criterion, as well as by their complex. The author carried out a generalization, systematization and theoretical analysis of the results obtained in research and experimental work, comparing them with the results of the summative assessment phase of the experiment. The analysis of the results of experimental research testifies to the effectiveness of the pedagogical conditions of the patriotic education of future officers-borderguards based on military traditions, developed and implemented in the educational process of the NASBGSU (National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine), and confirms empirically the hypothesis of the research. The author comes to the conclusion that the proposed pedagogical conditions of patriotic education of future officers-borderguards on the basis of military traditions are effective and allow to optimize the educational process.*

Key words: *formative assessment stage of the experiment, future officers-borderguards, patriotic education, criteria, statistical methods.*

УДК: 37.011+140.8

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ ХХІ СТОЛІТТЯ

НІКОЛАЄНКО С. М., доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України, ректор

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: rectorat@nubip.edu.ua

Анотація. *Сьогодні є актуальним розкриття тенденцій розвитку університетів в умовах глобальних викликів та загроз ХХІ ст. тому, що глобалізація значно посилила вплив на трансформацію національних систем вищої освіти. Використано комплекс методів: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння. З'ясовано, що потребує удосконалення система фінансування університетів з урахуванням відмінностей між ЗВО; зміна умов вступу до ЗВО та модернізація освітньої галузі на прогностичних засадах, з урахуванням демографічної ситуації, тенденцій розвитку національної і світової економіки, потреб ринку праці, гострої конкуренції з боку європейських країн. Запропоновано створити систему залучення викладачів до роботи на передових підприємствах, навчально-наукових центрах, що дасть можливість посилити практичну підготовку; визнати одним із пріоритетних завдань підтримку молодого педагога, вченого, аспіранта, створення умов для успішної їх діяльності. З метою реалізації принципу «навчання протягом усього життя» переглянути традиційні форми і методи організації навчання. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті шляхів реалізації пропонованих пропозицій.*

Ключові слова: *університет, глобалізація, тенденції розвитку, якість освіти, стандарти освіти, автономність, ЗНО.*

Актуальність. Наприкінці ХХ ст. у соціологічному лексиконі з'явився термін «глобалізація», що застосовується для позначення процесів і явищ планетарного масштабу в сфері економіки, політики, соціології, освіти. Сучасна теорія глобалізації в рамках основних проблем сьогодення акцентує увагу на співвідношенні загальнолюдського та національного в культурі, формуванні інтеграційних процесів із метою утворення єдиної світової культури. До того ж глобалізація значно посилила вплив на трансформацію наці-

ональних систем вищої освіти. Вона стала найфундаментальнішим викликом, з яким зіткнулася вища школа за всю понад тисячолітню історію існування. На думку В. Кременя [7], країна, що спроможна в умовах глобалізованого світу примножити свою інтелектуальну власність, сферу знань як субстанцію виробництва, зможе претендувати на гідне місце в світовій спільноті, бути конкурентоспроможною. Отже, актуальним є розкриття тенденцій розвитку університетів в умовах глобальних викликів та загроз ХХІ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зарубіжні дослідники П. Скотт і Д. Деланті [2] глобалізацію розглядають як чинник упровадження в університети елементів ринкової економіки, що нині змінює як національні, так і світову системи вищої освіти. Розкриттю тенденцій розвитку освіти у глобалізованому світі присвячена робота І. Каленюк [5]. З позиції чинника, що кардинально змінює такі основні складові освіти (організаційна структура, методи і форми навчання, викладацький склад) розглядає глобалізацію Н. Балабанова [1]. І. Силадій [10] у глобалізації вбачає нагальну потребу модернізації системи освіти в напрямі підготовки конкурентоспроможного фахівця. Проте, нині у науковій літературі не існує достатньо досліджень щодо актуальних проблем вищої освіти і науки, узагальнення українського та світового досвіду забезпечення якості в формуванні сучасного фахівця.

Мета статті – розкрити тенденції розвитку університетів, посилення конкуренції між ними в умовах глобальних викликів та загроз ХХІ ст. Під час дослідження використано комплекс **методів**, зокрема: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Результати дослідження та їх обговорення. Найважливішим аспектом нового курсу всієї системи вищої освіти України є обов'язок академічного співтовариства служити розвитку країни, а не якимось ефемерним цілям інтеграції чи щось інше. На нашу думку, університети повинні посилювати свою відповідальність за економічне, культурне і загальне благополуччя суспільства. Адже світовий досвід еволюції провідних університетів США, ЄС, Китаю, Японії та багатьох інших країн переконливо доводить, що рушієм інтенсивного інноваційного розвитку країни стає також і розбудова висо-

коконкурентних дослідницьких університетів.

У сучасну концепцію міжнародної конкурентоспроможності університетів, розроблену відомим економістом Д. Салмі [9], покладено ідею так званих ключових факторів становлення університету світового класу, до яких належать: концентрація талантів, достатність ресурсів, ефективне управління.

Аналіз цих складових, глобальні тенденції у сфері вищої освіти та масштаб трансформацій суспільних відносин сформуvalи низку факторів міжнародної конкурентоспроможності університету в глобалізованому світі: селективність у доборі студентів і професорсько-викладацького складу; системну інтеграцію дослідницької та освітньої діяльності; здійснення проривних досліджень; диверсифікацію джерел фінансування, зв'язки з бізнесом та розбудову інфраструктури [4].

Загострення конкуренції, негативна демографія, деградація індустріальної економіки, особливо українського села, правові, політичні, економічні, матеріальні та технологічні виклики тощо носять не випадковий, а системний характер. Глобальна дискусія про перспективи і зміни в університетах часто йдуть, на жаль, мимо нашої країни. В суспільстві, у владних коридорах домінують думки, підігріті засобами масової інформації, про українську науку і вищу освіту як неякісну, відсталу. Весь час неправомірно наголошується на великій кількості закладів вищої освіти, коледжів та студентів.

Під гаслами боротьби за якість навчання університети позбавляються своїх фундаментальних автономних прав, зокрема самостійно не відбирають абітурієнтів, навіть не можуть заповнити вільні бюджетні місця. Зменшення охоплення студентів стипендіальним забезпеченням

в умовах поширеної бідності не дозволяє підтримати талановитого студента. Відсутність житла для викладачів та сучасних гуртожитків позбавляє перспектив молодих вчених. Наявні тенденції бюрократизувати процес захисту дисертацій, отримання вчених звань. До того ж, державне фінансування вищої освіти є недостатнім, адже на освіту виділяється ледь більше 6 % ВВП, а вища освіта отримує лише кошти на заробітну плату і частково комунальні послуги, дещо на науку.

Світові тенденції свідчать, що передові країни не згортають підтримку університетів, а продовжують інтенсивний розвиток вищої освіти, практично переходять від освіти елітарної, до освіти масової та якісної. Як зазначають М. Кроу та В. Дебарс [8], орієнтація провідних американських університетів на навчання виключно еліти, супер обдарованих дітей, вичерпала себе. Нові глобальні виклики, розвиток сучасних інформаційних та біотехнологій вимагають більш широкого залучення до навчання різних верств населення.

В Україні домінують протилежні тенденції. Нині вже нараховується близько 310 студентів на 10 тисяч населення, що майже в двічі менше, ніж в США, Японії, Росії, європейських країнах. Вищу освіту в Україні за рахунок бюджету здобуває не більше 23 % молоді певної вікової категорії, близько 42 % – випускників шкіл. А якщо ж проаналізувати динаміку вступу на перший курс бакалаврату за останні п'ять років, то державне замовлення зменшилося майже в двічі з 114 013 осіб у 2014 р. до 68 610 у 2018 р. [3].

Не витримує критики теза про велику кількість університетів в Україні. У країни, які входять до Великої двадцятки, зокрема – США, Канада, Франція, Японія, Росія мають меншу кількість населення на

один виш. Наприклад, в Україні один виш припадає на 146 179 населення, а в США – 98 616, Франції – 116 981. Звичайно тут відіграють роль число студентів із-за кордону, виїзд молоді на навчання закордон і т.д. Проте це не означає, що в Україні всі виші дають якісну освіту. Потрібен реальний аналіз ситуації і виважені дії щодо оптимізації структури ЗВО, усунення дублювання спеціальностей, поліпшення матеріально-технічної бази.

Нині громадськість турбує недосконалість положень Закону України «Про вищу освіту» щодо Умов прийому, наявність широкого конкурсу, що веде до подрібнення спеціальностей. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2018 р. № 556 передбачено прийом бакалаврів у кількості 78,9 тис. осіб, магістрів – 68,1 тис. осіб. Фактично набрано на 8 тис. осіб менше, що посилює соціальну напругу в суспільстві.

Водночас, згідно зі ст. 72 Закону України «Про вищу освіту» загальний обсяг державного замовлення на підготовку молодших бакалаврів та бакалаврів, магістрів на перший курс у 2018 р. мусив становити не менше 51 % від кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Отже, якщо взяти число випускників середньої школи, то державне замовлення в 2018 р. повинно становити близько 102 тис. місць, що на 23,2 тис. менше від визначеного Законом. Таке рішення поглиблює кадрову кризу, призведе до закриття низки спеціальностей, необхідних економіці України.

З іншого боку ст. 72 Закону України «Про вищу освіту» передбачає, що в Україні за рахунок державного замовлення повинно навчатися не менше 180 студентів на 10 тис. населення, що означає наявність на кожному курсі не менше 120 тис.

студентів-бюджетників, чого ми, на жаль, не спостерігаємо.

Нераціональною є урядова заборона Міністерству освіти і науки здійснювати перерозподіл бюджетних місць між галузями знань, спеціальностями, що призводять до невиконання держзамовлення. Велике нерозуміння у науково-педагогічних працівників викликає постійне намагання скорочувати державне замовлення на економічні, правознавчі спеціальності, що призводить до того, що діти з малозабезпечених сімей взагалі не можуть здобути ці професії. Ці спеціальності стають доступними лише дітям із заможних сімей, що протирічить нормам статті 53 Конституції України.

Обмеження доступу молоді, населення до знань, до вищої освіти є невинуватим. Відсутність в університетах необхідних коштів на комунальні послуги, низькі заробітні плати викладачів, лаборантів, інженерів-дослідників, техпрацівників, застаріла навчальна та наукова база, недосконала система вступу ведуть до масового відтоку молоді за кордон.

На нашу думку, варто взяти за приклад ідею М.Кроу і В.Дебарса про новий американський університет для нашої вищої школи, яка нині зусиллями окремих владців спрямовується в зворотній бік. Маючи об'єктивне зниження рівня підготовки абітурієнтів, в умовах деградації школи, демографічної кризи колективи університетів мусять створювати такі творчі умови, які б допомогли студенту навчатись, здобувати знання, їх застосовувати, йти від простого вирівнювання знань до прогресивного розвитку, які дозволили б університетам, в свою чергу, бути конкурентоздатними, а країні, молоді заможнішими й багатшими.

Перед університетською спільнотою сьогодні постають важливі

завдання: змінювати профорієнтаційну маркетингову політику, йти до абітурієнта, працювати із бізнесом, розвивати дистанційну освіту, залучати до навчання дорослих, сповна використовувати свій потенціал. На часі рішучі зміни всієї системи профорієнтації, яку слід починати хоч із 7-8 класів, розвертати систему вузівських ліцеїв, науково-консультативних центрів, гуртків тощо.

Дискримінаційною залишається політика щодо доступу до вишів сільської молоді. Більше половини дітей із села взагалі не пробують навіть вступати до університетів, а за державним замовленням їх навчається менше 15 %. У 2018 р. по Україні лише 28 % абітурієнтів були вихідцями з села. При цьому лише третина від загальної кількості абітурієнтів із сільської місцевості скористались так званим сільським коефіцієнтом, що підтверджує тезу про недосконалість умов прийому до закладів вищої освіти.

Нині такі галузі економіки як агробіологічна, машинобудівна, ветеринарна, харчова, інформаційні технології, енергетика, гуманітарна сфера розвиваються настільки динамічно, що на деяких спеціальностях зміст освіти оновлюється майже за півроку – рік. Тому університети, на наш погляд, мають вибудовувати таку взаємодію, стратегію і тактику з виробництвом, бізнесом, щоб не відстати від життя. Слід добиватись по всім напрямкам розвитку такої співпраці, практичного злиття із своєю галуззю, щоб не лише встигнути за змінами, а ще й спробувати йти попереду них.

Аналіз свідчить, що фінансування на наукові дослідження університетів в розмірі 1-2 % від їхнього бюджету є явно недостатнім, адже Законом України «Про вищу освіту» визначено, що національний ЗВО має право отримувати на пріоритет-

них засадах кошти для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень, виконання наукових програм, проєктів державного значення в обсязі не менш як 10 % коштів, що виділяються на його утримання. При цьому дослідницькі виші мають отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не менш як 25 % коштів, що передбачаються на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази.

Для повної характеристики порівняймо фінансування ЗВО в Україні та світі. Загальні витрати з державного бюджету на вищу школу в Україні у 2018 р. складають близько 19,5 млрд. гривень, тобто 696 млн. дол. А бюджет лише одного Гарвардського університету – 36,7 млрд. дол., Університету штату Айова – 1,4 млрд. дол., Варшавського університету наук про життя – 137 млн. дол. Звідси говорити про рівність умов, конкурентоздатність українських вишів дуже складно.

Світові тенденції свідчать, що попри всі динамічні зміни, в центрі системи освіти все таки залишиться високопрофесійний викладач, здатний допомогти сформувати студенту його траєкторію розвитку. Підтримка педагога, вченого, створення умов для успішної діяльності, розвитку талантів – одне із основних завдань вищої школи України. Забезпечення інформацією, необхідним обладнанням, елементарними побутовими умовами, гідною заробітною платою – обов'язок держави і керівництва університетів.

Щоб глибше зрозуміти, які чинники впливають на мотивацію до праці викладачів, проаналізуємо ди-

наміку росту заробітної плати науково-педагогічних працівників в Україні за останні п'ять років та порівняймо її з оплатою праці вчителів. У 2005-2010 р. викладач вишу отримував в двічі більшу зарплату за вчителя, а сьогодні ця різниця складає ледь 30 %. Середня зарплата професорів в Україні складає приблизно 321 долар США на місяць. Водночас заробітна плата викладачів у США (9 500 дол.), Німеччині (4 200 дол.), Польщі (1 100 дол.), Китаї (1 000 дол.) у десятки разів вища.

Зауважимо, що впродовж останніх років державою фінансувалися лише заробітна плата і третина потреби вишів на комунальні послуги. На утримання і оновлення матеріально-технічної бази, що в більшості ЗВО уже застаріла і вимагає оновлення, на забезпечення витратними матеріалами і послугами для освітнього процесу, на протипожежну безпеку, на підручники кошти вже давно не виділялись. В цих умовах науково-педагогічний колектив Національного університету біоресурсів і природокористування України сконцентрував свої зусилля на співпраці із бізнесом, створенні науково-виробничих центрів, де б викладачі та студенти могли б застосовувати свої знання, здобувати необхідні компетенції. Нині діє 3 таких Центри, а за рахунок бізнесу придбано різноманітного обладнання за останні три роки майже на 12 млн. грн.

Ведучи мову про наявні виклики для університетів України, зазначимо, що дуже швидко ми можемо стати свідками проникнення штучного інтелекту не тільки у виробництво, а й у освітню сферу. Це потребує великих затрат. Навряд чи держава в найближчий період зможе профінансувати ці зміни і тут без взаємовигідних, тісних контактів із виробничниками університети нічого не досягнуть.

В ухваленому 25 травня 2018 р. Паризькому комюніке – конференції міністрів освіти Європи, стверджується, що протягом наступних двох десятиліть підвищення якості освіти, її відповідності потребам суспільства, буде основою для розвитку всієї системи. Особлива увага буде приділена цифровому та змішаному навчанню, дигіталізації всього освітнього процесу. Нагадаємо, що транснаціональні компанії світу (Apple, Sony та ін.) ініціювали в минулому році підготовку доповіді, присвяченої розвитку вищої освіти (NMC Horizon Report > 2017 Higher Education Edition). Розробники доповіді виділили різнострокові групи трендів розвитку – один-два роки; три-п'ять років та довгострокові – більше 5 років. Так, на першому етапі автори проекту прогнозують активний розвиток нових форм змішаного навчання, які поєднують очне навчання та онлайн освіту, говорять про «перевернуте» навчання, коли студент самостійно вивчає матеріал, а потім уже обговорює його із викладачем.

Середньострокова програма передбачає більшу увагу на інструменти оцінки результатів навчання. На зміну класичним лекціям приходить активна взаємодія студентів не тільки з викладачами, а і бізнесом, роботодавцями. Певним чином тут можна говорити про дуальну освіту.

У довгостроковій перспективі очікується, що університети стають своєрідними інноваційними центрами, коли освітній процес переплітається із розробкою нових технологій, інновацій. У навчальний процес все більше приходять критичне мислення, орієнтація на вирішення конкретних проблем галузі, групову та проектну діяльність, запровадження унікальних навчальних траєкторій кожного студента [6].

Ми спробували описати можливий напрямок намічених змін. Але на практиці часто буває не так. Із-за консерватизму, небажання змінюватись, йти в ногу з часом, відсталість матеріально-технічної бази наша освіта, на жаль, стрімко втрачає свої позиції. Молодь все більше вибирає іноземні виші. Більше 80 тис. українців нині навчаються за кордоном, особливо тут активно працюють наші сусіди – Польща, Росія, Угорщина, Словаччина та і увесь Євросоюз.

В цих умовах університети мусять активно перебудовуватись, удосконалюватись, йти в ногу з інноваціями, постійно шукати взаємовигідні зв'язки із бізнесом, виробничниками. Потребує вдосконалення система контролю за якістю навчального процесу, створення спеціальних механізмів (внутрішніх систем ЗНО), які б унеможливили профанацію і псевдоосвіту в університетах.

Реального оновлення потребує і міжнародна співпраця, знання викладачами і студентами іноземних мов, міжнародних правил та стандартів. Напевне, Уряду доцільно не тільки декларувати перехід на навчання іноземним мовам, а і профінансувати ці нововведення.

Наголосимо, що саме життя диктує колективам сучасних університетів зміну всієї філософії освітньої, наукової роботи, переорієнтацію на сучасні інноваційні технології, покликані не лише забезпечити населення країни сучасними засобами існування, енергією і білками, дати гуманітарне підґрунтя життя, а і сформувавши в студентства науковий світогляд, високу екологічну культуру, розуміння раціонального харчування, здорового способу життя, виробництва якісних продуктів.

Гостра демографічна криза, економічні труднощі примушують замислитись над невикористаними резервами, зокрема над реалізацією

принципу «навчання протягом усього життя». Ні для кого не секрет, що за кордоном пенсіонери, старші люди успішно здобувають нові спеціальності. В нас університетська освіта традиційно прив'язана, переважно, до молоді. Але ж це неправильно, бо час змін викликає потребу постійної перепідготовки і більше – зміни професії [6].

У світі останнім часом побутує думка про те, що в деяких галузях, зокрема в інформаційних технологіях, немає потреби фахівцям отримувати базову вищу освіту. Це тривожні тенденції для університетів і про них слід пам'ятати. Університет без бібліотеки, приміщень, лабораторій може стати реальною справою.

На думку багатьох лідерів університетської освіти, новаторів, бізнесу традиційна взаємодія із студентством «лектор-аудиторія» поступово старіє і потребує змін та вдосконалення. Великої конкурентності набуває дистанційне навчання, онлайн освіта, які швидко замінюють традиційну заочну форму навчання, впевнено йдуть і на стаціонар. Ми бачимо, що деякі студенти, особливо які вже працюють, можуть самі поділитись знаннями із викладачами. У майбутньому частину нових знань студенти будуть освоювати самостійно, а решту опрацьовувати з викладачем-лектором, який допоможе розібратися із усіма труднощами студентам, допоможе сформулювати індивідуальну траєкторію навчання.

Висновки та пропозиції. Отже, беручи до уваги стан справ у системі вищої освіти України, розуміючи важливість викликів у глобальному, геополітичному та національному вимірі вважаємо, що:

1. Потрібно визначити обсяг базового фінансування від реальної потреби університетів на підставі поданих ним розрахунків, перейти від фінансування державного замо-

влення до реалізації конституційного права громадян на вищу освіту;

2. Доцільно відмінити зовнішнє оцінювання на всі спеціальності при вступі в магістратуру, адже це функція виключно університету, внести відповідні зміни до Закону «Про вищу освіту» та відмовитися від «широкого конкурсу» при вступі шляхом доведення фіксованого обсягу державного замовлення залежно від потреб економіки, обмежити кількість поданих заяв до університетів, вдосконалити механізм прийому до ЗВО, зберігши механізм ЗНО при вступі на місця державного замовлення, при цьому вступ на контрактну форму можливий шляхом конкурсного відбору вишами. Удосконалити механізм вступу до університетів відповідно до діючого законодавства дітей із сільської місцевості шляхом уведення відповідних квот на певні спеціальності;

3. З метою задоволення потреб вітчизняної економіки у кваліфікованій робочій силі та з огляду на те, що зміст освіти в Україні розвивається, модернізація освітньої галузі має здійснюватися на прогностичних засадах, з урахуванням демографічної ситуації, тенденцій розвитку національної і світової економіки, потреб ринку праці та поєднувати в собі прогресивні ідеї міжнародного виміру з національними цінностями;

4. Доцільно створити в кожному регіоні групи із числа депутатів місцевих рад, громадськості, бізнесу, науковців, освітян, які б внесли пропозиції щодо реорганізації діючих вищих навчальних закладів, об'єднання їх зусиль;

5. Варто враховувати у розрахунках бюджетного фінансування відмінності між ЗВО. Розробити формулу фінансування, яка враховує індекс інфляції, непередбачуване багаторазове підняття комунальних тарифів, постійне зростання цін на

товари і послуги упродовж бюджетного року. Відмовитись від урахування у формулі фінансування результатів ЗНО, що може суттєво вдарити по технічним, аграрним, природничим, фізико-математичним спеціальностям;

6. Слід створити систему залучення викладачів до роботи на передових підприємствах, підтримати створення навчально-наукових центрів, що дасть можливість педагогам не відставати від реального життя;

7. Визнати одним із пріоритетних завдань держави підтримку педагога, вченого, аспіранта, створення умов для успішної їх діяльності, розвитку талантів як важливого чинника підвищення якості системи освіти України. Дозволити ЗВО використовувати власні ресурси для будівництва житла;

8. З метою реалізації принципу «навчання протягом усього життя», реформувати діяльність академії наук, переглянути традиційні форми і методи організації навчання, суттєво поліпшити роботу над змістом освіти, посилити психологопедагогічне забезпечення вищої школи.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті шляхів реалізації запропонованих пропозицій.

Список використаних джерел

1. Балабанова Н. Суспільство знань та інновацій: шлях до майбутнього України. Київ : Арістей, 2005. 104 с.

2. Деланти Д. Новые модели университетов. URL: // <http://socio.tamp.RU/1.htm>.

3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 15.12.2018).

4. Павленко А. Ф., Антонюк Л. Л., Василькова Н. В., Ільниць-

кий Д. О. та ін. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 350с.

5. Каленюк І. С. Університети в координатах глобального розвитку. *Вища школа*. 2009. № 9. С. 5–11.

6. Кремень В. Навчитися вчитися URL : http://naps.gov.ua/ua/press/about_us/1431/ (дата звернення 02.01.2018).

7. Кремень В. Філософія освіти XXI ст. *Персонал*. 2003. № 1. С. 8–13.

8. Кроу М., Дебарс В. Модель нового американського університету. *Высшая школа экономики*, 2017. 440 с.

9. Салми Дж. Создание университетов мирового класса. М. : Весь Мир, 2009. 132 с.

10. Силадій І. Розвиток освіти в контексті основних викликів глобалізації. *Вища освіта України*. 2014. № 4. С. 34–38.

References

1. Balabanova N. (2005). *Suspilstvo znan ta innovatsii: shliakh do maibutnoho Ukrainy* [Society of knowledge and innovations: The Way to the Future of Ukraine]. Kiev, Ukrainian : Aristei, 104.

2. Delanty D. *Novye modely unyversytetov* [The new models of universities]. URL: // <http://socio.tamp.RU/1.htm>. Russian.

3. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [The state statistics service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. Ukrainian.

4. Pavlenko A. F., Antoniuk L. L., Vasyilkova N. V., Ilnytskyi D. O. та ін. (2014). *Doslidnytski universytety: svitovyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini*: monohrafiia [The research universities: global experience and development Prospects in Ukraine]. Kiev, Ukrainian: KNEU, 350.

5. Kaleniuk I. S. Universytety v koordynatakh hlobalnoho rozvytku [The universities in the coordinates of global development]. High school. 2009. № 9, 5–11.

6. Kremen V. Learn to learn. URL : http://naps.gov.ua/ua/press/about_us/1431/. Ukrainian.

7. Kremen V. Filosofiia osvity XXI st. [Philosophy of education XXI century]. Personnel. 2003. № 1, 8–13.

8. Krou M., Debars V. Model novoho amerykanskoho universytetu [The model of a new American

University]. Higher School of Economics. 2017. 440.

9. Салми Dzh. (2009). Sozdanye unyversytetov myrovoho klassa [The creation of world-class universities]. Moscow, Russia :Ves Myr,132.

10. Syladii I. Rozvytok osvity v konteksti osnovnykh vyklykiv hlobalizatsii [The development of education in the context of the main challenges of globalization]. Higher education of Ukraine. 2014. № 4, 34–38.

DEVELOPMENT TENDENCIES OF UNIVERSITIES IN THE CONDITIONS GLOBAL CHALLENGES AND THREATS OF THE XXI CENTURY Nikolaenko S. M.

Abstract. *Currently, the disclosure of trends in the development of universities in the context of global challenges and threats of the 21-st century is relevant, to due to the fact that globalization has significantly increased the impact on the transformation of national systems of higher education. A complex of methods was used: analysis, synthesis, generalization, comparison. It was founded the finance system of universities needs to be improved, taking into account the differences between universities; the conditions of entry to higher education and the modernization of education in the forward-looking basis, taking into account the demographic situation and trends in the development of national and world economy, the labor market needs. It was proposed to create a system of attracting pedagogues to work at advanced enterprises, educational and research centers, which will give the opportunity to keep up; to recognize as one of the priority tasks the support of a pedagogues, scientist, graduated student, the creation of conditions for their successful activity, the development of talents as an important factor in improving the quality of the education system of Ukraine. In order implementation of the principle of «lifelong learning» are reviewed the traditional forms and methods of organization of education. Prospects for further research are seen in the disclosure of ways to implement proposals.*

Key words: *university, globalization, development trends, quality of education, standards of education, autonomy, university.*

УДК 373.5.016:57

**РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

ПИЖИК ІРЕНЕУШ, доктор філософії, надзвичайний професор,
Куявська Вища Школа у Влоцлавку, Польща

КУЧАЙ Т.П., доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки і психології
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
E-mail: tetyanna@ukr.net

СОПІВНИК Л.Й., викладач біологічних дисциплін, спеціаліст вищої
категорії, викладач-методист, **ВП НУБіП України «Заліщицький
аграрний коледж імені Є.Храпливого»**
E-mail: sopivnuk1955@ukr.net

Анотація. Головною ціллю шкільної біологічної освіти XXI століття має бути формування біологічно грамотної творчої особистості. Охарактеризовано конструктивні цілі біологічної освіти. Конструктивні цілі мають свої особливості, які вирізняють їх з-поміж інших у ієрархічній системі. По-перше, вони мінливі й динамічні, по-друге, їхнє визначення потребує врахування: ситуації реального процесу навчання; структури особистості, властивостей і якостей, що формуються в процесі її життєдіяльності; закономірностей процесу формування особистості; освітніх, виховних, розвивальних можливостей навчального матеріалу; досягнутого рівня знань, умінь та якостей особистості. По-друге, конструктивні цілі мають вирізнятися точністю й конкретністю опису, що уможливитиме однозначний висновок про ступінь їх досягнення. Останнім часом відбувається реформування освіти в Україні, переорієнтація її на виховання людини, яка не тільки володітиме сукупністю знань, умінь, навичок та способів діяльності, а й умітиме виконувати свої обов'язки відповідно до сучасних теоретичних надбань, світових вимог і стандартів певної галузі. Біологічні знання є важливим елементом культури освіченої людини. Більшість проблем, що буде розв'язувати суспільство у XXI столітті, тісно пов'язані з біологією: перенаселення Землі, розповсюдження нових інфекційних хвороб, використання генетично модифікованих продуктів і застосування біотехнологій щодо людини, забруднення навколишнього середовища, зменшення біорізноманіття. Відповідно до Концепції біологічної освіти у 12-річній школі, володіння біологічними знаннями має стати елементом культури сучасної людини. Біологічна наука володіє великою вірогідною силою і всемірно здатною формувати наукове свідомість учасників при вивченні різних біологічних об'єктів, процесів і явищ. Зміст навчального предмету «Біологія» обґрунтовує усвідомлення учасників системи загальноосвітніх цінностей, розуміючи їх цінність всього життя і життя суспільства, а також формує гуманне відношення до все життя. У біології знаходяться своє відображення екологічний, культурологічний, валеологічний підхід.

Ключові слова: розвиток, шкільна біологічна освіта, Україна, сучасний етап розвитку освіти, цілі шкільної біологічної освіти.

Актуальність. На сучасному етапі розвитку біологічна наука є складним комплексом фундаментальних і прикладних, теоретичних і практичних дисциплін, що чинять вплив на різні складові життя суспільства. В історії розвитку біології еволюційні періоди і періоди революційних стрибків чергувалися, що уможливило висунення нових положень, ідей, концепцій, теорій і з часом відображалось в змісті шкільної біології.

Зростання ціннісного потенціалу шкільної біологічної освіти в ХХІ ст. зумовлює необхідність відбору і структурування наукових положень біологічної науки з дотриманням аксіологічного принципу [1].

Аналіз останніх джерел та публікацій. Вивчення вітчизняних досліджень дозволило з'ясувати, що даною проблемою займалися О.Антропова, Т. Коршевнюк, Л. Кузьменко, Н. Матяш, О. Мегем, Н. Міщук, Є. Неведомська, М.Сидорович, А. Степанюк, О. Цуруль Г. Ягенська та ін.

Мета. Метою даної роботи є з'ясування розвитку шкільної біологічної освіти в Україні на сучасному етапі.

Методи. Теоретичні (аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури).

Результати. Головною ціллю шкільної біологічної освіти ХХІ століття має бути формування біологічно грамотної творчої особистості. Вона розуміє життя як найвищу цінність, усвідомлює потребу збереження біосфери як неодмінну умову не тільки існування, а й розвитку людства. Відбиваючи специфіку й можливості змісту навчального предмета, стратегічні цілі біологічної освіти трансформуються в конструктивні, які спрямовані на засвоєння учнями усіх компонентів змісту освіти: знань про природу, способів дія-

льності з її вивчення, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення до світу, а на цій основі – формування життєво важливих компетентностей. Варто зазначити, що конструктивні цілі мають свої особливості, які вирізняють їх з-поміж інших у ієрархічній системі.

По-перше, вони мінливі й динамічні, їхнє визначення потребує врахування: ситуації реального процесу навчання; структури особистості, властивостей і якостей, що формуються в процесі її життєдіяльності; закономірностей процесу формування особистості; освітніх, виховних, розвивальних можливостей навчального матеріалу; досягнутого рівня знань, умінь та якостей особистості.

По-друге, конструктивні цілі мають вирізнятися точністю й конкретністю опису, що уможливить однозначний висновок про ступінь їх досягнення.

Охарактеризуємо конструктивні цілі біологічної освіти. Розвиток сучасної біологічної науки, зокрема інтеграція знань навколо теоретичних узагальнень, уможливають визнання одним з перших, пріоритетних завдань навчально-виховного процесу формування в учнів наукової картини живої природи, яка є складовою наукової картини світу, вищої й особливої форми систематизації знань фундаментальних наук, вищою формою інтеграції знань. Водночас наукова картина світу виконує поряд з навчальною і виховну функцію розвитку сучасного стилю мислення, світогляду учнів, їх інтелектуального потенціалу, залучає до опанування досвідом творчої діяльності, яка моделює процес наукового пізнання [2].

Традиційна біологічна освіта повинна залишатися співзвучною зміні суспільної свідомості, сприйматися психологією етносу сьогодення. Проте все це відбувається лише то-

ді, коли саме нове знаходиться під впливом традицій, пов'язане з ними, а не є стихійним або чужим світосприйманню освіти народом. Будь-яка нація, що піклується про самозбереження, повинна регулювати появу нових освітніх технологій у своєму просторі.

Сьогодні ведеться наполеглива робота щодо приведення змісту шкільної біологічної освіти у відповідність до сучасних потреб особистості й суспільства. Успіхи її докорінного реформування значною мірою залежать і від того, наскільки будуть використані національні й світові педагогічні надбання, здобутки майстрів-педагогів, раціонально поєднані класична спадщина і сучасні дослідження. Свідоме чи не свідоме ігнорування набутого досвіду збіднить педагогічну палітру національної системи освіти, ускладнить досягнення її стратегічних цілей. Під час визначення змісту шкільної біологічної освіти важливо знати, з яким рівнем підготовки необхідна суспільству молода людина і яке замовлення на навчання та виховання воно дає системі освіти [3].

Останнім часом відбувається реформування освіти в Україні, переорієнтація її на виховання людини, яка не тільки володітиме певним багажом знань, умінь, навичок та способів діяльності, а й умітиме виконувати свої обов'язки відповідно до сучасних теоретичних надбань, світових вимог і стандартів певної галузі. Біологічні знання є важливим елементом культури освіченої людини. Більшість проблем, що буде розв'язувати суспільство у XXI столітті, тісно пов'язані з біологією: перенаселення Землі, розповсюдження нових інфекційних хвороб, використання генетично модифікованих продуктів і застосування біотехнологій щодо людини, забруднення навколишнього середовища, змен-

шення біорізноманіття. Відповідно до Концепції біологічної освіти у 12-річній школі, володіння біологічними знаннями має стати елементом культури сучасної людини.

Нове розуміння освіченості, моральності, професійної майстерності передбачає висування таких завдань: формування життєво важливих компетенцій; розкриття природної обдарованості дітей; розвиток здатності мислити, говорити, діяти, в результаті чого знайти місце в світі, самореалізуватися.

Біологічна грамотність стає соціально необхідною, а роль шкільного курсу біології в системі культури, виховання пошани і любові до всього живого як до унікального і неповторного не можна недооцінювати.

Розвиток біологічної освіти учнів відбувається в відповідності з загальнонаціональними задачами розвитку освіти: впровадження особистісно-орієнтованих та інформаційних педагогічних технологій, компетентнісного підходу до навчання, створення здоров'я-зберігаючого середовища, виховання розвиваючого потенціалу предмету [4].

Висновки і перспективи. Біологічна наука володіє великою вірогідною силою і всемірно здатною формувати наукове свідомість учасників при вивченні різних біологічних об'єктів, процесів і явищ. Зміст навчального предмету «Біологія» обґрунтовує усвідомлення учасників системи загальноосвітніх цінностей, розуміючи їх цінність всього життя і життя суспільства, а також формує гуманне відношення до все життя. У біології знаходяться своє відображення екологічний, культурологічний, валеологічний підхід. На основі біологічних знань, умінь і навичок з'являються можливості розвитку творчих здібностей в області натуралістичних, екологічних, фізіологіч-

них, мікробіологічних, краєзнавчих досліджень. Всі компоненти біологічної освіти використовують свої функції в навчанні, розвиток та освіту учасників навчального процесу, знаходячись в постійному зв'язку: знання, що забезпечують формування розумових навичок, на основі творчих здібностей, які входять до своїх цінностей, орієнтацій.

Список використаних джерел

1. Коршевніук Т. Зміст шкільної біологічної освіти в контексті біологічної науки // Біологія і хімія в рідній школі. – 2015. – № 1 (38). – С.42
2. Цілі та завдання шкільної біологічної освіти. URL:: <http://lib.mdpu.org.ua/e-book/biologiya/biologiya.files/Page385.htm>
3. Мегем Олеся, Кузьменко Людмила. Еволюція змісту шкільного курсу біології в загальноосвітніх навчальних закладах України URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/%D1%81%20%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%82%D1%8B/Mir_2016_10_11.pdf
4. Антропова О.В. Методичні рекомендації щодо викладання біології у загальноосвітніх навчальних закладах. URL:: <https://zosh5.org.ua/sites/default/files/biology.doc>

References

1. Korshevnyuk T. (2015) Zmist shkil'noyi biolohichnoyi osvity v konteksti biolohichnoyi nauky [Content of School Biological Education in the Context of Biological Science]. *Biolohiya i khimiya v ridniy shkoli*. № 1 (38). 42.
2. Tsili ta zavdannya shkil'noyi biolohichnoyi osvity [Goals and objectives of school biological education]. Available at: <http://lib.mdpu.org.ua/e-book/biologiya/biologiya.files/Page385.htm>
3. Mehem Olesya, Kuz'menko Lyudmyla. Evolyutsiya zmistu shkil'noho kursu biolohiyi v zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny [Evolution of the content of the school biology course in general educational institutions of Ukraine]. Available at: file:///C:/Documents%20and%20Settings/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/%D1%81%20%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%82%D1%8B/Mir_2016_10_11.pdf
4. Antropova O.V. Metodichni rekomendatsiyi shchodo vykladannya biolohiyi u zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh [Methodical recommendations for teaching biology in general education institutions]. Available at: <https://zosh5.org.ua/sites/default/files/biology.doc>

DEVELOPMENT OF SCHOOL BIOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE AT THE MODERN STAGE

Pyrzyk I., Kuchai T., Sopivnyk L.

Abstract. *The main objective of the school biological education of the XXI century should be the formation of a biologically competent creative personality. The constructive aims of biological education are characterized. Constructive goals have their own peculiarities that distinguish them among others in the hierarchical system.*

First, they are changing and dynamic, and secondly, their definition needs to be taken into account: the situation of the real learning process; the structure of the personality, properties and qualities that are formed in the process of its life; regularities of the process of personality formation; educational, educational, developmental possibilities of educational material; achieved level of knowledge, abilities and qualities of the person. Secondly, the constructive objectives should be distinguished by the precision and specificity of the description, which makes it possible to make an unambiguous conclusion about the degree of their achievement. Biological literacy becomes socially necessary, and the role of the school course of biology in the culture system, the education of respect and love for all living things as a unique and unique can not be underestimated. Recently, the reform of education in Ukraine, its reorientation into the education of a person, which not only possesses a certain amount of knowledge, skills, skills and methods of activity, but also will be able to carry out their duties in accordance with modern theoretical achievements, world requirements and standards of a certain branch. Biological knowledge is an important element of the culture of an educated person. Most of the problems that will be solved by society in the 21st century are closely linked to biology: overpopulation of the Earth, the spread of new infectious diseases, the use of genetically modified products and the use of biotechnology in humans, environmental pollution, and reduction of biodiversity. According to the Concept of Biological Education at the 12-year school, the possession of biological knowledge must become an element of the culture of a modern person. Biological science has a great probability and is capable of shaping the scientific consciousness of participants in the study of various biological objects, processes and phenomena. The content of the educational subject "Biology" justifies the awareness of participants in the system of general values, understanding their value throughout life and life of society, and also forms a humane attitude to life. The biology reflects the ecological, culturological, valeological approach.

Key words: *development, school biological education, Ukraine, modern stage of education development, aims of school biological education.*

УДК 378.02

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

ПОТАПЧУК Т.В., доктор пед. наук, професор кафедри теорії
та методики дошкільної і спеціальної освіти

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

E-mail: tatvolod@ukr.net

Анотація. У статті подано, що сучасний світ інтенсивно видозмінюється під впливом масового розширення технічної та інформаційної сфер, які в свою чергу позначаються на свідомості особистості. Через те, що різного роду інформація рухається нестримними потоками людина, повинна мати чіткий орієнтир того, чого вона потребує в житті та усвідомлювати своє призначення у світі. Саме тому, завданням сучасної виховної системи є ідентифікувати усі задатки та обдарування особистості та допомогти реалізуватись як успішній людині, яка живе в гармонії зі світом.

Ключові слова: готовність, культурний та моральний розвиток, самореалізація.

Актуальність. Закон України „Про освіту”, визначає основні завдання вищої школи у виховному процесі: задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному й моральному розвитку за допомогою отримання вищої освіти; формування в студентів громадянської позиції, здатності до праці й життя в умовах сучасної цивілізації й демократії; збереження й збільшення моральних, культурних і наукових цінностей [8]. У цих умовах особливе місце займають нестандартні життєві ситуації, які потребують підвищеної готовності людини, її вміння виявляти свої здібності, діяти впевнено відштовхуючись від закладених норм, які, незалежно від обставин, допомагають гуманістичному вирішенню персональних життєвих проблем. Таким чином, у процесі життєдіяльності особистості, готовність виступає визначальним фактором успішної самореалізації особи, що, в свою чергу, посилює її прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Така особистість повинна володіти стійкою системою моральних

норм та гуманістичних цінностей, для того щоб будувати гармонійне життя. Такі взаємовідносини передбачають вияв любові, добра та усіх тих позитивних якостей, які допомагають людині ефективно взаємодіяти з оточуючими на усіх рівнях та проявах.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Як свідчать джерела з наукової літератури даної проблематики, феномен готовності досліджували в різних сферах діяльності: О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська, Л.М. Карамушка, П.П. Горностай; Т.В. Іванова, О.В. Скрипченко; В.А. Сластьонін, С.М. Ніколаєнко.

В історіографічному контексті дослідження поняття «готовність» можна умовно поділити на три етапи. На першому етапі готовність (середина XIX ст.) досліджувалась у психологічному аспекті і висвітлювалась як установка (К. Марбе, О. Кюльпе, Д. Узнадзе). На другому (поч. XX ст.) як аспект нейрофізіологічних процесів людини і означала стійкість індивіда до внутрішніх і зовнішніх впливів. На цьому етапі великий внесок у розробку даної про-

блематики зробили вчені США (У. Томас та Ф.Знанецькі, Г. Оллпорт, Д. Кац, М.Сміт та ін.), які досліджували готовність як соціальну установку, її структуру, основні ознаки та способи технічного вимірювання. На третьому (XX ст.) готовність виокремлюється як частина емоційно-вольової та інтелект-туальної сфер, що торкаються певного виду діяльності людини (А.Д. Ганюшкін, М. Л. Дьяченко і Л.О. Кандилович, М.Д. Левітов та ін.). У роботах названих дослідників розглядаються різні тлумачення поняття готовності, його структура і специфіка. Багаточисленні дослідження з даного напрямку виявили різносторонні думки та погляди на розуміння поняття готовність, яке і сьогодні потребує свого детального аналізу та узагальнення.

Мета. Розкрити поняття готовності студентів у психолого-педагогічних дослідженнях.

Методи. Теоретичні (аналіз психологічної та педагогічної літератури).

Результати. У психологічній літературі готовність характеризується як якісний показник різних процесів саморегуляції (фізіологічних, психічних, соціальних), за допомогою яких визначається поведінка людини [10]. Дослідники С.Г. Козлов та В.М. Мельников визначають готовність як цілісний прояв особистості і, таким чином вказують на недопустимість її поділу. Вони стверджують, що дана, якість складається з компонентів спрямованих на результат. Ними є психічна спрямованість та емоційна стабільність. З точки зору З. Н. Курлянд готовність виникає на основі досвіду людини, який ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності, усвідомлення її мотивів і потреб, а також об'єктивації речей і способів взаємодії з ним. Емоційні, вольові та інтелектуальні хара-

ктеристики поведінки особистості при цьому є конкретним вираженням готовності на рівні явища [12]. В.А. Моляко стверджує, що структурними показниками готовності є психологічні, моральні і професійні (практичні) якості людини, а основою формування готовності до діяльності служать психофізичні якості особистості. Вона готовність розглядає у двох аспектах, як якість особистості, компонентами якої є знання вміння й навички та мотиви, які стимулюють особистість до діяльності (виконавчу або творчу) [11].

Отже, готовність розглядають у двох аспектах, як якість особистості, компонентами якої, на думку В.А.Моляко, є знання, вміння, навички і мотиви діяльності, та як психологічний стан, який посідає центральне місце у всіх різновидах готовності [11]. Психологічну готовність дослідники розглядають як інтегративну якість адаптації суб'єкта, до якої відносить індивідуальні характеристики та принципи побудови особистісних шляхів адаптації [1]. Сьогодні психологи акцентують увагу на дослідженні взаємозв'язків між готовністю людини до діяльності та самою діяльністю.

Починаючи із 70-х рр. XX ст. готовність вивчається у контексті педагогічної діяльності. (К.М. Дурай-Новакова, Л.В. Кондрашова, В.О. Моляко, О.Г. Мороз, В.О. Слатьонін та ін.). У науковій літературі натеper існує два підходи до визначення поняття «готовність до діяльності»: функціональний - перебачає формування психічних функцій особистості, що є необхідною умовою підготовки до професійної діяльності. Даний підхід є перехідним етапом між психічним станом та якість особистості, виражаючи таким чином цілісність усіх систем особистості (Е.С. Кузьмін, Н.Д. Левітов, В.Н. Мясичев, Л.С. Несисян,

В.Н. Пушкин, Д.Н. Узнадзе, В.А. Ядов) та особистісний – який передбачає розуміння під станом готовності стійкі характеристики особистості, котрі є передумовою успішної діяльності людини. Готовність, таким чином передбачає синтез якостей особистості: позитивне ставлення до діяльності, індивідуальний досвід, знання, уміння, навички, організація власної діяльності, а також розуміння дальших шляхів саморозвитку (М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В.А. Сластенин).

Н.В. Сизикова стверджує, що готовність слід визначати як набір психологічних характеристик (мотивація, воля, знання, переконання), які відіграють вирішальну роль в конкретній діяльності, а також враховувати мотиваційну готовність, оскільки без мотивації неможлива будь-яка дія індивіда. А.Ц. Пуні стверджує, що домінуючий компонент у структурі готовності може бути різним і цілком залежить від виду діяльності [14]. Н.Д. Левітов досліджуючи готовність до діяльності, акцентує увагу на психологічній готовності, яка включає психічні стани і якості особистості [9]. У роботах М.І. Дьяченка та Л.А. Кандыбовича готовність розглядається як передбачувана активність особистості в процесі підготовки до певного виду діяльності, котра реалізується у вчинках, передумовою яких є постановка мети та засоби її досягнення [4]. Вчинкова діяльність забезпечується такими компонентами: „мотиваційний (позитивне ставлення до професії, інтерес до неї й інші досить стійкі професійні мотиви); орієнтовний (знання й уявлення про особливості й умови професійної діяльності, її вимоги до особистості); операційний (володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порів-

няння, узагальнення тощо); вольовий (самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання трудових обов'язків); оціночний (самооцінка своєї професійної підготовленості)”.

Суттєве розширення поняття готовності пропонують Е. Саф'янц та Л. Чернікова, де вказують на: „мотивацію – сукупність мотивів, адекватних стосовно цілей та завдань педагогічної діяльності; пізнання – пов'язану з осмисленням ситуації або предмету діяльності; персоналізацію - наявність особистісних якостей, необхідних для виконання професійної діяльності”. С. Гриншпун, в свою чергу, визначає три складові готовності: моральну, психологічну та професійну, а Р. Лучечко підкреслює мотиваційний, психологічний та професійний компоненти. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен також акцентують увагу на мотиваційному (відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку), орієнтаційному (знання й уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості), операційному (володіння способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетентностями), вольовому (самоконтроль, самооблізація, вміння управляти діями), оцінному (самооцінка своєї підготовленості і відповідність процесу розв'язання завдань оптимальним зразкам) [6].

Таким чином, усвідомлення поставленої мети, вибір конкретних засобів її досягнення та безпосередня реалізація, а також корегування ситуації відповідно до поставлених завдань, говорить про рівень готовності особистості у структурі діяльності.

Різні науковці мають різносторонні погляди на виокремлення основного компонента. Так, Р.Д. Санжева таким вважає мотиваційну готовність, оскільки без моти-

вації неможлива будь-яка дія індивіда, Н.В. Сизикова - усвідомлення певного виду діяльності, що визначається сформованістю мети і є основною умовою досягнення успіху у даній діяльності, а А.Ц. Пуні стверджує, що домінуючий компонент у структурі готовності залежить від виду діяльності [13].

На основі психологічної структури готовності до діяльності можна визначити рівень готовності певних її складників, таких як усвідомлення поставленої мети, вибір конкретних засобів її досягнення та їх безпосередня реалізація, корегування ситуації відповідно до поставлених завдань, проведення паралелей між поставленою метою та результатами діяльності, підведення підсумків.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що усвідомленість суб'єктом певного виду діяльності є одним із основних компонентів при формуванні готовності. Водночас у педагогічній літературі орієнтири сформовані на виявлення умов виховання та методів управління процесом формування готовності до різних видів діяльності.

З погляду Р.Д. Санжевої готовність до діяльності - це систему поглядів, переконань, мотивів, вольових та інтелектуальних якостей, знань, умінь, навичок, установок та налаштування на певний тип поведінки [12].

К. Дурай-Новакова вважає, що якість особистості не слід розглядати в єдності із психічним станом, хоча останній у процесі діяльності може переходити в якість. Оскільки короточасна готовність, яка детермінується конкретною ситуацією, є станом особистості, а готовність яка функціонує незалежно від ситуації і проявляється під впливом мотиваційних факторів визначається як якість особистості [3]. М. Левітов наводить такі види короточасної гото-

вності: звичайну, підвищену і понижено. Звичайна характеризує готовність до стандартної (звичної) ситуації, підвищена вимагає творчих зусиль, оскільки їй притаманна деяка новизна, понижена виникає при демотивованості особистості, розсіяності, хибних вчинках, неправильній спрямованості дій [9]. За визначенням О. М. Скоробагатої, структуру довготривалої готовності складають такі якості особистості (досвід, знання, вміння, навички), які є передумовою успішної діяльності і визначають рівень ефективності його здійснення. Вона лежить у прямому зв'язку із короточасною оскільки рівень виконання завдання залежить того стану, в якому перебуває особистість до початку здійснення діяльності (рівень продуктивності знань, навичок, досвіду, мислення та діяльності загалом). Таким чином короточасна готовність актуалізує довготривалу та підвищує її дієвість.

Однак слід зазначити що не слід категорично розмежовувати дані види готовності (короточасну і довготривалу), оскільки як зазначають С.Д. Максименко і О.М. Пелех „Тимчасова і тривала готовність знаходяться в єдності. Перша являє собою щоразу створюване функціональне вістря і цим самим підвищує дієвість другої. Виникнення готовності як стану залежить від її тривалого різновиду, а тимчасовий визначає продуктивність останнього в даних конкретних обставинах і включає в себе актуалізовані компоненти, які при повторному використанні „повертаються” на своє попереднє місце. Так відбувається стосовно конкретних поточних задач діяльності тимчасова трансформація особистісних установок, стійких мотивів, досвіду” [9, с.72] Серед усіх наведених різновидів даного феномену центральне місце займає психологічна готовність, яка і визначає рівень сформо-

ваності та межі реалізації вищенаведених видів. Психологічна готовність характеризується, як складне особистісне новоутворення, що включає взаємодію мотиваційного, емоційно-вольового, орієнтирно-мобілізаційного, пізнавально-оцінювального, операційно-діяльнісного, когнітивного компонентів. Готовність поділяють також в залежності від потреби на елементарну та соціальну. Елементарна виникає під впливом потреб навколишнього середовища і втілюється у стандартних ситуаціях, а соціальну зумовлюють потреби суспільства, що знаходиться в відображенні у вагомих для суспільства об'єктах.

Основою для формування готовності до діяльності служать психо-фізичні якості особистості (динамічні стереотипи, діяльність функціональної системи, виникнення та функціонування установки та ін.) [6]. В свою чергу С.Д. Максименко і О.М. Пелех: „Готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, відношення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки” [9]. Жукова В.Ф. вважає, що готовність до діяльності складається із психологічної, ідейної, моральної, фізичної та ділової. Вона відзначає, що основу типології діяльності людини становить: праця, навчання, гра та спілкування і виділяє такі рівні сформованої готовності особистості до діяльності: непрофесійний, допрофесійний (передпрофесійний) та професійний який поділяється на звичайний і рівень професійної майстерності [7]. Особистість, яка знаходиться на непрофесійному рівні характеризується неготовністю виконувати функції, які вимагає конкретний вид діяльності, відсутністю практичного досвіду відповідно непідготовлені-

стю до самої діяльності. Передпрофесійний рівень свідчить про незавершеність підготовки до виконання тих функцій, що вимагає діяльність. На звичайному рівні індивід є спроможним виконувати основні завдання, зумовлені діяльністю. Рівень професійної майстерності свідчить про наявність в особистості тих якостей, що дають можливість функціонувати на високому рівні та творчим підходом до їх виконання, оскільки діяльність без творчості не викликає позитивних емоцій і перетворюється в одноманітні дії. Готовність до професійної діяльності визначається такими складовими як сенсорна організація індивіда (біофізіологічні характеристики) показники необхідні для виконання трудової діяльності та психологічні якості, стани і процеси [5, с. 118-119].

Процес становлення професійної готовності передбачає становлення професійних якостей для здійснення різних видів діяльності в рамках обраної професії і як результат готовність до самостійного здійснення професійної діяльності [14, с.12]. На сучасному етапі досліджень існують різні аспекти готовності до професійної діяльності, зокрема особистісний (виявлення індивідуальних якостей особистості, які необхідні для здійснення конкретного виду діяльності), функціональний (активізація психічних процесів та психо-фізіологічних ресурсів безпосередньо перед початком діяльності) та особистісно-діяльнісний (ефективне втілення в діяльність всіх аспектів особистості для досягнення позитивних результатів). Головною ознакою готовності до професійної діяльності є інтеграція професійних складників особистості її внутрішніх структур що втілюється в злагодженості і стабільності їх функціонування, іншими ознаками професійної готовності є психологічна єдність,

цілісність особистості як професіонала, яка реалізується у продуктивну діяльність [2, с. 20].

Висновки. Готовність до певного виду діяльності передбачає прагнення індивіда до саморозвитку та самовдосконалення, що передбачає самостійну діяльність та самоосвіту. Ці види діяльності відіграють суттєву роль при не лише формуванні готовності індивіда до певного виду діяльності а й у становленні стійкого інтересу до її здійснення. Характерними ознаками готовності до самоосвіти М. Н. Снаткін та Б. Ф. Райський вважають комплекс набутих вмінь та внутрішній стан особистості. Останній передбачає наявність мотивів, фундаментальних знань та навиків їх самостійного опанування, а також уміння самоорганізувати пізнавальну діяльність. Готовність до самостійної діяльності за твердженням А. В. Усової, можна визначити виходячи із певного комплексу вмінь для формування яких необхідна мотивація до діяльності, що сприяє набуттю таких навиків які в свою чергу призводять до опанування нових вмінь [7, с.14]. В Свою чергу А. Н. Леонтьєв наводить свій комплекс вмінь таких як спостереження на початковому етапі на наступному оволодіння певними видами діяльності які необхідні для конкретного виду діяльності і як результат - самостійне виконання діяльності [14, с.13].

Спираючись на отримані результати в ході аналізу наукових джерел, вважаємо пріоритетним напрямом подальшої роботи аналіз змісту готовності студентів вищих закладів освіти до професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Газман О. С. Неклассическое воспитание: от авторской педагогики к педагогике свободы. М. :

Издательский дом «Новый учебник», 2000. 296 с.

2. Даль В. И. Толковый словарь типового великорусского языка. 8-е изд. М.: Русский язык, 1989. Т.3. 699 с.

3. Джемс У. Зависимость веры от воли и другие опыты популярной философии /пер. с англ. С.И. Церетели. Санкт-Петербург : Изд. М. В. Пирожкова, 1904. 375 с.

4. Дмитриева О. Б. Формирование психологической готовности молодых специалистов к профессиональной деятельности: дис. ... кандидата психол. наук: 10.00.13. М., 1999. 188 с.

5. Дробницький О.Г. Понятие морали. М.: Наука, 1997. 388 с.

6. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: дисс. докт.пед.наук. М.: 1988. 356 с.

7. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во БГУ, 1997. 176 с.

8. Зайченко І. В. Педагогіка: навч. посібник. К.: Освіта України, КНТ, 2000. 528 с.

9. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти:12-бальна система. К.-Х.:Фоліо, 2000. 146 с.

10. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. 2-е вид., доп. Харків: «ОВС», 2000. 164с.

11. Марюков А. М. Деятельностный подход к исследованию поступка. Вопросы психологии, 2000. №. 3. С. 6-10.

12. Орлов А. Б. Изучение психологических предпосылок развития склонностей к профессионально-трудовой деятельности: автореф. дис. на соискание уч. степени

канд. псих. наук.: спец. 10.00.07. М., 1997. 17 с.

13. Петрович В. С., Петрович В. В. Гуманізація позаурочної діяльності учнів. Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: наук.-метод. зб. К.: ІСДО. 1999. С. 118-122.

14. Рябченко В. Актуалізація розвитку особистості студента як фактор розвитку вищої школи. Освіта. 2000. № 1. С. 12-18.

References

1. Hazman O. S. (2000) Neklassycheskoe vospytanye: ot avtorskoi pedahohyky k pedahohyke svobody [Non-classical education: from author's pedagogy to the pedagogy of freedom]. M. : Yzdatskiy dom «Noviy uchebnyk». 296 s.
2. Dal V. Y. (1989) Tolkoviy slovar tipovogo velykorusskogo yazyka [Explanatory dictionary of the typical Great Russian language]. 8-e yzd. M.: Russkiy yazyk. T.3. 699 s.
3. Dzhems U. (1904) Zavysymost very ot voly y druhye opyty populiarnoi fylosofyy [Dependence of faith on the will and other experiments of popular philosophy]. Sankt-Peterburh : Yzd. M. V. Pyrozhkova. 375.
4. Dmytryeva O. B. (1999) For-myrovanye psykholohycheskoi hotovnosti molodykh spetsyalystov k professyonalnoi deiatelnosti [Formation of psychological readiness of young specialists for professional activity]. M. 188.
5. Drobnitskiy O.H. (1997) Poniatye moraly [The concept of morality]. M.: Nauka. 388.
6. Durai-Novakova K. M. (1988) Formyrovanye professyonalnoi hotovnosti studentov k pedahohycheskoi deiatelnosti [Formation of professional readiness of students for pedagogical activity]. M. 356.
7. Diachenko M. Y., Kandybovych L. A. (1997) Psykholohycheskye problemy hotovnosti k deiatelnosti [Psychological problems of readiness for activity]. Mynsk: Yzd-vo BNU, 1997. 176.
8. Zaichenko I.V. (2000) Pedahohika [Pedagogics]. K.: Osvita Ukrainy, KNT. 528.
9. Kryterii otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen uchniv u systemi zahalnoi serednoi osvity: 12-balna systema [Criteria for assessing student achievement in the system of general secondary education: 12-point system]. K.-Kh.:Folio. 2000. 146.
10. Lozova V. I. (2000) Tsilisnyi pidkhid do formuvannia piznavalnoi aktyvnosti shkolariv [A holistic approach to the formation of pupils cognitive activity]. Khark. derzh. ped. un-t im. H.S. Skovorody. 2-e vyd., dop. Kharkiv: «OVS». 164.
11. Mariukov A. M. (2000) Deiate-lnostnyi podkhod k yssledovanyiu postupka [An action-oriented approach to the study of the act]. Voprosy psykholohyy. 3. 6-10.
12. Orlov A. B. (1997) Yzuchenye psykholohycheskykh predposylok razvytia sklonnostei k professyona-lno-trudovoi deiatelnosti [Studying of psychological prerequisites for development of tendencies to professional and labor activity: author's abstract. dis to acquire a student degree]. M. 17.
13. Petrovych V. S., Petrovych V. V. (1999) Humanizatsiia pozaurочноi diialnosti uchniv. Humanizatsiia ta humanitaryzatsiia profesiinoi osvity [Humanization of extra-curricular activity of students. Humanization and humanization of vocational education]. K.: ISDO. 118-122.
14. Riabchenko V. (2000) Aktualiza-tsiia rozvytku osobystosti studenta yak faktor rozvytku vyshchoi

shkoly [Actualization of student development of higher education].
development as a factor in the Osvi-ta. 1. 12-18.

**ESSENCE OF THE NOTION «STUDENTS READINESS FOR
PROFESSIONAL ACTIVITY»**

Potapchuk T.V.

Abstract. *The article states that the modern world is intensively modified under the influence of the mass expansion of the technical and informational spheres, which in turn affect the consciousness of the individual. Due to the fact that various kinds of information are driven by unbridled flows, people must have a clear benchmark for what it needs in life and realize its purpose in the world. That is why the task of the modern educational system is to identify all the goals and talents of the individual and help to be realized as a successful person who lives in harmony with the world.*

Key words: *readiness, cultural and moral development, self-realization.*

UDC 378.6.017-057.87:34(477-25)

**FROM THE EXPERIENCE OF EDUCATION OF THE LEGAL CULTURE OF
FUTURE TEACHERS IN THE NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL
SCIENCES OF UKRAINE**

SOPIVNYK R. V., doctor of pedagogical sciences, Associate professor,
professor of the Department of Pedagogy,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: rvsop@meta.ua

LUKAVETSKA L. M., teacher of the high category

*Separated Subdivision of the National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine*

«Zalishchyky Agricultural college named Ye. Khraplyvyy»

E-mail: hrynyklesia1978@ukr.net

Abstract. *The article provides an essential analysis of the concept of "legal culture", and also reveals the conceptual foundations of planning and features of the implementation of educational work with future teachers of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. The content and goals of education of legal culture in their consistent and logical implementation of the first to the fourth years of students learning are revealed. A comprehensive indicative plan of educational work based on system-value, person-oriented, subject-subject and activity approach is substantiated. The algorithmicity of achieving the educational goals of legal education of future teachers is shown as a priority direction, which plays the crucial role in the formation of the system of moral values. It is stated that the implementation of education of the legal culture of future teachers ensures the harmonious and diversified development of their personality. It is proposed to consider the development of a practical aspect in this problem and ways to achieve the norms of legal behavior in the education of future teachers.*

Key words: *culture, law, legal culture, legal consciousness, legal behavior, moral values, civic education, patriotic education.*

Introduction. The problems of educating young people are the eternal problems that are at the center of attention of educators, teachers, public and political figures. This problem is, especially, actualized in the turning points when fundamental changes in society are forced to change the whole educational process in general and to educate the legal culture in the first place. Modern trends of the Ukrainian society development have put forward the problem of civic education and the quality of society as a quality of the personality in pedagogical and social life of the whole society. There is a difficult task before the modern educators to take an active part in the

process of formation of future citizens of Ukraine.

Accordingly, the question of the legal education of future teachers becomes relevant and significance, because only a generation with a humanistic worldview, valuable consciousness can stop the progressive crisis of morality, which threatens the prospects of humanity's survival on the Earth and Ukrainian statehood.

Analysis of recent researches and publications. Analysis of scientific literature shows that the problem of formation and education of the legal culture of the personality attracts the attention of many scholars. A lot of scientific research is devoted to

general problems of education of legal culture. Among the foreign researchers involved in the study of the formation and cultivation of a legal culture are such authors as E. Anners, K. Osakve, F. Johan, F. Gentile, B. Breinsma, L. Friedman, G. J. Berman, and other scholars.

The problem of educating the legal culture of the future teacher, defining the contents of legal education in higher pedagogical educational institutions is engaged by G. Vasyanovich, O. Zhalinsky, O. Konovalova, M. Ozrikh, M. Horodysky, M. Podberezsky, T. Pochtar, F. Burchak, O. Vasiliev, O. Salomatkin, N. Yakovleva, V. Bezborodii, I. Darmanska, Ya Kichuk, P. Musinov and others. In particular, they defined the essence of legal culture and legal consciousness of the individual as its structural element and the theoretical basis of legal training of the future specialist.

Purpose of the article is to summarize the experience of educating the legal culture of students of pedagogical specialties of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Methods. A complex of methods of scientific and pedagogical research was applied, in particular, the analysis, synthesis, comparison, systematization and generalization of researchers' works and experience in educating of the legal culture of future teachers in the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, based on system-value, person-oriented, subject-subject and activity approaches.

Results. According to its interpretation, legal education means the educational activity of families, schools, universities, law enforcement agencies, aimed at forming a legal consciousness and lawful behavior of the participants in the educational

process. The purpose of legal education is to ensure the formation of a high legal culture among young people, which involves sound legal knowledge and the desire to deepen them, conscious attitude to rights and responsibilities, respect for the laws and rules of human coexistence, readiness to follow them and faithfully carry them out [1].

On the basis of analysis, scientific literature, normative legal and regulatory documents, practical experience in educating the legal culture of future teachers, one can identify the main tasks of legal education, because from their understanding by mentor and organizers of educational work at different levels of university life will depend the opportunities of the legal culture development of the personality of future teachers.

Thus, in the scientific literature the following main tasks of legal education are singled out:

- providing participants of the educational process with the knowledge about the laws of the State, increasing their legal awareness, informing on the actual issues of law;
- education of respect for state and law;
- development of skills and abilities of legal behavior;
- education of intolerant attitude to offenses and crime, an incentive to participate in the active participation in combating negative things in the life of society [2].

Also, it should be noted that educating of the legal culture is closely connected with the national-patriotic education, since the ultimate goal of legal education is the personality who loves his nation, his Ukraine, is ready to defend and develop it selflessly, who has human dignity, national self-consciousness, humanistic morality, knows his rights and freedoms and is

able to defend them in a civilized way, contributing to civil peace and harmony in society.

It is possible to educate such a person under the condition of the development of national education, in which the system of education and training is based on the ideas of Ukrainian heroic history, rich culture, customs of people and profound knowledge of the native language, literature, respect for national symbols, and the fundamentals of Christian religion. Focusing on the legal education of future teachers on national patriotic education, we will eventually get young people of a new generation who can strengthen and develop a democratic, law-governed state [3].

Faculty of Humanities and Pedagogy, Department of Pedagogy, a team of authors led by the rector of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine offer the program of student's education «Specialist, a citizen patriot», based on the theory and practice of the pedagogical science. It is an integral part of the concept of education in the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, which is based on the education of the legal culture and the principles of national-patriotic education of future specialists, in particular pedagogical specialties [4].

The program is based on systemic, technological, value, acmeological, person-oriented and nature-based approaches. That is, the activation of the activities of various subjects of education, the use of a wide range of existing forms, methods and means of implementing the content of education. It is recognized that naturally relevant is only national-patriotic education in native language, in the heroic and ascetic examples of prominent sons and daughters of our

peoples with the assimilation of cultural heritage of Ukrainian and world culture. Student is considered as a carrier of transformative activity, that changes the surrounding world and himself by self-improvement [5].

The program is implemented algorithmically, from the first to the fourth year. At each academic year there is a priority goal that is consistently achieved, thus contributing to the education of the legal culture of students [6].

In the first year of study, the mentors formulate precise form and categorical requirements to the trusts on the contents of the given educational program, explaining to their students the rights and obligations arising from the new status. Organizational and educational activity are held, where the student's oath, rules of internal rules, rules of behavior in the hostel, academic rating instruments are analyzed, mentors pay attention to the formation of students' public opinion. On the basis of these well-formed positions, students are formed a sense of legal responsibility and an appropriate outlook on the observance and enforcement of their rights and obligations [7].

In the second year of study, the emphasis in educational activity is on the educating of patriotism, pride and love for their country, and respect for the state. During this period, the mentor should take steps to acquaint students with memorable and worth seeing places of Kiev and Ukraine. Students deepen their knowledge about the history of the university, the key role of students and teachers in the defense of the capital during the Second World War of 1939-1945. They learn the history of origin and form a respect for national symbols such as the Coat of Arms, the Flag, the Anthem, the Constitution. During this year, within the framework of legal

education, attention is paid to the victorious history of our people, which will strengthen the youth's faith in the indestructible power of Ukrainians in the struggle for national liberation (the Battle of the Blue Waters, the Battle of Orsha, the Konotop Battle). The content of patriotic education is optimistic in nature and forms the beliefs of students in the ability of the peoples to create a state, its effective defense, opposition to enemy aggressors. Considerable attention is paid to the example of the legendary «Kiborgs» (Donetsk airport defenders), «Prombergs» (defenders of the Avdiyiv industrial zone), military pilot Konstantin Mogilka, Heroes of Krut, etc [8]. During the third and fourth years of study program, systematic and continuous education of the legal culture of future specialists continues, emphasizing and practical application of the acquired knowledge and skills [9].

Considerable attention to the education of the legal culture of future teachers is paid to the organization and conduct of a series of events of civil-patriotic orientation, which play an important role in the development of a socially important goal in student youth the construction of civil society and legal independent Ukrainian state. Among them there are events that are already traditional and new, due to the social need of patriotic education (Day of the Defendor of Ukraine, Day of National Unity, Mother's Day, Day of Ukrainian Language and Writing, Memorial Day and reconciliation of others), national (Constitution Day, Day of the National Banner, Independence Day, etc.) [10].

Discussion. Thus, the analyzed experience shows that significant work is being done in the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine on the education of a legal culture that is closely connected with

the socio-patriotic education of future teachers. The content of education of legal culture is the formation of a personality oriented on the national values, trying to build a democratic, independent Ukrainian state. During their studies, students are aware of their affiliation with the Ukrainian peoples, they embrace feelings of respect for the national history, culture, traditions, customs. Young people have mastered the Ukrainian language, deepen the knowledge of foreign languages of interethnic communication, treat tolerantly ethnic groups and national minorities living on the territory of Ukraine. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine pays a lot of attention to the effective ministry of the Motherland, which involves not only the recognition of respect and love for all native (territory, ancestors, language, history), but also the willingness to selflessly work in the name and for the wealth of Ukraine. The defined content of the education of legal culture is realized in the course of conducting a series of cultural and educational events, events on celebrating state and memorable dates.

References

1. Kultura. Pohodzhennya ponyattya. Sutnist kulturi [Culture. The origin of the concept. The essence of culture]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Kultura>
2. Sergeeva, T.B., Gorbatko O. I. (2006) Osobennosti korporativnoy kulturyi obrazovatel'nogo uchrezhdeniya [Features of the corporate culture of the educational institution]. *Pedagogika*. 10. 11–21.
3. Vyshnevs'kyi O. (2008) Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrayinskoyi pedahohiky [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]. K., 568.

4. Nikolaienko S.M., Shynkaruk V.D., Ruden D.M., Sopivnyk R.V., Sopivnyk I.V., Petriv H.V., Kushnir A.O., Moisieiev V.V., Davydova O.P. (2016) Prohrama vykhovannia studenta: «Fakhivets, hromadianyn, patriot» [Student education program «specialist, citizen, patriot»]. Kiev: «Kompynt», 76.

5. Sopivnyk, R. V. (2016) Planuvannia vykhovnoi roboty u vyshchomu navchal'nomu zakladi [Planning of educational work at a higher educational institution]. *Naukovyi visnyk Natsional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia "Pedagogika. Psykholohia. Filozofia"*, 239, 229-234.

6. Sopivnyk, R. V. (2015) Vykhovannia osobystosti maibutn'ogo fakhivtsia agropromyslovoi haluzi kriz' pryzmu funktsii nastavnyka akademichnoi hrupy [Educating future specialist personality agro industry in the light of academic mentor functions] *Naukovyi visnyk Natsional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia "Pedagogika. Psykholohia. Filozofia"*, 220, 172-182.

7. Sopivnyk, R. V., Sopivnyk I. V. (2010) Eksperymentalna robota z udoskonalennia vykhovnoi roboty zi studentskoiu moloddiu [Experimental work on improvement of educational work with students] *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy / Seriiia «Pedahohika, psykholohiia, filozofiiia»*, 155/1, 282–286.

8. Sopivnyk, R. V. Petriv, H.V. (2014). Vyhovannia i samovyhovannia na zasadakh natsionalno-patriotychnykh tsinnosti: metodychnyi posibnyk dlia studentiv i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ahrarynykh i pryrodookhoronnykh VNZ [Education and self-education on the basis of national-patriotic values]. Kyiv: Kompynt, 185.

9. Sopivnyk, R.V. (2015) Tsinnisni oriientyry ekzyshtentsializmu v konteksti vykhovannia osobystosti [Valuable orientations of existentialism in the context of the education of the person] *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 2 (65), 164-173.

З ДОСВІДУ ВИХОВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ Сопівник Р.В., Лукавецька Л.М.

Анотація. У статті подається сутнісний аналіз поняття “правова культура”, а також розкриваються концептуальні засади планування та особливості реалізації виховної роботи із майбутніми педагогами національного університету біоресурсів та природокористування України. Розкриваються зміст і цілі виховання правової культури у їх послідовній і логічній реалізації від першого по четвертий роки навчання студентів. Обґрунтовується комплексний орієнтовний план виховної роботи, що базується на системно-ціннісному, особистісно-орієнтованому, суб’єкт-суб’єктному та діяльнісному підходах. Показана алгоритмічність досягнення виховних цілей правового виховання майбутніх педагогів, як пріоритетного напрямку, що відіграє вирішальну роль у формуванні системи моральних цінностей. Вказується, що реалізація виховання правової культури майбутніх педагогів забезпечує гармонійний і різнобічний розвиток їх особистості.

Ключові слова: культура, право, правова культура, правова свідомість, правова поведінка, моральні цінності, громадянське виховання, патріотичне виховання.

ПСИХОЛОГІЯ

UDC 316.6: 355.337.2: 377.35.007.2"313"

VOLUNTEERING AS A PROFESSIONAL PREPARATION FOR FUTURE SPECIALISTS

MARTYNIUK I.A. candidate of psychological sciences,
associate professor of the department of psychology of
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: martirene@ukr.net

Abstract. *The article substantiates the expediency of introducing volunteer practice into the process of professional training of future specialists. The proposed content of this type of activity of students and recommendations for its implementation.*

Key words: *volunteer activities, student youth, professional training of future specialists, content of volunteer practice.*

Introduction. Today, Ukrainian society is increasingly aware of the importance of optimizing various aspects of social development, solving social problems. The success of the planned political and economic changes in the state depends to a large extent on the qualifications of workers, including those employed by social services and protection. One of the most known ways in the world to establish productive social work is volunteer activity.

Volunteering is an effective way to solve complex problems of an individual, society and the environment. It brings in the social sphere new, as a rule, creative and bold ideas for solving the most acute and complicated problems. This is a way, which helps every member of the public to participate in improving the quality of life. It is a mechanism, which helps people to address directly their problems to those, who can solve them.

It is extremely important that young people take such an active, indifferent attitude towards their neighbors. That is why, in our opinion, it is necessary to support and stimulate student volunteering.

Analysis of recent researches and publications (E.M.Balashov,

Z.P. Bondarenko, T.M. Volkovnitsky, A.M. Kin, R.V. Kozubovsky, I.S. Litvinenko, etc.) from the stated topic testified, that the problem of volunteer activity of student youth is becoming increasingly relevant. Common in all studies is an understanding of the essence of volunteering and its importance for the personal and professional development of future professionals.

In particular, volunteering is seen as voluntary non-profit activities, which contributes to improving the situation of various vulnerable groups of the population. Volunteering activities are not for financial rewards (although it may include compensation for costs and some symbolic payment), according to the individual's goodwill, it benefits another individual or society as a whole (although it can bring some benefits and volunteers, in particular, moral satisfaction, acquisition new skills and abilities). The largest number of volunteers in Ukraine is young people, university students. Volunteering does not oblige for permanent, regular, long-term work. The time and place of assistance should not interfere with the normal life of a person. If the volunteer is a student, then his activity should be in the free time, or the work schedule must

be agreed with the management of the educational institution.

Volunteer activities are of great importance for the formation of the personality of a future specialist. In the process of participation in the volunteer movement, leadership skills of young people are formed, the conscious motives of their behavior are enhanced, personal qualities such as purposefulness, determination, endurance, perseverance, principledness, autonomy, initiative, ability to own, organizational and communicative skills, moral qualities are developed [1-5].

In general, volunteering is an inexhaustible extra-curricular supplementary resource that helps: to develop the professionalization of the personality of a future specialist, deepens interest in the chosen profession, develops a sense of professional responsibility; to acquire practical own professional experience; deliberately make a qualitative definition of its future area of professional activity, based on its individuality [6].

In spite of the large amount of reporting information of many universities about volunteer activity of students, in the vast majority of them it is referred to its implementation by future specialists of the sphere "man-man" (social educators, social workers, psychologists). However, in our opinion, its introduction has great importance for students of other specialties.

Purpose is to substantiate the expediency of introduction of volunteering as a mandatory practice in the process of professional training of students.

Results. Our own experience of volunteer work and the study of experience in volunteer work of our colleagues and students has suggested that such a practice will be important for the professional and personal development of future specialists and will receive positive feedback and attitude.

To accomplish this goal and outlined tasks in its context, we conducted an empirical study.

The content of the study was a written anonymous survey of students on

the following questions: 1. At what course do you study? 2. What profession do you get? 3. Have you ever been a volunteer? If so, what and where did you have to do as a volunteer? What were your impressions, experiences from the work you have done? 4. Are there any volunteers among your friends? If so, how do you treat such a case? If not, how do you treat volunteers in general? 5. Would you like to do some volunteer work in the future? If so, how much time per week are you ready to give to such a job? What skills, abilities, knowledge can you implement through volunteering? If not, what prevents you, what is missing from doing it? 6. Imagine that your university rank is significantly influenced by the number of hours you worked as a volunteer. Will you be volunteering in this case? 7. What form of volunteer activity would you choose (if it had to be carried out obligatory during the period of study at the university): given and organized by someone or self-determined and organized? Such that you need to apply the knowledge and skills you acquire as a future specialist, or related to your hobby, life-long skills? 8. In your opinion, who needs a volunteers help and what is situations when someone very much needs this help? 9. What volunteer assistance related to your future specialty, you could already provide and to whom? 10. If you now had the opportunity to choose: to study at a university where, starting from the first year, students are actively involved in volunteering (during which they try to apply the acquired knowledge and skills) and to study at a university where such practice does not exist, which of them would you choose?

The study was attended by students of the I-V courses of different faculties of NULES of Ukraine with the total number of 110 people. The interviewees were randomly selected. The study was conducted during 2018.

The analysis of the received answers allowed us to state the following:

1) 35% of respondents, who have experience of volunteer work, evaluate it as positive;

2) a significant percentage of respondents (49%) have friends, acquaintances who are engaged in volunteer work, while clearly perceiving such activities as necessary, important;

3) all respondents who do not have volunteering experience and unfamiliar with volunteers personally respect their activities;

4) the majority of respondents (73%) expressed the desire to carry out volunteer activities in the near future, while they are ready to give such work from 1 to 5 hours a week, are ready to apply their skills related to domestic activities (in 68% of cases), with creativity (80%), hobby (54%), future professional activity (21%). Those, who did not show a desire to be a volunteer explain this lack of time (12% of those polled), uncertainty about their own abilities, ability to do this kind of work (46%), misunderstanding what and where they could do (42%);

5) understanding of volunteering as a way to increase its own ranking at the university (giving such activity prestige) contributes to an increase in the number of those, who are willing to implement it (89% wishing to become volunteers under such conditions);

6) if volunteer activity had be carried out during the period of studying in the university, then the respondents were more likely to choose a predetermined and organized by somebody than an independently defined and organized by themselves (61% vs. 39%). At the same time, those who already have such experience (80% vs. 20%) are more inclined to take the initiative in developing their own volunteer work. In addition, the most students are ready to apply life skills and hobby skills (69%) than those related to the future specialty (31%), which is probably due to the understanding of incomplete vocational education, a lack of competence, etc. e.

7) respondents understand the practical significance of volunteering

(98% of them can easily call the population groups that need help from indifferent people, describe situations in which people need help from volunteers);

8) a greater understanding of the content of volunteering related to a specialty is shown by students-future social educators, while students of other areas of training experience difficulties;

9) the majority of students would choose university, where they would be actively involved in volunteering (87%) as a way of working out professional skills and acquiring skills.

Summarizing the above, we can note that in general, students are aware of the importance of volunteering in Ukraine today, motivated and have the potential to implement such work, but need the organizing help of experienced mentors.

Discussion. The empirical research and the analysis of theoretical material from the stated topic allow us to talk about the possibility and necessity of introduction of volunteering as a mandatory practice in the process of professional training of students. It will promote: the manifestation and development of the prosocial qualities of the student's personality; the development of the ability to apply acquired learning skills in practice; will stimulate interest in learning and self-improvement; will contribute to solving social needs of society. Growth of interest and willingness of students to carry out volunteering activities will promote some steps. Among them: provision of this activity within the framework of the university status of prestige, organizing the assistance of senior mentors (which will help determine the content of volunteering, time and place of its implementation, duration, believe in their strength, act as advisers in the case of some difficulties, the emergence of negative mental states, etc.). Volunteer activities of students may be directed at people with special needs, orphaned children, forced returnees, lonely people of nursing homes, children from problem families, and so on. The content of such activities

may be: help in everyday life; provision of services related to the specialty; tutoring for, for example, inexperienced boarding school pupils from certain subjects (in which the student himself is strong); leisure activities for certain categories of people; driving a developing circle; organization of measures that allow to raise funds for their transfer to socially unprotected persons; psychological support of people who have fallen into difficult living conditions. It seems expedient to introduce the volunteer practice of students in university as a compulsory component of the educational process. It is important, that there been managers of such practice in the university, that this practice be documented in order. It is important, that this practice be encouraged (through the system of certificates, marks in the student's rating). Volunteer practice may be associated with the scientific and practical work performed by the students according to the curriculum, be metered, to enable the use of acquired professional knowledge and skills. Students must have the opportunity to (if it necessary) consult with an experienced specialist in the complex situation that could have arisen during the practice.

Список використаних джерел

1. Балашов Е. М. Психологічна структура волонтерської діяльності як засобу самореалізації студентів. *Психологія і педагогіка: Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. 2013. Вип. 24. С. 12–16.
2. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. н. 13.00.05. Ін-т проблем виховання. К., 2008. 23 с.
3. Волковницька Т. М. Волонтерська діяльність як метод підготовки фахівців соціальної сфери. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2012. №1. С. 144–149.
4. Кін О. М. Розвиток волонтерської діяльності студентської молоді

наприкінці ХХ ст. *Зб. наук. праць «Педагогіка та психологія»*. 2015. Вип. 50. С. 202–212.

5. Козубовський Р. В. Студентська молодь як важливий ресурс волонтерства. *Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2013. Вип. 28. С.76–78.

6. Литвиненко І. С. Роль волонтерства у професіоналізації особистості студентів-психологів в умовах ВНЗ. *Наук. Вісник Миколаївського держ. Ун-ту ім. В. О. Сухомлинського: Зб. наук. праць. Серія «Психологічні науки»*. 2013. Том 2. Вип. 10 (91). С. 191–195.

References

1. Balashov E. M. (2013) Psykhologichna struktura volonterskoi diialnosti yak zasobu samorealizatsii studentiv [Psychological structure of volunteer activity as a means of self-realization of students]. *Psykhologhiia i pedahohika: Naukovi zapysky Nats. un-tu «Ostrozka akademiia»*. Vyp. 24. S. 12–16.
2. Bondarenko Z. P. (2008) Orhanizatsiia volonterskoi roboty maibutnikh sotsialnykh pedahohiv v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu [Organization of volunteer work of future social pedagogues in higher education institutions] K. 23 s.
3. Volkovnytska T. M. (2012) Volonterska diialnist yak metod pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Volunteer activity as a method of training specialists in the social sphere]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofiiia, psykhologhiia, sotsiologhiia*. 1. S. 144–149.
4. Kin O. M. (2015) Rozvytok volonterskoi diialnosti studentskoi molodi naprykintsi KhKh st. [Development of volunteer activity of student youth at the end of the twentieth century]. *Zb. nauk. prats «Pedahohika ta psykhologhiia»*. Kharkiv. Vyp. 50. S. 202–212.
5. Kozubovskyi R. V. (2013) Studentska molod yak vazhlyvyi resurs volonterstva [Student youth as an important resource of volunteering]. *Nauk.*

visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu. Seriia «Pedagogika, sotsialna robota». Vyp. 28. S.76-78.

6. Lytvynenko I. S. (2013) Rol volonterstva u profesionalizatsii osobystosti studentiv-psykholohiv v umovakh VNZ [The role of volunteering in the

professionalization of the personality of students-psychologists in the conditions of higher educational establishments.]. Nauk. Visnyk Mykolaivskoho derzh. Un-tu im. V. O. Cukhomlynskoho: Zb. nauk. prats. Seriia «Psykhologichni nauky». Tom 2. Vyp. 10 (91). S. 191–195.

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Мартинюк І. А.

***Анотація.** У статті обґрунтовується доцільність запровадження у процес професійної підготовки майбутніх спеціалістів волонтерської практики. Пропонується зміст такого виду діяльності студентів і рекомендації з її запровадження.*

***Ключові слова:** волонтерська діяльність, студентська молодь, професійна підготовка майбутніх спеціалістів, зміст волонтерської практики.*

УДК 316.6: 378.178

LEARNING ENVIRONMENT AND STRESS RESISTANCE OF STUDENTS

OMELCHENKO L.M., PhD in education, Associate Professor,

National University of Life and Environmental Science of Ukraine

E-mail: omelchenko2006@nubip.edu.ua

Abstract. *The article analyzes the problem of the influence of the learning environment of the university on the development of student's stress resistance. Learning environment is considered as a system of social and cultural contexts, within which the professional experience of the person is formed. Psychological and pedagogical conditions are defined according to the physiological, personal, activity, evaluation, social and cultural components of the learning environment. They contribute to the development of students' stress resistance.*

Key words: *learning environment, stress resistance, psychological and pedagogical conditions, development of stress resistance.*

Introduction. The development of personality, the formation of its mental functions and psychological qualities are inextricably linked with the environment. H. Selye proceeded from the conceptual position on the interdependence of the processes of formation of a holistic organism and its active interaction with factors of the external environment. L. Vygotsky, substantiating the scientific paradigm of pedagogical psychology, emphasized the role of the environment in the formation and change of human behavioral reactions: «... psychology considers behavior as a process of interaction of an organism with the environment ... Human behavior is manifested in the complex boundaries of the social environment. Man interacts with nature not otherwise than through the environment, and therefore it is a weighty factor that determines and establishes human behavior » [8, p. 12]. Adaptation resource of the subject of activity is formed in the process of getting out of internal constraints and overcoming external obstacles – that is, in the active interaction of the internal mental environment of a person with external, in particular, educational. As practice shows, the modern learning environment undergoes significant transformations. Consequently, the problem of the influence of the learning environment on the formation of the personality becomes relevant.

Analysis of recent researches and publications. Psychological and pedagogical aspects of the problem of interdependence of personality development and learning environment in the process of professional formation are covered in scientific researches by both native and foreign scientists (D. Leontyev [6], V. Krayinuk [5], V. Savenkov [4], A. Bates [1], L. Hutchinson [3]).

O. Savenkov is inclined to think about changing the learning environment at the beginning of the XXI century. He determined the transformation of the modern learning environment, due to the peculiarities of experience, which is formed in the process of human life. The current generation cannot be satisfied with the knowledge that is formed within the framework of classical university education, because the latest cultural situation is characterized by rapid dynamics and uncertainty. A person acquires social competence in situations that are important for her life. Knowledge gained through decision-making in problem situations are not systematic, but they are significant. Formed «knowledge screen» is a rather structured network, in which the schemes are chaotic, but firmly intertwined. Necessary knowledge, even in the professional field, is often obtained through trial and error, so the phenomena

that arise within modern culture are often unconstrained (indeterminate) [7].

American scholars (The Glossary of Educational Reform, 2014) interpret this notion as: «Learning environment refers to the diverse physical locations, contexts, and cultures in which students learn. Since students may learn in a wide variety of settings, such as outside-of-school locations and outdoor environments, the term is often used as a more accurate or preferred alternative to classroom, which has more limited and traditional connotations – a room with rows of desks and a chalkboard, for example.

The term also encompasses the culture of a school or class – its presiding ethos and characteristics, including how individuals interact with and treat one another – as well as the ways in which teachers may organize an educational setting to facilitate learning» [2].

A. Bates emphasizes that modern students study in different ways in different contexts, so the main task faced by a teacher is to create conditions that optimize the person's ability to learn. In defending the principle of student centrist, he notes: «In an era where economic development is closely linked to higher educational levels, the goal of educational activity is to attract as many students as possible to the required standards, rather than focusing on the needs of the most capable students. This means finding ways to help a very broad range of students with a very different level of skills and / or prior knowledge to succeed » [1]. An effective learning environment combines the necessary level of logistics with such pedagogical technologies that can provide students with comfortable learning environment. For this purpose, it is necessary to study the socio-psychological characteristics of the pupils, in which the teacher carries out the targeted influence. Particularly important are information on the availability of a student's employment in the process of studying in higher education, his family status, expectations and educational goals, the prevailing educational motives,

the level of prior knowledge (in order to determine the area of the immediate development), the style of thinking the pupil, the level of his information competence, the desired style training, gender specifics, etc.

L. Hutchinson emphasizes the importance of the student's active interaction with the learning environment: «A student may face a question that seems terrible and dangerous in one learning environment, but stimulates and encourages it in another» [3]. From the point of view of its theory, the environment itself is a factor that can contribute to increasing the student's educational and professional activity, or vice versa – demotivates their learning. It proclaims the dominant principle of student centrist, and the main mechanism for its implementation is the psychological acceptance of the student, which manifests itself in the degree of student involvement in the learning environment. Without denying the importance of internal motivation of students, the scientist notes that the learning environment can even demotivate the most capable ones. The main subject of the learning environment, which is responsible for its effectiveness, the researcher considers the teacher. The researcher pays special attention to his attitude to educational activities. Expression of satisfaction with your profession, sincere interest in the subject, responsibility for the performance of professional duties, attention to the student's personality are those influences that leave a positive trace in the field of the unconscious student. Only that learning environment contributes to the formation of self-learning skills that will enable the satisfaction of physiological, security needs, needs for recognition and self-realization. That is why attention is important to the student's personality, respect for his natural instincts, opportunities, inclinations in the process of theoretical and practical training.

The purpose of this article is to investigate the specificity of the learning environment, which contributes to the

development of stress resistance of the student's personality.

Methods. The study was designed using the following methods: abstraction, analysis and synthesis, induction and deduction, analogy and modeling.

Results. The generalization of the various approaches to the interpretation of the concept «learning environment» allowed us to generalize:

- learning environment – a phenomenon complex, multisystem, exists at different levels of social relations and in various social contexts; his main component is interaction in the systems of «teacher-student», «student-student», the effectiveness of this interaction determines the possibility of satisfying both the student and the teacher; both the teacher and the student are the subjects of the learning environment;

- the learning environment determines the area of the student's immediate development, creates opportunities for satisfying different levels of needs, facilitates the formation of the ability to carry out self-education activities;

- its effectiveness is determined by the variables of several types - both personal characteristics of students, and the level of psychological and pedagogical competence of teachers; the learning environment has a resource potential, which is determined by the possibility of attracting a wide range of students to it;

- the influence of the learning environment can be both constructive and destructive: constructive influence is the formation of the mental stability of the individual, the ability to demonstrate creative potential in solving problem situations; adaptation resource of the subject of the learning environment is formed in the process of realization of opportunities (exit from internal constraints) and overcome problematic uncertain situations;

- the modern learning environment is an open educational system that goes beyond classical educational institutions and is formed by global information networks; it is an indeterminate entity; social, in particular, professional, competencies

formed within its boundaries, are situational, but of an intrinsic nature.

Based on the theoretical analysis of the structure of the learning environment and the factors that predispose the development of stress resistance, we have identified the conditions that will contribute to the development of students' stress.

Physiological (material and technical) component.

- arrangement of the individual educational space of the student in accordance with psycho-hygienic requirements in order to create a zone of physical comfort;

- using of educational equipment, which enables the formation of practical skills relevant for professional activity, in order to facilitate successful adaptation to the social role of a specialist;

- provision of lecture rooms, laboratories, study rooms with information technologies that are in line with modern scientific and technical development, in order to ensure the involvement of the student in the global learning environment, which will facilitate its exit from its own internal constraints;

- provision of scientific libraries of universities by relevant scientific, educational, methodical, professional periodicals, access to the leading scientific publications included in the most authoritative abstract and citation database of peer-reviewed literature.

Personal component. In developing a number of conditions of the learning environment of this component, we proceed from the results of scientific research by M. Khutornoy [4] and L. Hutchinson [3], in which the main personality properties that correlate with resistance to stress are: self-esteem, locus of control, anxiety, motivational orientation, emotional response to external factors. Our proposed conditions are focused on the development of the specified individual psychological characteristics:

- creating conditions for successful adaptation of junior pupils to life in higher

education institutions: introduction of a «model of social sustainability» in the pedagogical practice of teachers and curators, conducting trainings on the development of anti-stress strategies, involving students in extracurricular creative activities for the purpose of establishing interaction with students other groups and courses, accelerating the formation of the unity of academic groups, the possibility of personal manifestation in non-academic activities, psycho-emotional switching of the level to another kind of activity;

- introduction of the principle of student concentration in order to ensure the academic success of students with different levels of natural abilities (the educational material is difficult, as the results of educational activities of students are aligned, their professional competencies are formed, the process of adaptation is completed (the terms are the completion of the 2-year course), the scope of implementation the tasks correspond to the principle of environmental compatibility;

- conducting open questionnaires among students for information on employment, family status, general health of students in order to harmonize the initial schedules, selected courses, the time of delivery of control works, etc.;

- introduction of the principle of interaction of the subject-subject in order to provide the resource of social support of the student on the part of the teacher;

- creation in universities and colleges of economically accessible for students of centers of social and psychological service with the purpose of provision of individual psychological help on the order of the student;

- establishing feedback (monitoring, surveys, interviews, round tables, etc.) in order to identify problem situations and update the resource potential of students;

- organization and establishment of intercourse with parents of first-year students in order to create a resource for social support for meaningful adults, fa-

ilitating the process of alienation from the family to the first semester of student training;

- Implementation of social and psychological training programs in order to increase self-esteem, personality development, constructive conflict resolution strategy, and reflex practice.

Active component. Create the necessary resources for students in the framework of educational and professional activities:

- testing of students' prior knowledge in order to determine the direction of direct development of each student, development of individual tasks for increasing their competence;

- the formation of professional self-determination by attracting students to academic and professional activities on a scientific basis (the formation of an algorithm of action: planning of educational activities, searching for means of its implementation, forming the image of the result, determining the criteria for which it should correspond, comparing the result with the standard, in case of occurrence mistakes - adjusting your own knowledge and skills and improving the result, making a decision on choosing the required action;

- formation of a system of external stimuli that determines the development of the motivation of students' educational and professional activities: taking into account the wishes of students to improve the content of disciplines, their participation in the formation of educational programs, the development of the topic of independent work, the development of the course, the creation of ratings of student achievements, the participation of the most gifted in the development of the subject of fiscal science, the involvement of students in grants, the provision of opportunities for internships abroad, the creation of a system of practical bases that provides high level of readiness of students to professional work;

- organization of improvement of the psychological competence of teachers in order to ensure their ability to es-

establish constructive interaction with students aimed at developing professional development, ensuring the effectiveness of the targeted influence of teachers on students (training on the development of creativity, communicative competence, prevention of professional burnout, international internships, brainstorming on the search new approaches and effective methods of pedagogical activity.

Estimated level:

- development of methodological recommendations with examples of completed tasks; development of clear and understandable criteria for assessing knowledge and skills;
- development of a system of test tasks of different levels and different purposes: training (test) tests; control tests to test the knowledge of the material of a particular module; final (test, exam) test; formation of a list of open questions that are announced to students at the first lesson of the proposed course;
- Establishing feedback from students.

Social and cultural component:

- formation of interaction between different systems of the university on the basis of democracy;
- creation of a system of organization of student self-government on the principle of the choice of bodies; widespread involvement of student self-government leaders in participating in university administration;
- establishing a broad interaction between the university and employers;
- creation of programs focused on the implementation of the educational strategy of the university;
- wide involvement of universities in international activities.

Conclusions. The development of students' stress levels as the ability to effectively carry out educational activities and personal development in stressful situations occurring in the learning environment depends on the ability to use the resource potential provided by the environment itself.

References

1. Bates A.W. (Tony). Teaching in a Digital Age. Guidelines for designing teaching and learning. 2015, URL: <https://opentextbc.ca/teachinginadigitalag>
2. Glossary of Educational Reform. URL: <https://www.edglossary.org/learning-environment/i>
3. Hutchinson Linda Educational environment BMJ v.326(7393); 2003 Apr 12 . URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1125718/>
4. Khutornaya M. L. Model razvitiya stressoustoychivosti studentov v usloviyakh intellektualnykh ispytaniy [Model of development of stress tolerance of students in intellectual conditions]. Vestnik TGU. 2009. №7. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-razvitiya-stressoustoychivosti-studentov-v-usloviyah-intellektualnyh-ispytaniy>.
5. Korolchuk V.M. Psykholohichni determinanty stiičnosti osobystosti do dii stresohennykh faktoriv [Psychological determinants of personality stability to the action of stress factors]. Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii. 2013. Vyp. 14. Chastyna I. – S. 153-192.
6. Leontyev D. A. Mnogourovnevaya model vzaimodeystviya s neblagopriyatnymi obstayatelstvami: ot zashchity k izmeneniyu [Multilevel model of interaction with unfavorable circumstances: from protect to change]. Psikhologiya stressa i sovladayushchego povedeniya: materialy III Mezhdunar. nauch. - prakt. konf. Kostroma. 26–28 sent. 2013 g.: v 2 t. / otv. red.: T. Kryukova i dr. 2013. T. 1. 284 s.
7. Savenkov A. Obrazovatel'naya sreda [Education environment]. Shkolnyy psikholog № 19 -20. 2008. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://psy.1september.ru/index.php?year=2008&num=20>.
8. Vygotskiy L. S. Pedagogicheskaya psikhologiya [Pedagogical Psychology]. M.: Pedagogika-Press. 1999. 536 s.

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА РОЗВИТОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ Омельченко Л.М.

Анотація. У статті аналізується проблема впливу освітнього середовища університету на розвиток стресостійкості студента. Освітнє середовище розглядається як система соціокультурних контекстів, у межах якої формується професійний досвід особистості. Відповідно до фізіологічного, особистісного, діяльнісного, оцінювального, соціокультурного компонентів освітнього середовища, виокремлені психолого-педагогічні умови, що сприяють розвиткові стресостійкості студентів.

Ключові слова: освітнє середовище, стресостійкість, психолого-педагогічні умови, розвиток стресостійкості.

УДК 378.147:364.62

ПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ «СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК – КЛІЄНТ», ПОБУДОВАНІ НА ОСНОВІ ТРАНСАКЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ

СЕРГІЄНKOBA O.П., доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Київський університет імені Бориса Грінченка

КУБІЦЬКИЙ С.О., кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики навчання та управління навчальними закладами,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kubitskiy@ukr.net

Анотація. Обґрунтовуються продуктивні моделі взаємодії в системі «соціальний працівник – клієнт», побудовані на основі трансакційної парадигми. Показано, що життєві проблеми клієнта можуть виникати у межах одної з соціальних ролей і не проявлятися у межах другої ролі, коли конкретна життєва проблема може бути виражена, породжена, а також вирішена тільки в сфері однієї з особистісних ролей. При цьому життєві проблеми можуть також виникати на рівні декількох ролей у контексті їх різного комбінування, що дещо ускладнює використання трансакційного аналізу сфері взаємодії «соціальний працівник – клієнт». Розглядаються дев'ять моделей соціальної взаємодії, які являють особливу цінність у контексті професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, що потребує розробки навчального курсу «Моделі соціальної взаємодії в контексті трансакційної парадигми», в рамках якого можна широко використовувати соціально-рольові тренінги.

Ключові слова: модель соціальної взаємодії, трансакційна парадигма, соціальний працівник, клієнт, м'яке синергетичне управління, соціально-рольові тренінги.

Актуальність. Ключовим аспектом професійної діяльності соціального працівника постає процес соціально-психологічної взаємодії в системі «соціальний працівник – клієнт». Відповідно, розробка продуктивної моделі цієї взаємодії виступає найважливішим завданням закладів вищої освіти, в яких здійснюється професійна підготовка соціальних працівників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціальна (соціально-психологічна) взаємодія – найважливіший напрям дослідницької роботи у галузі соціальної роботи. Цьому присвячені численні праці як класичного зразка (Дж. Хоманс, Р.Парк, Джордж Мід, М. Вебер, Е. Гоффман,

Т. Парсонс, Ю. Хабермас, П. Сорокін, М.Арчер, П. Штомпка, П. Бурдьє та ін.), так і праці сучасних дослідників, які проводять наукові розвідки у сфері соціальної роботи (В. Бочарова, Ю. Галагузова, Н. Гарашкіна, В. Городяненко, М. Гуліна, Л. Гуслякова, І. Зайнишев, І. Звєрева, І. Зимня, А. Капська, Г. Кузнецова, Н. Кухарев, П. Павленок, В. Панок, Б. Сосновський, Е. Холостова, М. Фірсов, Н. Шмельова, А. Щербаков та ін.).

Однак дотепер у системі соціальної роботи повною мірою не використані ідеї Е. Берна, який розробив трансакційну парадигму соціальної взаємодії.

Відтак, **метою** дослідження є розробка продуктивних моделей взаємодії в системі «соціальний працівник – клієнт», побудовані на основі трансакційної парадигми.

Результати. Аналіз наукових джерел дозволяє дійти висновку, що соціальна взаємодія – це процес обміну соціальними процесами між учасниками соціальної взаємодії. При цьому слід розрізняти соціальну дію і соціальну взаємодію, оскільки соціальна дія – це будь-який прояв соціальної активності, орієнтований на інших людей, в той час як соціальна взаємодія – це процес обміну соціальними процесами між щонайменше двома соціальними суб'єктами, процес безпосереднього або опосередкованого впливу цих суб'єктів один на одного. При цьому соціальна дія може бути ініційована самим соціальним суб'єктом, і також може бути відповідною реакцією на соціальні дії інших.

У цілому, соціальна взаємодія є основною життєвою потребою людини, оскільки людина, лише взаємодіючи з іншими людьми, може не тільки задовольняти свої потреби й інтереси, реалізувати свої ціннісні і поведінкові інтенції, але й розвиватися як особистість, як представник *Homo sapiens*.

Найважливішим компонентом соціальної взаємодії є перед-бачуваність взаємних очікувань або, інакше кажучи, взаєморозуміння між учасниками взаємодії. Якщо учасники взаємодії використовують «інші мови», застосовують деструктивні моделі інтеракції, то її результати не будуть позитивними.

Головний аспект соціальної взаємодії – комунікативний. Відтак, не слід ототожнювати взаємодію зі звичайним спілкуванням, тобто обміном мовними повідомленнями. Взаємодія – набагато більш широкий феномен, оскільки передбачає не тільки прямий обмін інформацією, але й непрямий обмін сенсами за допомогою як вербальних, так і екстравербальних засобів.

Ми у своїх дослідженнях та практичній діяльності використовуємо тран-

закційний аналіз (ТА), який являє собою психологічну модель, що слугує для опису й аналізу поведінки людини як індивідуально, так і в складі груп. Ця модель включає широке коло предметних галузей знань, використання яких дозволяє людям зрозуміти себе і особливість своєї взаємодії з оточуючими.

Особливість ТА полягає в тому, що він реалізує просту парадигму соціальної взаємодії, а його основоположні принципи вкрай нескладні і доступні для загального розуміння.

Основи теорії трансакційного аналізу були описані Еріком Берном і низкою психотерапевтів і психологами, медичними пси-хологами [1]. Наріжним принципом ТА є положення про те, що одна й та ж людина, перебуваючи в певній соціальній ситуації, може функціонувати, виходячи з одного з трьох его-станів (соціально-особистісних ролей), таких як Батько, Дорослий і Дитина.

Его-стан Батька містить установки і поведінку, перейняту людиною, в першу чергу, від батьків. Цей стан виражаються в упередженнях, а також в критичній і турботливій поведінці стосовно інших. Крім того, цей стан переживається людиною як батьківські повчання, які продовжують впливати на нашу «внутрішню» Дитину. Его-стан Дорослого не залежить від віку особистості. Він орієнтований на об'єктивне сприйняття поточної реальності і на отримання об'єктивної інформації, що передбачає розвиток механізмів соціальної адаптації, адекватного самосприйняття. Его-стан Дитини містить спонукання, які виникають у дитини природним чином, реалізує дитячі спогади і переживання, дитячу поведінку. Вважається, що цей стан також відповідає за творчі прояви особистості.

Відтак, коли ми діємо, відчуваємо, думаємо подібно до того, як це робили наші батьки, – ми перебуваємо в его-стані Батька. Коли ми маємо справу з поточною реальністю, накопиченням фактів, їх об'єктивною оцінкою – ми знаходимося в его-стані Дорослого.

Коли ми відчуваємо і поводимося подібно до того, як ми робили це в дитинстві, – ми перебуваємо в его-стані Дитини. Таким чином, у кожен момент часу кожен з нас знаходиться в одному з цих трьох его-станів [2].

На основі зазначених станів можна побудувати таку модель взаємодії у системі «соціальний працівник – клієнт».

Розглянемо особливості кожної з дев'яти моделей соціальної взаємодії.

1. «Батько – батько». Взаємодія відбувається як боротьба «вольових потенціалів» двох батьків. У даному випадку слід враховувати особливості актуалізації вольового імпульсу, який, згідно з П.В. Симонову, атрофується в умовах відсутності перешкод і посилюється при їх наявності [4].

Таким чином, взаємодія/спілкування у контексті моделі «батько-батько» передбачає використання методу «м'якого управління» («психологічного поглажування»), який можна продемонструвати за допомогою системи Сіморон, що реалізує ідею руйну-

вання кордону між «Я» і не-«Я» та дозволяє людині досягти поставленої життєвої мети за рахунок впливу на світ через вплив на себе. При цьому маються на увазі різні аспекти меж: просторові межі – «мої особисті речі, моя кімната, мій будинок, моя вулиця, моя країна, моя планета, моя сонячна система, моя галактика»; часові межі – «мій робочий день, мій місяць відпочинку, мій навчальний рік, моя юність, моя зрілість, моє життя». Можна також говорити про внутрішні кордони – «мої плани, мої ідеї, мої переживання, мої мрії, мої звички, мої страхи, мої хвороби, моє здоров'я». Розглянуті кордони відрізняють людей один від одного. Людина у системі Сіморон розглядається творцем зовнішньої і внутрішньої реальності, яка розуміється в дусі автотопезису [5] як лише віддзеркалення її «Я». Вирішення конфлікту між «Я» і не-«Я», досягнення гармонії між ними тут досягається за допомогою певних психологічних технік інтеграції внутрішнього і зовнішнього соціальних просторів.

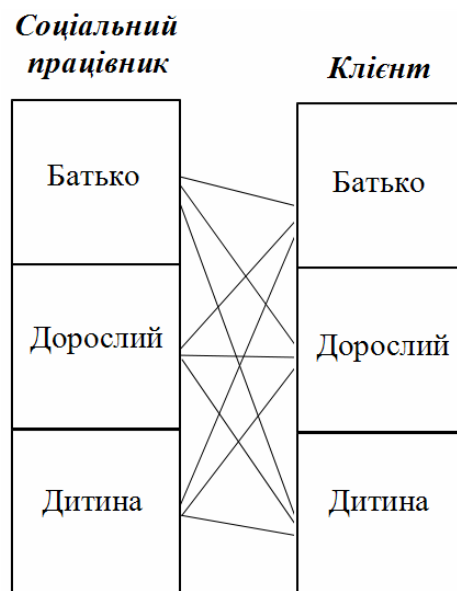

Рис. 1. Модель взаємодії у системі «соціальний працівник – клієнт» в контексті транзакційного аналізу

На початковій стадії оволодіння системою Сіморон вивчаються найпростіші способи корекції зовнішнього се-

редовища як «дзеркала», яке відображає «Я». Якщо людина коригує те, що знаходиться поза нею, то вона виправ-

ляє себе. Якщо вона стикається з хворобою у зовнішній реальності, це слід розуміти і усвідомлювати як відображення того, що знаходиться в самій людині, тому що породити хворобу могла тільки сама людина через трансляцію її на екран зовнішньої реальності. Картини на цьому екрані для людини є попереджувальними сигналами про те, що може з нею статися через якийсь час. Спостерігаючи їх, людина повинна завчасно розпізнати, що її очікує через певний період.

2. «Батько – дорослий». Ця модель соціальної взаємодії передбачає використання соціальним працівником раціональних засобів переконання, оскільки вплив на дорослу людину вимагає раціоналізації цього впливу.

3. «Батько – дитина». Ця модель соціальної взаємодії не виявляє труднощів у контексті міжособистісного спілкування, оскільки взаємодія реалізує досить природний процес в рамках сімейного виховання.

4. «Дорослий – батько». Ця модель соціальної взаємодії в цілому схожа з першою моделлю.

5. «Дорослий – дорослий». Ця модель реалізує раціональну стратегію соціальної взаємодії, використання якої виявляє кілька проблемних моментів, один з яких пов'язаний з необхідністю підняти клієнта до рівня раціонального мислення соціального працівника.

6. «Дорослий – дитина». Ця модель не виявляє проблемних моментів і в цілому схожа з третьою моделлю соціальної взаємодії, оскільки реалізує соціально апробований процес взаємодії між дорослим і дитиною.

7. «Дитина – батько». Ця модель соціальної взаємодії досить специфічна, зі зрозумілих причин, оскільки дитині важко домінувати над батьком. Однак у даному випадку дитиною може бути використаний психологічний механізм м'якого емпатичного впливу, коли батько може перетворитися на люблячу і поблажливу людину.

8. «Дитина – дорослий». Ця модель соціальної взаємодії у певному

розумінні близька сьомій моделі, однак в даному випадку «дитина» повинна апелювати не тільки до процедури раціоналізації, здорового глузду дорослого, але і його емпатичним ресурсів.

9. «Дитина – дитина». Ця модель виявляється однією з найбільш продуктивних і результативних, оскільки передбачає включення в сферу взаємодії принципу дитячої гри, яка характеризується творчо-спонтанною природою.

У всіх запропонованих моделях виникає загальна для них проблема трансформації клієнта в сферу необхідної соціальному працівнику особистісної ролі. При цьому соціальний працівник може використовувати кожен з дев'яти моделей соціальної взаємодії з клієнтом з метою вирішення певних життєвих проблем останнього, які реалізується на одному з трьох рівнів особистісної ролі клієнта.

Таким чином, життєві проблеми можуть виникати у межах одної з соціальних ролей і не проявлятися у межах другої ролі, коли конкретна життєва проблема може бути виражена, породжена (а також вирішена!) тільки в сфері однієї з особистісних ролей. При цьому життєві проблеми можуть виникати на рівні декількох ролей (у контексті їх різного комбінування), що де-що ускладнює використання ТА у сфері взаємодії «соціальний працівник – клієнт».

Це, у свою чергу, потребує від соціального працівника виявлення сутності проблеми та її локалізації у сфері однієї або декількох соціальних ролей. Зазначимо, що за нашими спостереженнями життєва проблема, що виникає у межах одної з соціальних ролей, може отримати певне віддзеркалення у межах інших соціальних ролей у своєрідній формі.

Висновки і перспективи. Проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків. Можна говорити про де'ять моделей соціальної взаємодії, які застосовні до взаємодії в системі «соціальний працівник – клієнт». Ці моделі

являють особливу цінність у контексті професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. У зв'язку з цим доцільно розробити навчальний курс «Моделі соціальної взаємодії в контексті транзакційної парадигми», в рамках якого можна широко використовувати соціально-рольові тренінги. У цьому полягають перспективи нашого дослідження та його практичне значення.

Список використаних джерел

1. Берн Э. Транзактний анализ в психотерапии: Системная индивидуальная и социальная психотерапия. Москва: Академический Проект, 2006. 320 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. Москва: Изд. ЦОЦ, 1996. 397 с.
3. Бурлан П. Симорон из первых рук, или как достичь того, чего достичь невозможно. Санкт-Петербург: «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2006. 320 с.
4. Симонов П.В. Темперамент, характер, личность. Москва: Педагогика, 1984. 160 с.
5. Maturana H.R., Valera F.J. Autopoiesis and Cognition. London, Boston,

Dortrecht: D. Reidel Publishing Co., 1980. 234 p.

References

1. Bern Э. Transaktnyi analiz v psykhoterapyi: Systemnaia yndyvudalnaia y sotsyalnaia psykhoterapyia [Transactional analysis in psychotherapy: Systemic individual and social psychotherapy]. Moskva: Akademicheskyy Proekt, 2006. 320.
2. Bern Э. Yhry, v kotorye yhraiyut liudy. Liudy, kotorye yhraiyut v yhry [Games in which people play. People who play games]. Moskva: Yzd. TsOTs, 1996. 397.
3. Burlan P. Symoron yz pervykh ruk, yly kak dostykh toho, cheho dostykh nevozmozhno [Simoron first-hand, or How to achieve what can not be achieved]. Sankt-Pyterburh: «Praim-EVROZNAK», 2006. 320.
4. Symonov P.V. Temperament, kharakter, lychnost [Temperament, character, personality]. Moskva: Pedagogika, 1984. 160.
5. Maturana H.R., Valera F.J. Autopoiesis and Cognition. London, Boston, Dortrecht: D. Reidel Publishing Co., 1980. 234.

PRODUCTIVE MODELS OF INTERACTION IN THE SYSTEM «SOCIAL WORKER – CLIENT» BUILDING ON THE BASIS OF THE TRANSACTIONAL PARADIGM Sergienkova O.P., Kubitskiy S.O.

Abstract. *The purpose of the article is to substantiate the productive models of social interaction in the system «social worker – client» built on the basis of the transaction paradigm. The method of the research is based on theoretical and methodological procedure of the analysis of the problem field from the general to the specific – from outlining the models of interaction built on the basis of the transaction paradigm to the analysis of the peculiarities of realizing these models in real life situations. The results of the research are nine models of social interaction covering all combinations of three ego-states or social-personality roles (the roles of a relative, child and adult). The originality of the scientific results consists in showing that client's life problems can arise within one of the social roles and do not manifest themselves in the second or third role, when a particular life problem can be expressed, generated, and solved only in the sphere of one of the personality roles. At the same time, life problems can also arise at the level of several social roles in the context of their various combinations, which somehow complicates the use of transaction analysis of the sphere of interaction «social worker – client». Conclusions and prospects of the study. Nine models of social interaction are of particular value in the context of the professional training of the prospective workers, which requires the development of*

a training course «The models of social interaction in the context of transaction paradigm», in which socially-role training can be widely used.

Keywords: social interaction model, transactional paradigm, social worker, client, soft synergistic management, social-role training.

УДК 159.9: 37.015.3

**УЯВЛЕННЯ ПРО СТАРІСТЬ І СТАВЛЕННЯ ДО НЕЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ
ШАМНЕ А.В.**, доктор психологічних наук, професор кафедри психології
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: shamne@ukr.net

ЄВПАК Ю.І., викладач спеціальних дисциплін,
**Технікум землевпорядкування Житомирського національного
агрокологічного університету**

E-mail: julijalav@ukr.net

Анотація. У статті розглядаються уявлення представників юнацького віку про феномен старості. Подано результати емпіричного дослідження уявлення про старість і ставлення до неї студентів 19-22 років ($n = 68$) на основі використання опитувальника міжпоколінної толерантності та проективної методики Нюттена. Проаналізовано позитивні та негативні стереотипи, які пов'язані із старінням і старістю в аспекті відносин між поколіннями, оцінок і атитюдів сучасної молоді. Автори розглядають рівень толерантності до феномену старості, зміст і форми прояву толерантних та інтолерантних установок по відношенню до людей похилого віку у юнацькому віці. Як показали результати теоретичного та емпіричного аналізу представники «третього віку» у сучасному суспільстві часто опиняються на позиції соціальних аутсайдерів, тому у статті проаналізовано шляхи мінімізації масштабів прояву ейджизму і його негативних наслідків.

Ключові слова: геронтопсихологія, юнацький вік, студенти, старість, інтолерантні установки, толерантні установки, ейджизм, стереотипи.

Актуальність. В ХХ – ХХІ столітті населення масово стало досягати похилого і старечого віку. Тому актуальною залишається проблема ставлення інших поколінь (передусім, молоді) до людей похилого віку, мінімізації масштабів прояву ейджизму та його негативних наслідків. З одного боку, проблема негативного сприйняття старості іншими поколіннями полягає в негативних проявах фізичної старості, з іншого – в протиставленні поколінь за ознакою несхожості в способах думок, цінностях, ідеалах. Останнє поглиблюють суспільно-історичні трансформації останніх років в Україні та світі, які постійно збільшують розрив між поколіннями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Західні дослідники фокусують увагу переважно на культурно-історичних формах ставлення до старості (М.Д. Грмек, Е.Россет, А.Е. Imhof, К.-Р.Кörping, С.Wulf), філософському осмисленні проблем пізнього

віку (Т. Rentsch), державній підтримці людей похилого віку (А.-М.Guillemard, М. Wingen, М.Winkes) тощо [2; 3]. Значно менше уваги приділяється дослідженню ставлення людини до своєї старості, а також ставлення інших поколінь до людей похилого та старечого віку. Останнє є важливим фактором розвитку людини похилого віку, оскільки до усвідомлення самого себе в новій віковій якості людина приходить і через ставлення до неї інших людей. Дотичною є проблема ейджизму [4] і як окремий аспект її розгляду – проблема інтолерантного, негативного ставлення до старості та старіння з боку молодого покоління, яка проявляється в різних формах. Тож, *актуальність* дослідження ставлення молодого покоління до літніх людей пов'язана з пошуком універсальних, «всечасових» механізмів побудови людських відносин.

Дослідники зазначають, що в свідомості сучасного суспільства існує безліч як позитивних, так і негативних

стереотипів, які пов'язані із старінням та старістю [2]. Останні (наприклад, образ літніх людей як непотрібних і таких, які обтяжують суспільство) негативно впливають на самопочуття людей похилого віку, заважають сприймати їх диференційовано і можуть привести до негативних наслідків як для людей похилого віку, так і для молодого покоління й для суспільства в цілому [4].

Метою дослідження є аналіз ставлення сучасної молоді до представників похилого віку та феномену старості в цілому, аналіз позитивних та негативних стереотипів, які пов'язані із старінням і старістю в аспекті міжпоколінних відносин, статусних позицій, оцінок і атитюдів сучасної молоді.

Старість не є феноменом, який пояснюється лише біологічно, а значною мірою являє собою результат активного соціального конструювання. Ставлення до старості є чуттєвим до соціокультурного контексту, тому його необхідно розглядати як змінне і рухливе. Воно виступає як набір конвенціональних настанов (правил, норм, цінностей, стереотипів), який визначає соціально-можливі дії «інших» по відношенню до цієї вікової групи, та регламентує поведінку її членів. В якості найсуттєвіших механізмів конструювання ставлення до старості виступають морально-нормативні регулятори (наприклад, уявлення про неприпустимі варіанти поведінки по відношенню до людей похилого віку); форма і зміст взаємовідносин між поколіннями; культурні дискурси (художня література), мовно-комунікативні регулятори тощо [5].

Уявлення про феномен старіння і ставлення до старості ми досліджували на вибірці студентів КДПІ (м. Кривий Ріг) та НУБіП (м. Київ) (всього 68 студентів у віці 19-22 роки). Предметом емпіричного дослідження стали суб'єктивні установки студентів по відношенню до людей похилого віку.

Методи дослідження. У емпіричному дослідженні були використані:

1) методика вивчення міжпоколінної толерантності, розроблена Г.Л. Бардієр (2005) в рамках опитувальника ВІКТІ («Види і компоненти толерантності-інтолерантності»). Шкала «Міжпоколінна толерантність» була модифікована нами в шкалу «Толерантність до покоління людей похилого віку». Вона налічує 10 тверджень, рівень згоди з кожним із яких оцінюється по 7-бальній шкалі (наприклад, «Мене дратують літні люди», «Я зважаю на можливі вікові проблеми людей похилого віку, з якими спілкуюсь» тощо);

2) модифікована проєктивна методика Нюттена «Закінчення незавершених речень». До переліку 18 стандартних речень методики Нюттена на різну тематику (ставлення до себе, до минулого та ін.) було додано 12 незавершених речень, що відображують ставлення до старості («Старість для мене...», «В старості я...», «Літні люди можуть (не можуть)» «Літні люди повинні (не повинні)...» тощо).

Результати. Шкала «Толерантність до покоління людей похилого віку» дозволила визначити рівень і зміст толерантних установок досліджуваних юнацького віку. Розподіл респондентів за загальним рівнем толерантності наступний: низький рівень толерантності – 38 % студентів, середній – 49 % студентів, високий рівень толерантності – 3% (2 студента). Зміст соціальних установок досліджуваних визначався шляхом детального аналізу відповідей на питання анкети. В цілому позицію студентів можна визначити як **«пасивну толерантність»**, тобто вони демонструють свого роду «толерантне невтручання». Іншими словами, люди похилого віку не дратують респондентів (66% досліджуваних), вони не сваряться з літніми людьми (75%), намагаються зважати на можливі вікові проблеми літніх людей (50%), хочуть стати більш стриманими та терпимими по відношенню до них (66%). Більшість респондентів (88%) вважають, що необхідно з повагою ставитися до людей похилого віку. При цьому лише 8% сту-

дентів відповіли, що вони цікавляться особливостями цієї вікової групи. Більше ніж половина з досліджуваних (51%) вважають, що люди старшого покоління повинні заслужити належне ставлення зі сторони оточуючих, і для цього вони повинні більше поважати молодь (92% респондентів). В останніх позиціях ми бачимо елементи інтолерантного ставлення до літніх людей та прояви вікової дискримінації з боку молоді.

З метою детального аналізу сутності «пасивної толерантності» досліджуваних ми проаналізували відповіді респондентів на незакінчені речення. У зв'язку з метою дослідження ми аналізували суб'єктивні установки, уявлення і переживання, пов'язані із ставленням до літніх людей і старості (всього 12). Запропоновані незакінчені речення цієї тематики були розділені на групи:

Перша група «Уявлення про старість і ставлення до неї» (незакінчене речення № 1. «Думаю, що літня людина – це..»; № 2. «Коли я бачу літніх людей, я..»; № 3. «Літні люди можуть бути щасливими, якщо»; № 4. «Старість починається»; № 5. «Не люблю людей похилого віку, які...»). Друга група «Стереотипні установки відносно старості» (№ 6. «Літні люди повинні..»; № 7. «Літні люди можуть..»; № 8. «Літні люди не повинні..»; № 9. «Літні люди не можуть..»). Третя група «Моя майбутня старість» (речення № 10. «Коли я буду старим я..»; № 11. «Старість для мене..»; № 12. «В старості я...»).

В процесі закінчення речення №1 «Думаю, що літня людина – це...» більшість респондентів відповіли, що літня людина – це перш за все мудрість та досвід (50%), які є результатом прожитого життя («це збагачена життєвим досвідом людина»). Разом з тим літні люди це ті, «кому вже виповнилось 70-80 років», кого «потрібно поважати» (9%), хто потребує турботи, розуміння, співчуття, допомоги, терпіння (26%) («це добра, досвідчена люди-

на, яка має потребу в людях», «це людина похилого віку, яка часто є капризною і впертою, як дитина, але дуже добра і потребує турботи, любові та уваги рідних»). Основне протиріччя у відповідях полягає в тому, що літні люди з одного боку мудрі, з іншого – безпорадні і потребують підтримки.

При відповіді на питання № 2 «Коли я бачу літніх людей, я..» опитувані описували комплекс своїх емоцій та переживань: перш за все це жаль (35%), який вони відчувають по відношенню до літніх людей в зв'язку з їх важким фізичним, душевним та матеріальним станом («зазвичай мені їх шкода, у них завжди щось болить», «мені їх шкода, бо вони все життя працювали, а «достойного» життя суспільство їм не надає» тощо). Літні люди викликають ряд негативних емоцій (роздратування, неприйняття) («вони мене дратують») (12%), але поряд з цим і повагу («прокидається повага»), інтерес («мені цікаве їх життя», «інколи замислююсь, вдивляючись в їх обличчя, як долю вони зустріли» тощо), захоплення, почуття обов'язку (9%). Крім емоцій у відповідях представлені різноманітні думки і роздуми, які навіює зовнішній вигляд старості: всіх чекає старість («іноді у мене з'являється страх перед старістю»), про свою старість молоді потрібно думати вже зараз («думаю про те, що колись я сама буду такою», «я замислююсь про те, що мене чекає в майбутньому» тощо) (18%).

При відповіді на запитання № 3 «Літні люди можуть бути щасливими, якщо..» більшість опитуваних (74 %) написали, що щаслива старість можлива за умови, якщо людей похилого віку люблять, турбуються про них, поважають їх, якщо вони не самотні і в них є сім'я, родичі, діти, внуки («якщо їх будуть оточувати турботливі діти та родичі», «якщо їх будуть любити, цінувати, поважати», «якщо вони будуть відчувати любов і повагу до себе», «якщо про них турбуються» тощо). Ці відповіді доводять розуміння

молоддю значимості соціальних контактів і емоційної підтримки літніх людей. При цьому 15% з них вважають, що щаслива старість пов'язана із реалізацією життєвих цілей і очікувань («якщо вони досягли всіх своїх життєвих цілей», «якщо справдилися їх очікування щодо свого життя», «якщо вони реалізувались в якійсь справі» тощо), з отриманням якихось благ («у них буде все, що їм потрібно») і наявністю здоров'я (6%).

На речення №4 «*Старість починається...*» відповіді респондентів розійшлися більш суттєво: приблизно половина (46%) вважає, що старість починається із настанням певного календарного віку («після 50», «з 60 років», «в 65 років», «з 75 років» тощо), з отримання нового соціального статусу (пенсіонер) або ролі (бабуся, дідусь). Друга половина респондентів (47%) вважає, що старість це стан душі і починається вона тоді, коли людина «відчула себе старою», коли вона усвідомлює себе старою («коли починається пасивність», «з того моменту, коли сам себе відчуєш старим», «не з віком, а з психологічним і моральним занепадом, тому що не старієш душею», «коли людина здається» тощо). Акцент на внутрішній активності («старість починається із втратою людиною цілей в житті», «коли в душі виникає відчуття, що вже нічого робити») і розумінні старості як внутрішнього стану душі говорить про розмежування респондентами старості фізіологічної і духовної. Отже, студенти близькі до позиції Б.Г. Ананьєва, який говорив, що парадокс людського життя полягає в тому, що у багатьох людей «завмирання» відбувається набагато раніше, ніж фізичне старіння. Такий стан спостерігається у тих людей, які свідомо ізолюються від суспільства, уникають соціальної активності і обов'язків тощо. Певна кількість респондентів (12%) пов'язують перехід до старості із змінами зовнішності («коли ти кардинально змінюєш стиль одягу»), фізіологічними змінами («коли

людина стає безпомічною») і погіршенням здоров'я («із склерозу»).

Відповіді на запитання № 5 «*Не люблю людей похилого віку, які...*» дозволили виявити негативні установки молоді відносно літніх людей, негативні поведінкові зразки і якості, які студенти приписують літнім людям. Перш за все, молодь (26%) не любить в літніх людях моралізаторство, схильність до нав'язливих порад і спроб «вчити життю», їх спроби постійно повчати на тлі «поганого ставлення до молоді» («які читають мораль», «вказують як жити і постійно бурчать», «думають, що вони краще за всіх розбираються у всьому і нав'язують свою думку», «лізуть не в свої справи і вічно повчають молодих», «які засуджують сучасну молодь» тощо).

Майже чверть випробовуваних (28%) не люблять в літніх людях те, що вони постійно всім незадоволені, скиглять, бурчать, обурюються, пліткують, скаржаться на життя і заважають жити іншим тощо («занадто голосно і емоційно реагують на те, що сталося», «всім незадоволені», «вічно ниють про погане життя», «бурчать, обурюються владою», «кричать на молодих, ниють і гніваються», «пліткують і дуже примхливі» тощо). У цих висловлюваннях виявляються інтолерантні установки, пов'язані з приписуванням літнім людям певних характерологічних особливостей і емоційної нестабільності.

Група речень «*Стереотипні установки щодо старості*» уточнила зміст інтолерантних установок молоді. «*Літні люди повинні ...*» бути щасливими, відпочивати, радіти життю (33%), любити оточуючих, піклуватися про сім'ю і онуків (12%), вони повинні жити, розвиватися і реалізовувати себе (7%) («всіма силами намагатися жити і радіти», «не втрачати бажання жити, якщо у них є хвороби або проблеми», «відпочивати, подорожувати, радувати родину»), піклуватися про себе і своє здоров'я («не сумувати через свою старість», «не комплексу-

вати через свій вік») (9%). Конструктивні копінг-стратегії представлені відповідями: «*намага-тися не хворіти*», «*не втрачати бажання жити*», «*бути добрими (гуманними, мудрими)*» (12%). Деякі респонденти (9%) відзначають, що літні люди повинні «*змиритися з кінцем*», «*чекати смерті*», «*сидіти на пенсії*». Але в цілому у студентів переважає позитивна установка на те, що люди похилого віку повинні протистояти старості: вони не мають опускати руки, зупинятися, втрачати надію, падати духом, обмежувати себе, замикається в собі тощо (39%).

У відповідях на питання «*Літні люди можуть...*» відбилася практично та ж тематика. З одного боку респонденти вважають, що літні люди можуть активно впливати на навколишній світ, тобто «*ділитися безцінним досвідом*», «*піклуватися про когось*», «*впливати на молодих*», «*впливати на життя своїх дітей*», «*бути зразком для наслідування*», «*здійснити те, що хотіли в молодості, але не було для цього часу і можливості*», «*бути хорошим дідусям або бабусею*» (59%). З іншого боку, частина (12%) вважає, що вони можуть «*помилятися*», «*обгово-рювати всіх на лавочці*», «*бурчати*», «*хворіти*» тощо. У більшості відповідей, таким чином, переважає позитивна установка на те, що люди похилого віку можуть активно брати участь в житті, бути потрібними, затребуваними і корисними.

Однак, деякі респонденти виявляють інтолерантність у сприйнятті поведінкових характеристик літніх людей. Це пов'язано переважно з тим, що люди похилого віку не можуть і не повинні робити. «*Літні люди не можуть...*», з точки зору більшості респондентів (51%), жити повноцінно, працювати, забезпечувати себе і піклуватися про себе, доглядати за собою, «*жити на повну*», «*жити самостійно без рідних*». Підкреслюється неспроможність людей похилого віку, оскільки вони не можуть «*все пам'ятати*», «*жити без відпочинку*», бути щасливими без своїх турбот, «*не можуть бігати крос*» то-

що. При цьому стереотипи проявляються в переконаності, що літні люди повинні відповідати якимось стандартам і тому вони не можуть «*думати тільки про себе*», бути злими, невічливими, жорстокими, звинувачувати оточуючих, зраджувати собі і своїм принципам, «*змушувати рідних жити так, як вони це бачать*», «*звинувачувати оточуючих у своїх помилках*», «*робити дурниці*» тощо (35%). Очевидно, що такі стереотипи можуть негативно впливати на самопочуття людей похилого віку. Відчуття себе як непотрібних людей, як тягаря – психологічна основа громадської та професійної пасивності пенсіонерів.

В цілому оцінка того, що люди похилого віку *повинні і можуть* робити і відчувати значно більш розмита, ніж того що вони не повинні і не можуть. Саме в описі останнього чітко проявляються інтолерантні установки і єдність позицій респондентів. Абстрактний «дозвіл» на відпочинок, активне і щасливе життя (можуть і повинні) супроводжується численними (і не тільки фізичними) обмеженнями. Складається враження, що «резерв» життєвого потенціалу людей похилого віку в очах молоді значно вищий ніж їх можливості в реалізації цього потенціалу. Ця думка підтвердилася при аналізі відповідей – закінчень речень третьої групи «*Моя майбутня старість*».

Результати, отримані при оцінці респондентами «себе в старості», дуже цікаві. Закінчуючи речення «*Старість для мене...*» частина респондентів, описувала абстрактну старість (старість взагалі). Вони давали різні відповіді, які важко класифікувати. Найчастіше старість «*асоціюється з мудрістю прожитих років*» (7%); це «*час для себе*», «*для нових справ*» (7%), «*останній етап в житті*», «*підбиття підсумків*», «*коли все майже зроблено і пожинаєш плоди свого життя*» (24%), «*спокій, відпочинок*», «*це довгий вихідний*» (12%), «*осмислення прожитого*» (12%), «*втрата близьких*», «*страх*» (7%). Іноді щодо власної майбутньої

старості відповіді формулювалися як заперечення: «Старість для мене...» «*може і не розпочатися*», «*далека реальність*», «*мене це поки не стосується*», «*невідомий період життя*» тощо.

Закінчуючи речення «*Коли я буду старим я ..*», «*В старості я ..*» молоді (на відміну від літніх людей – їх сучасників) передбачає активно реалізувати себе, багато подорожувати, займатися улюбленою справою, відпочивати, радіти життю, допомагати дітям і онукам. Вкрай мало оцінок своєї майбутньої старості як самотності, смерті, хвороби, проблем («*я буду хворий*», «*помру і мене поховать*», «*зіп'юсь*» тощо) (9%). В цілому власна майбутня старість вбачається діяльною, радісною і повноцінною. Закінчуючи ці речення респонденти пишуть: «*вестиму активний спосіб життя*», «*буду жити для себе*», «*займусь улюбленою справою*», «*буду вирощувати квіти*» (45%), «*допомагатиму своїм дітям*», «*буду займатися господарством і пестити онуків*» (25%), «*буду подорожувати*», «*буду радіти життю*» (22%). Переважна більшість респондентів описують діяльну, затребувану, насичену подіями, активну старість, в якій немає місця хворобам, немічності, самотності.

Висновки і перспективи. Зіставлення даних дає можливість побачити ряд тенденцій і суперечливих позицій у ставленні до старості в української молоді. По-перше, досить чітко відрізняється опис ставлення до старості в цілому і опис «себе в старості». «Резерв» активності нинішніх літніх людей в очах молоді нижче їх власних можливостей в реалізації свого майбутнього потенціалу старості. Позитивне ставлення до власної активної старості контрастує з оцінкою людей похилого віку в цілому, які дуже багато «не повинні» і «не можуть». Опис «себе в старості» оцінюється частіше позитивно (можливість відпочивати, реалізовуватися, діяти, жити без проблем і турбот в оточенні люблячих родичів), набагато рідше негативно (останній етап життя, кі-

нець, самотність тощо) або взагалі заперечується (треба ще дожити). Позитивні риси літніх людей (мудрість, терпимість) для представників молодіжної групи (18-22 років) в цілому більш значущі, ніж негативні. Тим не менш більшість з них вважають, що літня людина виключається з усіх форм соціальної активності. Отже, існуючі негативні геронтологічні стереотипи мають прихований, завуальований характер і проявляються у віднесенні літньої людини до категорії «відпрацьованого ресурсу» та установках соціального ігнорування. Оцінка стану здоров'я в літньому віці демонструє дію стереотипних асоціацій старості і хвороби.

Ставлення до старості і до людей похилого віку має відтінок «дозволу» на можливий відпочинок, діяльне і щасливе життя (можуть і повинні), але супроводжується багатьма деструктивними установками (обмеженнями, пов'язаними з віком) щодо того, що вони «не повинні» і «не можуть» робити. Складається образ літніх людей як якогось баласту, який обтяжує суспільство. Найбільш характерними є стереотипні уявлення про старість як період безпорадності, залежності від оточуючих, візуальної непривабливості. В найгіршому варіанті наявність негативного образу літньої людини фіксується як асоціативний ряд: старі люди – все в минулому – кінець життя – забуті – безпорадні. По-друге, явними є протиріччя в оцінці старості і старіння. Перше полягає в тому, що літні люди з одного боку мудрі і досвідчені, з іншого – безпорадні і потребують турботи і підтримки. Друге – в тому, що, з одного боку люди похилого віку – це мудрі люди, які володіють великим життєвим досвідом, щасливе життя яких пов'язане з любов'ю, турботою, повагою оточуючих і затребуваністю з їхнього боку. З іншого боку – характерні для людей похилого віку способи самореалізації (наприклад, у вигляді спроб передачі оточуючим власного життєвого досвіду) виявляються не потрібними і не затребувани-

ми молоддю. Ці «непотрібні» спроби трактуються як «мораль», «моралізаторство», «втручання в чуже життя» тощо.

З одного боку, визнається значимість сім'ї та соціального оточення для благополуччя людей похилого віку, з іншого – молодь дратує те, що вони «нав'язуються», набридають, вчать життю тощо. «Їх шкода, але вони нестерпні» – так можна визначити ставлення до людей похилого віку певної (і чималої) групи молоді, в свідомості якої присутні як позитивні, так і негативні (інтолерантні) стереотипи, пов'язані зі старінням і старістю. Ці стереотипи вступають в протиріччя з фізичним та психологічним станом літніх людей, більшість з яких зберігають працездатність, компетентність, інтелектуальний потенціал, можуть освоювати нові професії, отримувати найновіші знання в області своєї або суміжної професії.

Описані стереотипи і установки української молоді можуть призводити до негативних наслідків як для літніх людей, так і для самого молодого покоління і суспільства в цілому, тому вимагають до себе пильної уваги вчених, психологів і педагогів і соціальних працівників. Особливої уваги заслуговує проблема формування толерантності молоді до літніх людей як особистісної якості, що складається з шанобливого ставлення до людей похилого віку в ході спілкування з ними, розуміння їх характеристик як проявів індивідуальності й неповторності, здатності до компромісу тощо.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л.И. Психология старости: особенности развития личности в период поздней

взрослости. *Психологический журнал*, 2001. № 3. С. 86-99.

2. Глуханюк Н.С., Герш-кович Т.Б. Поздний возраст и стратегии его освоения. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2003. 112 с.

3. Ермолаева М.В. Практическая психология старости. Москва: Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 320 с.

4. Микляева А.В. Возрастная дискриминация как социально-психологический феномен. СПб.: Речь, 2009. 160 с.

5. Смолькин А.А. Социо-культурная динамика отношения к старости: дис.... канд. социол. наук : 22.00.04. Саратов, 2004. 144 с.

References

1. Ancyferova L.I. (2001) Psihologiya starosti: osobennosti razvitiya lichnosti v period pozdnej vzroslosti [Psychology of old age: features of personality development in late adolescence]. *Psihologicheskiy zhurnal*. № 3. S. 86-99.

2. Gluhanyuk N.S. Gershkovich T.B. (2003) Pozdniy vozrast i strategii ego osvoeniya [Late age and strategies for its development]. Moskva: Moskovskiy psihologo-socialnyj institut. 112 s.

3. Ermolaeva M.V. Prakticheskaya psihologiya starosti [Practical psychology of old age]. Moskva: Izdatelstvo EKSMO-Press, 2002. 320 s.

4. Miklyaeva A.V. (2009) Vozrastnaya diskriminaciya kak socialno-psihologicheskiy fenomen [Age discrimination as a socio-psychological phenomenon]. SPb.: Rech. 160 s.

5. Smolkin A. A. (2004) Sociokulturnaya dinamika otnosheniya k starosti [Socio-cultural dynamics of the relation to old age]: dis.... kand. sociol. nauk : 22.00.04. Saratov. 144.

**PICTURE OF OLD AGE AND THE ATTITUDE TOWARDS
IT IN THE JUVENILE AGE
Shamne A.V., Evpak Y.I.**

Abstract. *The article is devoted to analysis of the attitude towards the elderly in modern society. The idea of old age and attitude towards it is studied on a sample of students 19-22 years old (n = 68) on the basis of the use of questionnaire on the study of tolerance between generations and the projective 00method of Nutten. Representations of young people (students) about the period of old age and their relation to the elderly are considered. Positive and negative stereotypes related to aging and old age in the aspect of relations between generations, assessments and attitudes of modern youth are analyzed. The authors consider the level of tolerance to the phenomenon of old age, the content and forms of manifestation of tolerant and intolerant settings in relation to the elderly in adolescence. Representatives of the third age increasingly find themselves in the position of social outsiders, therefore, the article analyzes ways of minimizing the scale of the manifestation of aeism and its negative consequences.*

Key words: *gerontopsychology, juvenile age, students, old age, intolerant settings, tolerance settings, ejmism, stereotypes.*

УДК 378.663.017-057.87:331.101.3

**ДІАГНОСТИКА ВИХОВАНOSTІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ В
СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

ШМАРГУН В.М., доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: shmargun2012@ukr.net

ВЛАСЕНКО К.О., асистент кафедри соціальної роботи
та інформаційних технологій в освіті,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: karinavlasenko@ukr.net

Анотація. У статті відображено результати діагностики, подано характеристику критеріїв та показників вихованості ціннісного ставлення до праці в студентів аграрних закладів вищої освіти. Охарактеризовано рівні вихованості ціннісного ставлення до праці в студентів аграрних ЗВО.

Ключові слова: виховання, ціннісне ставлення, студент, аграрні заклади вищої освіти, педагогічний експеримент, критерії, показники, діагностика вихованості.

Актуальність. У сучасному суспільстві існує потреба підготовки фахівців в аграрних закладах вищої освіти України, які готові впроваджувати нові технології вирощування екологічно чистої продукції сільськогосподарства на засадах сталого розвитку; здатні ефективно працювати в сільськогосподарському виробництві; вмотивовані до праці у сфері сільськогосподарства; відповідально ставляться до своїх професійних обов'язків, люблять і цінують працю у сфері сільськогосподарства. Саме тому сучасні аграрні заклади вищої освіти повинні спрямувати освітній процес на виховання компетентного, морального, мобільного, творчого фахівця, здатного продукувати нові знання та технології у галузі сільськогосподарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних педагогічних дослідженнях існують різні підходи до діагностики вихованості сучасної студентської молоді. Діагностикою вихованості, визначенням критеріїв

та показників займались А. Зосимовський, Т. Коннікова, В. Мірошніченко, І. Подласий, В. Райко та ін. А.Белкін, В.Яковлев у своїх працях подають рекомендації щодо використання в якості критеріїв та показників вихованості ставлення молоді до суспільства, трудової діяльності та окремих людей

Мета дослідження. Здійснити аналіз результатів діагностики вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних закладів вищої освіти.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були використані теоретичні методи науково-педагогічного дослідження: опитування (анкетування) студентів, експертна оцінка, вивчення навчально-методичної документації, педагогічний експеримент.

Результати дослідження та їх обговорення. З метою діагностики вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці варто використовувати педагогічний експеримент, який передбачає активний

вплив на педагогічне явище, процес шляхом створення нових умов, що відповідають меті дослідження [1, с. 123].

Під час дослідження в аграрних закладах вищої освіти було проведено констатувальний етап експерименту, з метою діагностики вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці. Констатувальний етап експерименту передбачав: збір та аналіз даних про предмет дослідження; встановлення контакту із студентами; відбір груп,

які братимуть участь у експериментальній роботі; поділ на експериментальну та контрольну групи; діагностику досліджуваного явища; емпіричну перевірку експериментальної та контрольної груп до експерименту.

Об'єктивна оцінка визначення рівня вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних закладів вищої освіти передбачала визначення критеріїв. Сутність критеріїв розкривають показники (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Критерії та показники рівня вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних закладів вищої освіти

№	Критерії	Показники
1.	Мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> • Інтерес до с/г праці • Потреба працювати
2.	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> • Знання основ сільського господарства • Усвідомлення значущості с/г праці
3.	Емоційний	<ul style="list-style-type: none"> • Почуття любові до с/г праці • Відчуття задоволення від с/г праці
4.	Поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у сільськогосподарській праці • Самовдосконалення у веденні с/г

Під час констатувального етапу експерименту було проведено анкетування, яке передбачало опитування у письмовій формі на підготовлених бланках та дозволило опитати велику кількість осіб за короткий проміжок часу. В анкетуванні взяли участь 418 студентів аграрних

закладів вищої освіти. Репрезентативність вибірки опитуваних забезпечена приблизно однаковим віком, а також співвідношенням чоловічої та жіночої статі та однаковим соціальним статусом «студент аграрного закладу вищої освіти».

Таблиця 2.

Студенти аграрних закладів вищої освіти, які взяли участь у констатувальному етапі експерименту

№	Назва ЗВО
1	НУБіП України
2	ВП НУБіП України «Заліщицький аграрний коледж ім. Є. Храпливого»
3	ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів»
4	Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

З метою узагальнення отриманих результатів анкетування щодо рівня вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської пра-

ці у студентів аграрних закладів вищої освіти нами було проведено розрахунки за показниками та подано у Таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати рівнів вихованості ціннісного ставлення до праці у студентів аграрних ЗВО за показниками

№ п/п	Рівні Показники	Високий		Середній		Низький	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1	Інтерес до с/г праці	105	25,12	189	45,21	124	29,62
2	Потреба працювати	124	29,67	210	50,24	84	20,09
3	Знання основ с/г господарства	103	24,64	237	56,69	78	18,67
4	Усвідомлення значущості с/г праці	106	25,35	189	45,23	123	29,42
5	Почуття любові до с/г праці	120	28,7	181	43,3	117	28
6	Відчуття задоволення від с/г праці	89	21,29	189	45,21	140	33,5
7	Участь у с/г праці	81	19,38	253	60,53	84	20,09
8	Самовдосконалення у веденні с/г господарства	89	21,3	231	55,26	98	23,44
	Рівень вихованості ціннісного ставлення до с/г праці	102	24,4	209	50,24	106	25,35

Для визначення рівня вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці було застосовано також метод експертної оцінки, який передбачав проведення опитування серед спеціалістів-експертів з певною метою. В ролі експертів ви-

ступили 26 наставників студентських академічних груп із 4 зазначених аграрних закладів вищої освіти, які взяли участь в анкетуванні. Експерти оцінювали студентів за показниками у письмовій формі (Таблиця 4).

Таблиця 4.

Результати експертної оцінки

№ п/п	Рівні Показники	Високий		Середній		Низький	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1	Інтерес до с/г праці	89	21,3	179	42,82	150	35,88
2	Потреба працювати	162	38,76	165	39,47	91	21,77
3	Знання основ с/г господарства	84	20	252	60,03	82	19,7
4	Усвідомлення значущості с/г праці	88	21,05	230	55,02	100	23,93
5	Почуття любові до с/г праці	99	23,68	180	43,07	139	33,25

6	Відчуття задоволення від с/г праці	87	20,82	188	44,97	143	34,12
7	Участь у с/г праці	82	19,62	235	56,22	101	24,16
8	Самовдосконалення у веденні с/г господарства	72	17,24	227	54,3	119	28,46
	Рівень вихованості ціннісного ставлення до с/г праці	95	22,73	207	49,52	116	27,75

Результати експертної оцінки дозволили зробити висновки, що за певними показниками рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці студентів аграрних закладів вищої освіти нижчі, але в допустимих нормах.

Під час діагностики рівнів вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів нами було узагальнено результати за двома показниками мотиваційного критерію (інтерес до сільськогосподарської праці, потреба працювати) та подано в Таблиці 5.

Таблиця 5.

Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних ЗВО за показниками мотиваційного критерію

Рівні	Високий				Середній				Низький			
	Ан к.	Екс п	Разом		Ан к.	Експ	Разом		Ан к.	Експ	Разом	
	К-сть	К-сть	К-сть сер.	%	К-сть	К-сть	К-сть сер.	%	К-сть	К-сть	К-сть сер.	%
Інтерес до с/г праці	105	89	97	23,2	189	179	184	44,02	124	150	137	32,78
Потреба працювати	124	162	143	34,21	210	165	188	44,97	84	91	87	20,82
Всього	114	125	120	28,7	200	172	186	44,5	104	121	112	26,8

Отримані результати акцентують нашу увагу на тому, що студентів з високим рівнем інтересу до сільськогосподарської праці лише 23,2%. Приємно відзначити, що на низькому рівні потреба працювати сформована лише у 20,82% студентів аграрних ЗВО, а на високому рівні – 34,21%.

Аналіз результатів показників свідчить, що у студентів за мотиваційним критерієм недостатньо сформований рівень вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці, адже студентів з високим рівнем – 28,7%, з середнім рівнем – 44,5%, а низьким – 26,8% (Рисунк 1).

Рисунок 1. Рівні вихованості ціннісного ставлення до с/г праці за мотиваційним критерієм

Рівень вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів за когнітивним критерієм також було проаналізовано за

двома показниками (знання основ сільського господарства, усвідомлення значущості сільськогосподарської праці) та подано у таблиці 6.

Таблиця 6.

Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних ЗВО за показниками когнітивного критерію

Рівні Показники	Високий				Середній				Низький			
	Ан к.	Експ	Разом		Анк.	Експ	Разом		Ан к.	Експ	Разом	
	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%
Знання основ сільського господарства	103	83	93	22,25	237	252	244	58,38	78	83	81	19,37
Усвідомлення значущості с/г праці	106	88	97	23,2	189	230	209	50	123	100	112	26,8
Разом	105	86	95	22,73	213	241	227	54,3	100	91	96	22,97

Результати анкетування за показниками когнітивного критерію свідчать про те, що лише у 22,25% студентів аграрних закладів вищої освіти на високому рівні сформовані знання основ сільського господарства. Необхідно відзначити, що усвідомлюють значущість сільськогосподарської праці на низькому рівні 26,8% студентів.

Проведені опитування серед студентів та експертів дозволили виявити рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці за когнітивним критерієм. Результати свідчать, що в аграрних закладах вищої освіти навчаються лише 22,73% студентів з високим рівнем (Рисунок 2).

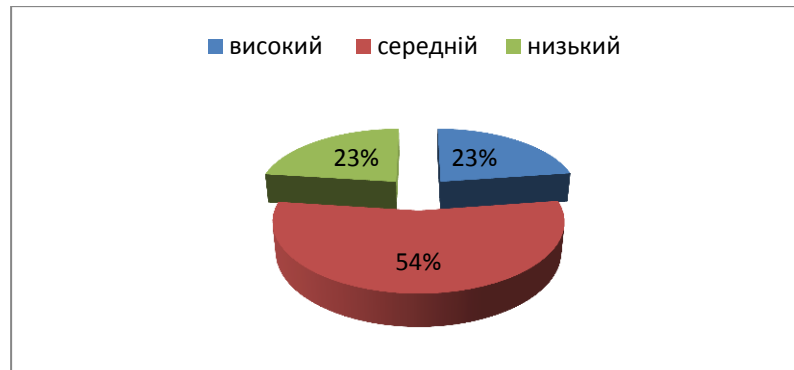

Рисунок 2. Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних ЗВО за когнітивним критерієм

Рівень вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних закладів вищої освіти за емоційним критерієм було діагностовано за двома показ-

никами (почуття любові до сільськогосподарської праці, відчуття задоволення від сільськогосподарської праці) та подано в Таблиці 7.

Таблиця 7.

Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних ЗВО за показниками емоційного критерію

Рівні Показники	Високий				Середній				Низький			
	Анк.	Експ	Разом		Анк.	Експ	Разом		Анк.	Експ	Разом	
	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%
Почуття любові до с/г праці	120	99	110	26,3 1	181	180	180	43,06	117	139	128	30,6 3
Відчуття задоволення від с/г праці	89	87	88	21,0 6	189	188	188	44,97	140	143	142	33,9 7
Разом	105	93	99	23,6 8	184	184	184	44,02	129	141	135	32,3

Під час аналізу отриманих даних за показниками емоційного критерію було встановлено, що почуття любові до сільськогосподарської праці та відчуття задоволення від сільськогосподарської праці на низькому рівні сформовано відповідно у 30,63% і 33,97% студентів аграрних ЗВО. Можна припустити, що такий значний відсоток низького рівня вихованості ціннісного ставлення до с/г праці пояснюється значною кількістю вихідців з міст серед студентів. Як свідчить анкетування, багато з них

не займались сільськогосподарською працею або ж не люблять сільськогосподарську працю, займаючись нею, не отримували від того задоволення.

Таким чином, за результатами діагностики було встановлено рівень вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці за емоційним критерієм. Узагальнені дані дають можливість стверджувати, що на високому рівні почуття любові до с/г праці сформоване лише у 23,68% студентів аграрних ЗВО, проте на

низькому рівні – 32,3 %. Можемо припустити, що такий низький рівень вихованості ціннісного ставлення за

емоційним критерієм пов'язаний з віком студентів, які взяли участь в анкетуванні (Рисунок 3).

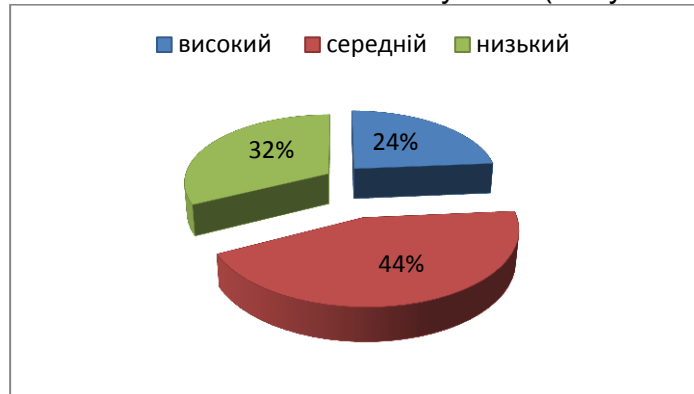

Рисунок 3. Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних ЗВО за емоційним критерієм

Останнім критерієм, за яким було діагностовано рівень вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці – поведінковий

(Таблиця 8). Поведінковий критерій передбачав два показники (участь у сільськогосподарській праці, самовдосконалення у веденні сільського господарства).

Таблиця 8.

Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних ЗВО за показниками поведінкового критерію

Рівні Показники	Високий				Середній				Низький			
	Анк.	Експ	Разом		Анк.	Експ	Разом		Анк.	Експ	Разом	
	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%
Участь у с/г праці	81	82	82	19,6 2	253	235	244	58,3 8	84	101	92	22
Самовдосконалення у веденні с/г	89	72	81	19,3 8	231	227	229	54,7 8	98	119	108	25,8 4
Разом	85	77	81	19,38	242	231	237	56,69	91	110	100	23,93

Результати свідчать, що самовдосконаленням у веденні сільського господарства займаються на жаль лише 19,38%, не цікавляться своїм самовдосконаленням у професійній сфері аж 25,84% студентів аграрних ЗВО. 22% опитуваних студентів не беруть участь у сільському господарстві.

Діагностика результатів опитування дозволила визначити рівень вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці за поведінковим критерієм. Високий рівень вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці за поведінковим критерієм мають лише 19,38% студентів (Рисунок 4).

Рисунок 4. Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних ЗВО за поведінковим критерієм

Ретельний аналіз критеріїв та показників дозволяє визначити рівні вихованості ціннісного ставлення до

сільськогосподарської праці у студентів аграрних закладів вищої освіти (Таблиця 9).

Таблиця 9.

Рівні вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці у студентів аграрних закладів вищої освіти

Рівні Критерії	Високий				Середній				Низький			
	Анк.	Експ	Разом		Анк.	Експ	Разом		Анк.	Експ	Разом	
	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%	К-сть	К-сть	К-сть сер	%
Мотиваційний	114	125	120	28,7	200	172	186	44,5	104	121	112	26,8
Когнітивний	105	86	95	22,7 3	213	241	227	54,3	100	91	96	22,9 7
Емоційний	105	93	99	23,6 8	184	184	184	44,0 2	129	141	135	32,3
Поведінковий	85	77	81	19,3 8	242	231	237	56,6 9	91	110	100	23,9 3
Всього	102	95	99	23,6 8	210	207	208	49,7 6	106	116	111	26,5 6

Висновки і перспективи.

Отже, встановлено, що високий рівень вихованості ціннісного ставлення до с/г праці притаманний 23,68% студентів аграрних ЗВО, середній рівень – 49,76% та низький – 26,56%.

Високий рівень. Характерними ознаками високого рівня вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці є чітко виражений пізнавальний інтерес до сільського господарства та зацікавленість професійною діяльністю. Студенти з високим рівнем мають ґрунтовні знання з основ сільського господарства; цікавляться новинками та сучасними технологіями в аграрній галузі; прагнуть організувати власні сільськогосподарські підприємства та успішно їх розвивати; завжди отримують задоволення від сільськогосподарської праці; мають розвинуте ціннісне ставлення до сільськогосподарської праці, до навколишнього середовища, до землі, до професії, до людей; прагнуть впроваджувати науку та передовий досвід та займатись екологічним землеробством з використанням інноваційних технологій. Вони – відповідальні, чесні, працелюбні, дбайливі та працьовиті, а їхня робота – завжди цілеспрямована та результативна.

Середній рівень. Для студентів із середнім рівнем вихованості ціннісного ставлення до сільськогосподарської праці характерними є фрагментарні уявлення про сільське господарство, не чітко виражений інтерес до сільськогосподарської праці та до професійної діяльності. Ціннісне ставлення до с/г праці, до навколишнього середовища, до землі, до професії, до людей виявляються ситуативно або ж під чийось впливом. Студенти з середнім рівнем не завжди прагнуть до самовдосконалення та саморозвитку, що обумовило

б їхню професійну компетентність; не завжди виявляють інтерес до новинок, сучасних технологій в аграрній галузі. Такі студенти не завжди планують створювати власні сільськогосподарські підприємства та впроваджувати передовий досвід аграрної галузі, в окремих випадках можуть займатись с/г працею та за певних умов прагнуть займатись екологічним землеробством.

Низький рівень. Студенти з низьким рівнем мають хибні або ж недостатні знання про сільське господарство та сільськогосподарську працю зокрема. Аграрна галузь не викликає інтерес у таких студентів, а, відповідно, не планують займатись професійною діяльністю. Недостатній рівень знань з основ сільського господарства спричиняє незацікавленість сучасними технологіями та інноваціями в аграрній галузі. Студенти з низьким рівнем не відносяться до сільськогосподарської праці, до навколишнього середовища, до землі, до професії, до людей з цінністю, а мають виключно прагматичні інтереси. Деякі із студентів з низьким рівнем ніколи не займались сільськогосподарською працею. Такі студенти не готові організувати власні сільськогосподарські підприємства та не здатні до ведення екологічного землеробства та впровадження інноваційних технологій.

Список використаних джерел

1. Сисоєва С., Кристопчук Т. Методологія науково-педагогічних досліджень: [підручник]. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

References

1. Sysoyeva S., Krystopchuk T. Metodolohiya naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Methodology of scientific and pedagogical research]. Rivne: Volyns'ki oberehy, 2013. 360.

**DIAGNOSTICS OF THE EDUCATION OF VALUE ATTITUDE
TO WORK AMONG STUDENTS OF AGRICULTURAL INSTITUTIONS**

© В.М.Шмаргун, К.О.Власенко

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 9, №5, 2018

OF HIGHER EDUCATION
Schmargun V.V., Vlasenko K.O.

Abstract. *The article presents the results and features of the diagnosis, describes the characteristics of the criteria and indicators of the upbringing of the value attitude to work among students of agricultural institutions of higher education. The level of upbringing of value attitude towards labor among students of agrarian ZOOs is characterized.*

Keywords: *education, value attitude, student, agricultural institutions of higher education, pedagogical experiment, criteria, indicators, diagnostics of education.*

ФІЛОСОФІЯ

UDC 392.544 : 176

**POSTMODERN WORLD AND MORALS: SOME THOUGHTS ON SEX,
POLYANDRY, AND POLYGyny**

DANYLOVA T.V., PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of
Philosophy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-0297-9473

E-mail: daniлова_tv@ukr.net

YUDINA V.Y., Faculty of Linguistics and Social Communications

National Aviation University

ORCID: 0000-0001-9985-6068

E-mail: caulfield1249@gmail.com

Abstract. *Postmodern worldview requires a change of focus on the place and role of the traditional social institutions and habitual behaviors within them. The attitude towards sex has changed massively over the last decades. Practices that were once considered wrong and absurd (such as premarital sex and same-sex conducts) are now considered by most people as normal and acceptable. However, what is the reason for changing attitudes towards intimate relationships and is it really a new experience for our society or have various types of marriages actually appeared a long time ago? The paper aims to investigate such phenomena as “polyandry” and “polygyny” and explore whether there is the only one right moral way of relationships or it still depends on cultural features. During the research, the authors have used the comparative-historical method, the methodology of philosophical hermeneutics, as well as the integrative anthropological approach.*

Keywords: *sex, polyandry, polygyny, morality, cultural phenomenon.*

Introduction. Postmodern worldview requires a change of focus on the place and role of the traditional social institutions and habitual behaviors within them. The latest researches state that significant differences in attitudes towards sex were found among different generations. The greatest gap was between the generations of the Second World War born between the 1920s and 1940s and their children born during the Baby Boom period (the 1940s – 1960s). However, there was still a noticeable difference between millennials (born in the early 1980s) and their parents. In the 1950s men and women usually did not live to-

gether until marriage; unmarried women who gave birth to children were destitute; and homosexuality was considered shameful. Today, we have completely different attitudes towards sex.

Analysis of recent researches and publications. The influence of the family on premarital sexual attitudes and behavior were studied by A. Thornton and D. Camburn [20]. B. Christlieb explored sexual attitudes through the lens of family sexual communication and demographic factors [3]. M. Müberra and N. Çeliközb have analyzed positive/negative impacts of different parental attitudes on children's sexual identity and character develop-

ФІЛОСОФІЯ

UDC 392.544 : 176

**POSTMODERN WORLD AND MORALS: SOME THOUGHTS ON SEX,
POLYANDRY, AND POLYGyny**

DANYLOVA T.V., PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of
Philosophy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-0297-9473

E-mail: daniлова_tv@ukr.net

YUDINA V.Y., Faculty of Linguistics and Social Communications

National Aviation University

ORCID: 0000-0001-9985-6068

E-mail: caulfield1249@gmail.com

Abstract. *Postmodern worldview requires a change of focus on the place and role of the traditional social institutions and habitual behaviors within them. The attitude towards sex has changed massively over the last decades. Practices that were once considered wrong and absurd (such as premarital sex and same-sex conducts) are now considered by most people as normal and acceptable. However, what is the reason for changing attitudes towards intimate relationships and is it really a new experience for our society or have various types of marriages actually appeared a long time ago? The paper aims to investigate such phenomena as “polyandry” and “polygyny” and explore whether there is the only one right moral way of relationships or it still depends on cultural features. During the research, the authors have used the comparative-historical method, the methodology of philosophical hermeneutics, as well as the integrative anthropological approach.*

Keywords: *sex, polyandry, polygyny, morality, cultural phenomenon.*

Introduction. Postmodern worldview requires a change of focus on the place and role of the traditional social institutions and habitual behaviors within them. The latest researches state that significant differences in attitudes towards sex were found among different generations. The greatest gap was between the generations of the Second World War born between the 1920s and 1940s and their children born during the Baby Boom period (the 1940s – 1960s). However, there was still a noticeable difference between millennials (born in the early 1980s) and their parents. In the 1950s men and women usually did not live to-

gether until marriage; unmarried women who gave birth to children were destitute; and homosexuality was considered shameful. Today, we have completely different attitudes towards sex.

Analysis of recent researches and publications. The influence of the family on premarital sexual attitudes and behavior were studied by A. Thornton and D. Camburn [20]. B. Christlieb explored sexual attitudes through the lens of family sexual communication and demographic factors [3]. M. Müberra and N. Çeliközb have analyzed positive/negative impacts of different parental attitudes on children's sexual identity and character develop-

ment [13]. C.L. Somers and C. Anagurthi revealed the association between parental consistency/inconsistency of values toward adolescents' premarital sexual activity and adolescents' own premarital sex attitudes and behaviors [15]. A comprehensive analysis of polygyny, polyandry and polyamory was carried out by D. Young, S. Young and K. Young [22]. Different forms of marriage around the world were analyzed by J. Peoples and G. Bailey in their book "Humanity: An Introduction to Cultural Anthropology" [14].

Purpose. The paper aims to investigate such phenomena as "polyandry" and "polygyny" and explore whether there is the only one right moral way of relationships or it depends on cultural features. During the research, the authors have used the comparative-historical method, the methodology of philosophical hermeneutics, as well as the integrative anthropological approach.

Results. According to recent studies conducted in the United States, it has been found that the general recognition of premarital sex has doubled in the last 40 years. In the 1970s, only 29% of Americans said that premarital adult sex was "not that bad idea". In the 80s and 90s of the last century, this percentage jumped to a mark of 42%. In the 2000s, 49% supported the idea of premarital sex, and in 2019 it grew to 61%. In addition, the adoption of same-sex relationships has tripled over the past 26 years changing the mark from 13% (1993) to 44% (2019). Legislation of same-sex marriages reflects these changes in relation to sex [11].

J. M. Twenge, R.A. Sherman and B.E. Wells suggest that changes are likely to be related to the growth of "cultural individualism" in the United States. They note that in songs' lyrics and writing singular pronouns such as "I" and "You" are more often used rather than plural form "We" [21]. Researches show that the attitude towards sexuality is fixed at the beginning of life: it is influenced by such factors as the relationship between parents,

sexual upbringing of a child, a society in which this child grows and develops, and other children he communicates with. Sex-related changes are very important as it may affect the following attitudes: sexually transmitted diseases, pregnancy (accidental pregnancy), attitude towards domestic violence and person's mental health.

In order to understand why changes in attitude towards sex have been caused, it is necessary to identify whether individual mood has changed over time or simply replaced by new generations who think differently. Researchers have determined that changes are due to the effect of a cohort (the discovery of similar features in the way of thinking and behavior of a certain group of individuals who were born in the same historical and cultural environment). Such an effect occurs when younger and older generations have different attitudes to one subject. The younger generation is more likely to perceive same-sex relationships and premarital sex than the old one, but the attitude towards such relationships has become more liberal in all age groups, especially between 1990's and 2000's.

This brings us to the fundamental evolutionary question: is human adapted to a particular form of social organization and a certain system of sexual relationships by his biological nature? Comparing different cultures, it becomes obvious that people as species are exceptionally changeable in both respects. Comparison of a human with other primates also does not give a definite answer, but despite the ambiguity of the situation, many authors try to solve this problem very simply: they consider chimpanzees as a "frozen ancestor" and conclude that initially our ancestors were characterized by multi-group and promiscuity. Others hit the opposite extreme emphasizing that the available data is not enough for investigation and therefore it is impossible to make an unequivocal conclusion about the social structure and system of sexual relations of our ancestors. Moreover, it is widely

believed that social organization and the system of sexual relations in humans do not have biological bases at all and are entirely determined by social norms adopted in human society. According to this view, monogamous marriage is a purely social construct, not associated with any biological predisposition. But, according to R. Martin, those and other extreme views do not stand up to scrutiny [12].

J. Henrich, R. Boyd and P.J. Richerson emphasized that “monogamous marriage reduces crime” drawing the results of a study showing that societies, where polygyny is spread, have a large number of unmarried men, the presence of which correlates with an increased level of rape, theft, murder, and abuse of psychotropic substances: “By expanding the pool of unmarried men and elevating the degree of intra-sexual competition, more polygynous marriages will increase men’s discounting of the future and risk-taking, resulting in more socially undesirable behaviors. Faced with high levels of intra-sexual competition and little chance of obtaining even one long-term mate, unmarried, low-status men will heavily discount the future and more readily engage in risky status-elevating and sex-seeking behaviors. This will result in higher rates of murder, theft, rape, social disruption, kidnapping (especially of females), sexual slavery and prostitution. As a by-product, these men will probably engage in more substance abuse. Even among high-status males, competition can intensify if the fitness gradient remains steep. This can lead to risky bids for political power motivated by the possibility of acquiring harems. By contrast, normative monogamy drains the pool of low-status unmarried men resulting in lower rates of social ills, including reduced rates of crime, social disruption and substance abuse” [10, p. 660-661].

It seems to be logical and no more arguments could change this point of view, but if we describe all possible forms of family life, we can see that each socie-

ty has its own specific form of family organization. Another social institution, the institution of marriage, is closely associated with the institution of the family. Marriage is a socially sanctioned, socially and personally appropriate, sustainable form of sexual relations. In the legal sense, marriage is a legally defined voluntary and free union of partners aimed at creating a family and generating mutual personal as well as property rights and obligations of the spouses. In the world there are many forms of marriage including polyandry and polygyny.

Polyandry is a woman’s relationship with several men. Not so long ago the presence of polyandry was recognized only in some nations of Tibet, but today, as anthropologists have confirmed, this type of marriage occurs in 53 nations. According to K.E. Starkweather and R. Hames’s survey, anthropologists have documented social systems for polyandric unions in a variety of environments ranging from the Arctic to the tropics and the desert. Recognizing that at least half of these groups are hunting societies, the authors of the survey came to the conclusion that the polyandry has a profound human history and should be examined from an evolutionary perspective [17]. The roots of polyandry go to matriarchy – the formation of a family around the power of a woman. There is no unambiguous theory about whether society passed through the idea of matriarchy. Some supporters argue that it was (at the stage when gathering and farming were practiced, but not hunting). Others argue that it was not at all [4; 9].

There is another view on the existence of polyandry – the theory of adaptation. According to this theory, polyandry is needed in some places for survival and safety. And for adaptation all means are good. For example, in places with scarce resources, this will slow the growth of population and infant mortality. It also solves the problem of inheritance, if the brothers from the same family marry the same woman. “In other cultures, it ap-

pears that a man may arrange a second husband (again, frequently his brother) for his wife because he knows that, when he must be absent, the second husband will protect his wife—and thus his interests. And if she gets impregnated while Husband #1 is gone, it will be by someone of whom he has approved in advance. Anthropologists have recorded this kind of situation among certain cultures among the Inuit (the people formerly called Eskimos)” [8].

Polyandry is more often found in remote corners of the Earth (villages, tribes). For example, it is the norm of the Bari tribe. Moreover, they believe that several male seeds can be given to the child at once. And not only “polyandry” is practiced, but also “multi parenthood”. According to the results of Beckerkman’s investigations, the children in Bari realize that the chances of surviving up to 15 years are significantly higher if there are two fathers [1]. For them, this is to be expected, but for us it is often a real rejection, which once again confirms the influence of culture and the history of society on the human psyche. “The Bari are an excellent example of a group that practices informal polyandry and believes in partible paternity... the Bari believe that successive sperm deposits “build” a baby inside of a woman. Therefore, every man that a woman takes as a lover during her pregnancy is thought to contribute to the biological makeup of the baby and, therefore, is considered to be a biological father of the baby. After the child is born, any men that the mother recognizes as fathers of the baby are responsible for providing continual gifts of meat and other valuable resources to the child and will also step in and take over the duties of the primary father if he dies” [16, p. 9-10].

Polygyny is a form of marriage where a man makes an alliance with several women. Polygyny is recognized in Islam, where according to the Quran, a Muslim is allowed to have up to four legal wives. The social roots of polygyny do not lie in the erotic preferences of men, but in

social and economic factors. In societies of early pastoralists and farmers, wives are legally acquired as the labor force. In addition, by entering into marriage, the householder expands and strengthens his social ties with other clans, therefore the prestige of his clan raises. Social prestige, measured by the number of social connections, is the main “capital” in all pre-industrial societies.

The concept itself is divided into:

- sororal - wives are sisters;
- non-sororal - the wives of one man do not have any ties of kinship.

Polygyny is quite common in Muslim countries where polygamy is allowed. The status of a man is determined by the number of wives he has. The man is obliged to maintain his wives as well as be liable for common children. Sororal polyginous families are much stable than non-sororal ones as there is a big rivalry between wives.

The historian S. Coontz, who studied the institute of marriage in various cultures, pointed out that “polygyny is less about sex than it is about power. Rich old guys with lots of wives win twice: They have more women to bear them babies and do household work, and they also gain an advantage over other men. After all, in such societies a young man in want of a wife cannot simply woo her. There is too much competition, and he probably has too little to offer. So he winds up having to do work for a more powerful, polyginous man, bringing him gifts and tributes, in hopes of someday being rewarded with one of that man’s many daughters” [5].

The family is recognized by all researchers as the main carrier of cultural patterns inherited from generation to generation, as well as a necessary condition for the socialization of the individual. Namely, in a family a person gets acquainted with social roles, receives basic education and behavioral skills. The rules, principles, customs and traditions of family life are specific to each society. At the same time, each society is con-

vinced that only its certain schemes for family life, family customs and foundations are the best and only possible, which means that family life is perceived through the lens of ethnocentrism. Ethnocentrism is a view of society in which a certain group is considered central, and all other groups are commensurate and correlate with it [19].

The family as a social institution has several functions:

- the function of sexual regulation;
- the reproductive function;
- the function of socialization;
- the economic function.
- the function of emotional satisfaction;
- the status function;
- the protective function;

All these functions can be updated and satisfied within the framework of both polyandry and polygyny. Therefore, polyandry and polygyny should be viewed from the perspective of cultural relativism, which is based on the statement that members of one social group cannot understand the motives and values of the other groups if they analyze these motives and values through the lens of their own culture [6; 7; 18]. In order to understand another culture, it is necessary to associate its specific features with the situation and peculiarities of its development. Each cultural element should be related to the characteristics of the investigated culture. The value and significance of any element can only be considered in the context of a particular culture.

Conclusions. In her interview, S. Coontz stressed that “every society has variations on what a family is. Men and women have different definitions within the same household. There has always been diversity within each society and changes within that notion” [2]. In conclusion we can say that there is no one pattern for morality, as morality could be different in each culture. The morality is due

to social, economic, cultural, geographic and many other features. Regarding to social evolution, the best form of marriage and family for a particular society is not what is “moral”, but what works and can be safe in all meanings.

References

1. Beckerman, S., Lizarralde, R., Lizarralde, M., Bai, J., Ballew, C., Schroeder, S., Dajani, D., Walkup, L., Hsiung, M., Rawlins, N., Palermo, M. (2002). The Bari Partible Paternity Project, Phase One. In *Cultures of Multiple Fathers: The Theory and Practice of Partible Paternity in Lowland South America*. Stephen Beckerman and Paul Valentine, eds. Gainesville, FL: University Press of Florida, 228.
2. Benjamin, R. (2006). Interview of Stephanie Coontz. *Mediate.com*. – Retrieved from <https://www.mediate.com/articles/benjamincoontz.cfm>
3. Christlieb, B. (2016). The Development of Sexual Attitudes in the Family of Origin and Sexual Satisfaction Later in Life. University of Nevada. – Retrieved from <https://digitalscholarship.unlv.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3655&context=thesesdissertations>
4. Cichon, J.M. (2013). *Matriarchy in Minoan Crete: A perspective from archaemythology and modern matriarchal studies* (Dissertation, PhD). San Francisco, CA: California Institute of Integral Studies, 554.
5. Copeland, L. (2012). Is Polygamy Really So Awful? *SLATE* – Retrieved from <https://slate.com/human-interest/2012/01/the-problem-with-polygamy.html>
6. Danylova, T.V. (2012). Problema liudskoi identychnosti u postmodernii kartyni svitu [The Problem of Human Identity In Postmodern Worldview]. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2, 16-22.

7. Danylova, T.V. (2017). Searching for the True Self: The Way of Nondual Wisdom. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 12, 7-15. Doi 10.15802/ampr.v0i12.119069.
8. Dreger, A. (2013). When taking Multiple Husbands Make Sense. *The Atlantic* – Retrieved from <https://www.theatlantic.com/health/archive/2013/02/when-taking-multiple-husbands-makes-sense/272726/>
9. Eller, C. (2001). *The Myth of Matriarchal Prehistory: Why an Invented Past Won't Give Women a Future*. Beacon Press, 276.
10. Henrich, J., Boyd, R., Richerson, P.J. (2012). The puzzle of monogamous marriage. *Philosophical Transactions of the Royal Society B; Biological Sciences*, 367(1589), 657–669. doi: 10.1098/rstb.2011.0290
11. Making up our minds: attitudes towards sex are changing. (2015). *The Conversation* – Retrieved from <https://theconversation.com/making-up-our-minds-attitudes-towards-sex-are-changing-42994>
12. Martin, R. (2013). *How We Do It: The Evolution and Future of Human Reproduction*. Basic Books, 320.
13. Müberra, M., Çeliközb, N. (2009). Impacts of parental attitude towards sexual identity development on child's sexual identity development. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 1408–1413.
14. Peoples, J., Bailey, G. (2017). *Humanity: An Introduction to Cultural Anthropology*. Cengage Learning; 11 edition, 480.
15. Somers, C.L., Anagurthi, C. (2013). Parents' attitudes about adolescents' premarital sexual activity: The role of inter-parent consistency/inconsistency in sexual outcomes. *Health Education Journal*, 73(5), 545-553. <https://doi.org/10.1177/0017896913506702>.
16. Starkweather, K.E. (2010). *Exploration into Human Polyandry: An Evolutionary Examination of the Non-Classical Cases*. University of Nebraska. – Retrieved from <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=anthrotheses>
17. Starkweather, K.E, Hames, R. (2012). A Survey of Non-Classical Polyandry. *Human Nature*, 23(2), 149 – 172.
18. Storozhuk, S.V., Hoyan, I.M. (2017). Gender Equality as a Modern Phenomenon. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 71-83. DOI: 10.15802/ampr.v0i11.105481
19. Sumner, W. G. (2007). *Folkways: A Study of Mores, Maneers, Customs and Morals*. Cosimo Classics, 704.
20. Thornton, A., Camburn, D. (1987). The influence of the family on premarital sexual attitudes and behavior. *Demography*, 24(3), 323-340.
21. Twenge, J.M., Sherman, R.A., Wells, B.E. (2015). Changes in American Adults' Sexual Behavior and Attitudes, 1972 – 2012. *Archives of Sexual Behavior*, 44(8), 2273-2285.
22. Young, D., Young, S., Young, K. (2013). *Polygamy: Polygyny, Polyandry, and Polyamory*. Fifth Estate, 220.

ПОСТМОДЕРНИЙ СВІТ І МОРАЛЬ: ДЕКІЛЬКА ДУМОК ПРО СЕКС, ПОЛІАНДРІЮ І ПОЛІГІНІЮ

Данилова Т.В., Юдіна В.Я.

Анотація. Світогляд доби постмодерну потребує нового погляду на місце і роль традиційних соціальних інститутів і усталених моделей поведінки. Ставлення до сексу суттєво змінилося за останні десятиліття. Практики, які колись сприймалися як неправильні й навіть абсурдні (наприклад, дошлюбний і одностатевий секс), зараз більшість людей вважають нормальними й прийнятними. Однак

© T.V. Danylova, V.Y. Yudina

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 9, №5, 2018

що ж є причиною такої зміни, яка відбулась у ставленні до інтимних відносин, чи є це дійсно новим досвідом для нашого суспільства, чи різні типи шлюбів виникли давно? Метою статті є дослідження таких феноменів як «поліандрія» і «полігінія», а також з'ясування того, чи існує єдиний правильний моральний спосіб взаємовідносин, чи залежить він від культурних особливостей. У процесі дослідження було застосовано порівняльно-історичний метод, методологію філософської герменевтики, а також антропологічний інтегративний підхід.

Ключові слова: секс, поліандрія, полігінія, мораль, культурний феномен.

УДК 175:379.85

**ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПЕРСПЕКТИВ
І ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ТУРИЗМУ**

КУЛЬТЕНКО В. П., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kultenko@ukr.net

ГОРБАТЮК Т. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gorbatiuktv@gmail.com

Анотація. В статті міститься дослідження трансформацій феномену туризму в сучасному світі під впливом доміантних тенденцій – глобалізації, крос-культурності, інформатизації, екологізації, інноваційного розвитку, трансформації життєвого простору повсякденності та діалектичного розвитку культури й формування явищ символічного споживання та екранної культури. З'явилась нова назва для позначення сучасного світу – цивілізація курортного типу. Туризм є складним явищем з амбівалентно спрямованими проявами. Негативні та перспективні конотації туризму аналізуються в роботі.

Ключові слова: туризм, комунікація, символічне споживання, екранна культура, зелений туризм, екологізація, інноваційність.

Актуальність. Філософське осмислення явища туризму можливе і необхідне в контексті сучасної гуманітарної парадигми. Суспільство та гуманітарно-соціальні науки сьогодення розвивають принцип людиновимірності життя. Теперішній світ людського існування визначається як постіндустріальний, інформаційний. В ньому, з точки зору філософа, культуролога, теоретика європейської культури та мистецтва М. Бахтіна [1], головною формою буття людини стає комунікація. Розвивається діалогічна культура, а туризм формується як соціальне та культурно-діалогічне явище. У відповідності до цього туризм, що виокремився в окрему сферу, структурується за видами та функціональною спрямованістю. При тому, що туризм не відноситься до сфери первинних життєвих потреб людини, не пов'язаний із безпосереднім споживанням матеріальних благ, потреба у туризмі для сьогоденної людини зростає. При цьому туризм – це сфера так званого «символічного споживання» та «екранної культури» [3].

Він потребує достатньо високого рівня доходів, наявності вільного часу у людини, при тому що головним результатом споживання стають не матеріальні цінності, а символічні – враження, здобуті під час подорожей – те, що предстало на «екрані» бачення туриста.

Людина, що мандрує, є не просто любителем туристського продукту, а індивідуальністю, яка під час подорожей стає центром приєднання до світу природи, культури, інших людей, країн, їхніх цінностей. Людина не лише спостерігає чи споживає предмети навколишнього світу, вона ними милується, освоює навколишню красу, перетворюючи цей досвід у власну духовність. [6] Історик Ф. Кропп переконаний, що туристи змінюють світ під власні потреби, при чому коли змінюються туристи, змінюється і світ. [5] Таким чином, туризм є можливістю збагачення власної духовності для сучасної людини, завдяки чому туризм набуває цілий ряд антропологічних функцій – світоглядну, культурно формуючу, гуманістичну, пізнавальну, етичну та естетичну, ко-

мунікативну тощо. З такої точки зору головною метою, завданням і, водночас, об'єктом туризму є людина з її бажаннями, прагненнями та ціннісними орієнтирами. Серед прагнень людини, яка подорожує, основним та базисним є бажання вирватись за межі повсякденної рутини й досягти відчуття свободи, зустрічі з новим та цікавим. Для подорожньої людини важливими є всі етапи подорожі – її вибір, планування, підготовка, переживання, спогади. Тому і в межах стратегічного планування туризму слід враховувати цей «людський» бік існування туристичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен туризму та людини, що подорожує, цікавий з філософської точки зору. Дослідження з цього приводу можемо знайти у С. Баумана, Ф. Гватарі, С. Гуттмана, Ж. Дельоза, К.Каца, Г. Маршана, Р. Мелкіна, Д. Урі, М. Робінсона, Г. Харріса та ін.. Вони наголошують на свідомому бажанні подорожуючої людини отримати насолоду від нових вражень, на її прагненні до нового, але в той же час і на прив'язаності туриста до т.зв. «точки відліку» – власної домівки. Українська дослідниця Воронкова В. визначає туризм як «один з феноменів крос-культурної комунікації, що являє собою складне і суперечливе явище, на яке істотно впливають економічний, політичний, соціокультурний і демографічний фактори, у тому числі базові цінності культури». [2] Крім цього дослідниками відмічається широкий демократизм, толерантність туризму як форми людських стосунків, його сприятливі можливості морально оздоровлювати суспільство, робити його більш щирим, теплим, терпимим, дбайливим, екологічним.

Мета дослідження проаналізувати трансформації феномену туризму в сучасному світі під впливом доміантних тенденцій – глобалізації, крос-культурності, інформатизації, екологізації, інноваційного розвитку.

Результати. Р. Шарплі та Д.Телфер відзначають, що у світі склалася «державна мода» на туризм, а французький філософ Ж. Бодрійяр ще більше посилює цю позицію, стверджуючи, що сучасний світ стає новим типом цивілізації «курортного типу». [5] Внаслідок цього велика увага дослідників приділяється його всебічному аналізу. Так, американськими дослідниками туризму Р. Макінтошем, Ч. Голднером, Б. Рітчі [7] була розроблена методологія дослідження туризму як соціокультурного явища. Вони запропонували ряд підходів до його аналізу: інституційний, соціологічний, системний, історичний, географічний, економічний, управлінський та міждисциплінарний. Ці підходи передбачають комплексне дослідження туризму як самостійного феномену з різних точок зору, його тісні й суттєві взаємовпливи з іншими сферами життя (туризм-політика, туризм-суспільство, туризм-інновації, туризм-право, туризм-економіка, туризм-рекреація тощо) та на саму людину.

Управлінський підхід до туризму дослідники визначають як найважливіший та найефективніший. Він фокусується на необхідних видах діяльності – плануванні, контролі, ціноутворенні, рекламі. Управлінська діяльність покликана запустити механізм функціонування та розвитку туристичної галузі, яка в сучасних умовах глобалізації та крос-культурної комунікації характеризується новими потребами. Серед них: потреба вироблення національної стійкої стратегії розвитку туризму; посилення туризму як фактору економічного та соціального захисту держави; спрямованість на загальнодоступність туризму для всіх верств населення, розвиток соціального туризму; розвиток міжнародного туризму не у збиток внутрішньому, підвищення конкурентоздатності внутрішнього туризму.

Туризм позитивно впливає на соціально-економічну сферу, але має і ряд ризиків. Серед них: макроекономі-

чні, фінансові, техногенні та екологічні, геополітичні, міжнародні. Туризм може бути як засобом поглиблення міжнародного співробітництва, інтеграції, так і фактором загострення міжнародних стосунків. Розвиток туризму в умовах глобалізації може призвести до погіршення внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури ринку, падіння інвестиційної активності, зниження темпів економічного розвитку, бюджетного дефіциту, кризи банківської системи, ризиків природних, техногенних, екологічних катастроф. Дослідник Х. Ротман відзначає, що туризм здатен оживити економіку, проте може призвести і до тяжких незворотних наслідків, завдаючи шкоди образу життя місцевих жителів, які втрачають автономію, будучи змушеними постійно враховувати фактор туристської присутності. Від активного туристичного потоку страждає навколишнє середовище, житло дорожчає або стає недоступним. [5] Д. МакКанел переконаний, що турист являється апофеозом сучасної людини, яка змінює світ не лише суто зовнішньо, але внутрішньо. «Гори, річки, історичні пам'ятники, народні звичаї, свята перетворились на туристичні атракціони. Організатори поїздок вільно чи невимушено створюють нову реальність: туристи повинні бути впевнені, що бачать справжнє, а не штучне, хоча в туристичних центрах серйозної різниці між «справжнім» та «виготовленим для туристів» уже не існує». [5] Через це автор стверджує, що туризм поступово знищує неповторні особливості місцевих культур.

Туризм здатен екологізувати життя, особливо зелений та сільський, покликаний задовольнити потреби жителів мегаполісів приєднатись до автентичних джерел власної культурності, до чистоти природного середовища, здорового середовища проживання. Сільський туризм сприяє формуванню історичної пам'яті, патріотичному вихованню, росту національної свідомості. Адаже в цивілізаційних процесах село

являється найбільш консервативним елементом, а сільські жителі з їхньою обережністю та скептицизмом, являються хранителями культурних традицій, народних звичаїв, духу нації.

Можливості сільського туризму визначаються не лише екологізацією навколишнього середовища, але й екологією людини – через єднання з природою, з духом предків (колективним несвідомим – архетипами минулого) людина віднаходить себе. У феномені сільського туризму відбувається вдале поєднання духовних та культурних потреб подорожуючих (жителів великих міст) з соціально-економічними інтересами обслуговуючого населення (сільських жителів). Вирішуючи ряд проблем сільського населення – економічний приріст, розвиток приватного підприємництва, створення цивілізованої інфраструктури тощо, сільський туризм виявляє власну економічність. Створення нового робочого місця у сфері сільського туризму є на 40% більш економічним, ніж вартість нового робочого місця в промисловості.

Таким чином, розвиток туризму в сучасному світі відбувається в контексті потреб людини у швидкому отриманні інформації, бажанні розширення власного культурного простору, накопиченні естетичного досвіду в максимально стислі терміни. Цим визначається тяжіння туристів до чуттєвого сприйняття візуально-звукових ефектів, «що наближає їхнє пізнання до рівня «ковзаючого», поверхового поглинання побачених пам'яток». [3] Результати такого поглинання культурних символів можуть бути як позитивними для туриста, так і руйнівними. Він може пережити культурний шок, переоцінити аксіологічну парадигму власної культури, може тотально відторгати незнайомі йому культурні поля та коди. Тому створення брендованого туристичного продукту в даному контексті відіграватиме терапевтичну функцію для сучасної людини, що живе в глобальному світі, де усунення бар'єрів (мовних, по-

бутових, гастрономічних тощо) є нормою життя. Перебування в іншій країні, в новій незнайомій культурі завдяки брендам готельних корпорацій, відомій рекламі міжнародних концернів, наявності адаптованої кухні народів світу створює ілюзію присутності в знайомому місці.

Подорожуючи, турист пізнає світ, а водночас, і себе, рухаючись при цьому за чітко спланованими схемами маршрутів, готовою програмою подорожі з калькульованою дозою туристичних об'єктів та вражень. Для людини така ситуація є до певною міри загрозливою. Як зазначають Листвина Є. та Галіздр А.: «Сучасний туризм приховує небезпеку руйнації онтологічного базису подорожі... виконує роль її симулякру... дубля, двійника явища та є гіпертрофією ефекту присутності наряду з ілюзорною свободою духу особистості». [3] Проте, цей вибір людина робить свідомо, тому туризм має максимально задовольнити людину в її прагненнях. Адже з антропологічної точки зору туристична галузь існує як засіб реалізації прагнення людини подолати власні межі, досягти свободи, розширити простір власного життєвого світу новими культурними полями, приємними враженнями.

Дослідники Савченко В., Стойка С. намагалися виявити необхідну роль держави у розвитку туристичної індустрії та дійшли висновку, що у різних країнах світу ця роль різна. Межі державного регулювання туризмом визначаються «специфікою соціально-економічних і політичних умов розвитку окремих держав, рівнем значущості та масштабами туризму в національній економіці та ін.» [4, с. 11] Вони виділили чотири моделі туристичної індустрії: ринкову, державно регульовану, європейську та комбіновану. Прикладом існування першої моделі є США, де у 1997 р. ліквідовано державну структуру з розвитку туризму. Відсутність державного централізованого адміністрування призвело до того, що всі туристичні

питання вирішуються на рівні регіонів або самостійними суб'єктами господарювання на основі ринкових відносин. Необхідною умовою існування такої моделі є всебічна привабливість країни для туристів, відсутність потреби у рекламі національного туристичного продукту. Міжнародні туристичні позиції США є міцними завдяки діяльності потужних приватних компаній різної величини та спеціалізації, що діють в інтересах національного ринку туризму та здатні самостійно вирішувати проблемні питання. В країні розвинута інфраструктура, є система безпеки туристів, високий рівень надання банківських, страхових послуг і медичного обслуговування.

Інша, державницька модель організації туризму характерна для країн, що розвиваються. В цих країнах туризм є одним з основних джерел валютних надходжень у бюджет. Серед високо-розвинених держав така модель властива країнам з багатою історією, що прагнуть підтримувати власний туристичний імідж. Ця модель передбачає наявність потужного центрального державного органу, спеціалізованого на проблемах розвитку та контролю за сферою туризму. Туризм є пріоритетним напрямком економіки. В межах третьої європейської моделі (Франція, Німеччина, Італія та ін.) питання розвитку туристичної діяльності вирішуються на рівні спеціалізованого галузевого підрозділу в межах багатогалузевих, багатофункціональних міністерств (найчастіше економічної спрямованості) або сфера туризму підпорядковується безпосередньо урядові країни, однак має відносно самостійний керівний орган. Суттю таких спеціалізованих підрозділів є формування державної політики у сфері туризму на національному рівні. В четвертій, комбінованій моделі розвитку туризму адміністративні функції покладаються на багатопрофільне міністерство, яке охоплює сферу туризму та суміжні з нею напрями соціально-економічної політики.

Світові дослідження необхідності державного регулювання сфери туризму, зокрема Європейської економічної комісії ООН з планування туризму, Конгресу США, сходяться на положенні: державі в першу чергу відводиться координуюча, регулююча та стимулююча роль. Адже туризм характеризується широкими можливостями та ризиками для країни: збитковість, сезонна активність, погіршення екологічного середовища, стану пам'яток історії та культури, прояви антисоціальної поведінки, витрати на подолання яких покриває держава. Держава стимулює розвиток соціального туризму шляхом субсидювання, виділення спеціальних фінансових ресурсів: надання туристам щорічних пільг чи знижок, а організаціям туріндустрії компенсацій за витрати на пільгові тарифи.

Висновки. Таким чином, тенденцією сучасного світу є переважний його розвиток за рахунок виробництва нематеріальних благ – інформації, комунікації, споживання, розваг. Для цілісного бачення перспектив туристичної галузі важливо сформулювати місію діяльності, в якій на філософсько-світоглядному рівні будуть враховані пріоритети, орієнтири, завдання та шляхи їхньої реалізації, якими на ідеологічному рівні буде об'єднана діяльність усіх учасників процесу.

References

1. Bakhtin, M. M. (1979). Estetyka slovesnoho tvorcestva. [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow, USSR: Art, 424.
2. Voronkova, V. G. (2015). Rozvytok turyzmu yak sotsial'noho i kul'turnoho yavlyshcha v umovakh hlobalizatsiyi ta kros-kul'turnoyi komunikatsiyi [Development of tourism as a social and cultural phenomenon in the conditions of globalization and cross-cultural communication]. Scientific notes of Kyiv university of tourism, economy and law. Series: philosophical sciences, 8, 23-25
3. Listvina, E., Galidra, A. Modern tourism: problems of the way and travel. Available at: http://tourlib.net/statti_tourism/listvina.htm
4. Savchenko, V. F., Stoika, S. O. (2013). Rol' derzhavy u rozvytku turystychnoyi industriyi Ukrayiny [State's role in the tourism industry development in Ukraine]. Scientific journal of ChSIEM No 1 (17), 9-15.
5. The philosophy of tourism. Available at: <http://www.zakon.kz/89404-filosofija-turizma.html>
6. Goldner, C. R., Ritchie, J.R.B., McIntosh, R.W. (1994). Tourism Principles. Practices and Philosophies / C. R. Goldner, Ritchie, J.R.B. McIntosh, R.W. – New York, USA: John Wiley & Sons, 576.

PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE PROSPECTS AND OBJECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM

Kultenko V., Gorbatiuk T.

Abstract. *The article deals with the study of the transformations of the phenomenon of tourism in the modern world under the influence of dominant tendencies - globalization, cross-cultural, informatization, ecologization, innovative development, transformation of the living space of everyday life and dialectical development of culture and formation phenomenon of symbolic consumption and screen culture. There was a new name for the designation of the modern world - a resort-type civilization. Tourism is a complex phenomenon with ambivalent directional manifestations. Negative and perspective connotations of tourism are analyzed in the work.*

Key words: *tourism, communication, symbolic consumption, screen culture, green tourism, ecologization, innovative development.*

UDC 316.64

THE GENDER DIMENSIONS OF THE RENAISSANCE SOCIAL PROGRAM

STOROZHUK S.V., Doctor of Philosophy, Professor,

Department of Philosophy,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MATVIENKO I. S., PhD, teacher Department of Philosophy,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: malushka20@ukr.net

Abstract. *The paper demonstrates the conditions of the formation of the Renaissance social program and explicates the thought that the social ideal of that epoch is an independent from tradition and social privileges master of life, who is self-determined only due to his own activity and creative potential. The rise of those presuppositions had benefited to gradual improvement of women's social status. From this time on woman stopped being considered as an incarnation of evil, every manifestation of which should be stopped by every possible means. In the same time she doesn't lose her predestined mission which is realized through propagation. Such directive helps to further development of patriarchal relations and gender inequality the overcoming of which requires drastic rethinking of the place and role of human being in the world.*

Key words: *gender stereotypes, gender inequality, gender equality, social program, anthropocentrism, patriarchal relations, Renaissance, Reformation, humanism.*

Introduction. The problem of gender equality has become a central issue of socio-political life since the middle of the Twentieth century. Different political entities, parties and social groups, including international ones, develop strategies which are meant to provide equality of men and women. At the same time legislative documents aimed at overcoming gender inequality are being proposed. Those socio-political and civil initiatives were founded at the dawn of the UN creation. The organization in the time of its creation saw its main task in achievement of peace and security all over the world by means of creating such conditions which would help to development of just and equal society. In connection with this the preamble of the UN Statute has for the first time acknowledged on international level equality of men and women that, of course, provided necessity of rethinking of traditional gender roles in every sphere of socio-cultural existence and actualized intellectual discourse about problems of gender in general and gender equality in particular. This problem haven't lost its actuality today, cause, as

testified in strategy of sustainable development which was approved by general assembly of UN in 2015, overcoming of gender inequality is by now one of the main priorities of international community.

In spite the fact that attention of society and intellectuals to the problems of gender equality is increasingly growing, for the time being there is no sufficient reason to speak about real overcoming of this problem, even if we take into consideration some important achievements of international and national legislature. Of course, due to the initiatives of UN, women gradually received electoral rights and possibilities for professional realization, which, without a doubt, played an important role in the process of development of society towards justice. However, these formal expressions of gender equality can be and are connected in reality with considerably high level of hidden discrimination, which has verbal character and is determined by the stereotypes of manhood and womanhood which dominate in different socio-cultural environments. In especially acute form this kind of discrimination exists in those societies,

© S.V.Storozhuk, I.S.Matvienko

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 9, №5, 2018

which, in spite external acknowledgment not only of gender equality, but even of the right of free personal self-determination, don't lead gender –neutral politics and thus are giving room for further affirmation of gender stereotypes. The repressive character of before mentioned stereotypes either seriously limits free self-determination and in some occasions causes either open or hidden discrimination on the basis of gender identity

In general, as shows both European and Ukrainian experience, legislative confirmation of the principle of gender equality is an important but not the main one method of overcoming gender inequality. The persistence of this problem is provided to a great extent through continuous translation of the system of norms of values, which determine characteristics of social interaction on different stages of socio-cultural development and are present both on synchronic and diachronic level. This in its course actualizes the exploration of theoretical principles and peculiarities of norms and values which determine persistence of gender stereotypes. As fruitful and actual in the conditions of modernity appear to be studies aimed at explicating the reasons of continuation of gender inequality in the conditions of assertion of social equality. Such an approach will help to perception of implicit potential of various strategies of modernity and their role in the process of realization of social equality.

All sided and thorough research of the reasons of persistence of gender inequality in the context of the affirmation of the paradigm of social equality requires taking into consideration Cartesian method which was extrapolated by E. Durkheim to the sphere of social sciences, which in this instance appropriates clearly expressed character of historicity. Cause, as the explorer clearly proves, «every time, when we want to explain some phenomenon, taken in definite period of time — whether we consider religious faith, moral rule, requirement of law, esthetical postulate or economical order — we

should begin from turning to its primordial and most simple form and try to understand the character in which it was determined in this period of its existence and thus to see how it developed and complicated and how it has become such as we see it in the moment of consideration. So we will easily understand the importance for this train of thought of determination of the point of departure with which all stages of explanation are connected» [11,p.7] So, comprehensive research of gender dimensions of the paradigm of social equality requires fundamental analysis of those socio-cultural and theoretical preconditions, which facilitated its settlement and determined the system of basic norms and values. This, in its turn, actualizes the research of the Renaissance social program which settled preconditions for the development of the paradigm of social equality with corresponding gender stereotypes and shapes.

Analysis of recent researches and publications. It should be stated, that the problem of Renaissance social program has been considered multiple times in scientific researches of various explores. In this context it's appropriate to mention works of S. Averintsev [1] L. Bakin [4,3] P. Bizilli [5], O. Harfunkel [9] I. Hoyan [21], M. Hukovsky [10] E. Cassirer [12], S. Storozhuk [22] J. Huizinga [18] and of other researchers who enriched in theoretical and methodological regard the modern vision of Renaissance gains.

The careful attention of explores to intellectual results of the Renaissance epoch is accompanied by the lack of works, which would have shown gender dimensions of the Renaissance social program. One of the few exceptions in this context is the exploration of peculiarities of gender relations in Renaissance period done by S. de Beauvoir in her work «TheSecondSex» [6] Synoptically this problem is considered in the paper of S. Storozhuk and I. Hoyan «The existence of gender: interrelation of equality and identity»[19]. The works of before

mentioned researchers explicate specific aspects of gender relations in the Renaissance epoch. However, they don't create an opportunity to understand those reasons, which facilitated their coming to being. But only such an approach has ground-breaking significance for understanding of the modern processes.

Purpose. In this light, **the aim** of our study lays in the explication of theoretical and socio-cultural preconditions of the formation of the Renaissance social program and the demonstration of its potential for confirmation of the principle of gender equality.

Results. The specificity and intentions of the gender dimensions of the social program which was formed by Renaissance Humanism is hard to understand without taking into consideration those socio-cultural changes, which began in this time. Whether we want that or not, we must acknowledge, that the main precondition of the arrival of Humanism was the fact, that in XIII-XIV centuries cities-states of the Northern Italy had become the centers of international trade and due to that Florence, Milan, Venice, Bologna and other cities turned into great and wealthy economic centers [14]. In city industry of this time small centers of craft became to turn into big facilities, which function not as a guild but as manufacture and thus require great quantity of work force — both qualified and unqualified. The quantity of unqualified workers increased so dramatically, that they turn into great and considerably dangerous social and political force, especially for those industrial citizens, who already by the beginning of the XIV century pushed feudal lords out of active political life, land-property, trade, banking and lending, craft production etc. and strived to monopolize leading positions in those spheres in their hands. Increase of economic and political role of cities and citizens had lead to gradual change even in agriculture — serfdom of peasants began to be replaced by different forms of rent,

mostly from the part of every harvest [10, p 330].

Economical and political changes which began in Italy of that time were quite essential and as such they required meditation, since they used to contradict to social, ethical and political and etc. norms, which were produced by the Catholic Church of that epoch. Consequently, in the circles of Italian intellectuals arose insurmountable feeling that the Holy Roman Empire with the Pope as its head can't provide stable development neither in economical, nor in economical, political or cultural spheres, cause it is guided by «obsolete» theoretical norms. In particular, medieval Christianity from the beginning of its initiation urged towards subjugation of all earthly things, which was displayed brightly in the regard of worldview and socio-cultural dimensions in contradistinction of «the earthly city» and «the city of God». Notwithstanding, the enrichment of Italian cities and the change in the forms of material production, formed the ground for the development of government and culture, which gradually got secular character [14].

As stated in the work of M. Hurovsky, it's in exactly this time of drastic and overreaching social change when a new type of human being was born — the master of life. An Italian citizen of that time, as the researcher shows, begins to lift himself above the privileges of estate thanks to his own industriousness and riches which makes him especially proud of his position. «New human being» becomes insatiable in his or hers desire to enrichment and that's why not only has no desire to subjugate passions in order to appease morally bankrupt catholic clergy but puts even the worth personal traits into display — he or she is proud of his or hers individuality. The shape of the new human being comes to dominate works of literature, where more and more attention is given to the benefits of earthly life, secular joys and possessions [10, p 330].

Changes which began in every sphere of socio-cultural life, formed pre-conditions for refutation of medieval anthropology which was characterized by believe, that carnal nature of a person is sinful from the very beginning and cannot be corrected as such, however a person strived to do it in the eyes of God. Even good deeds can't help a person with that, as they have no meaning for the divine absolute, which exists beyond limits of good and bad — the notions that are only human and, consequently, wrong. The only human virtues from such a perspective are only endurance in the sufferings and hope for salvation.

Instead of humiliation of earthly life and benefits of human being which was proposed in medieval times in the epoch of Renaissance there arrived the new paradigm of anthropocentrism. In this time there begins to dominate the thought that truly Christian attitude is not repentance in sins but forgiveness, which was proclaimed by Jesus. Also gradually settled is the view that God has no reason to punish people for the traits which he himself has put in them in the process of creation «in his own image». More than that, as the experience of life shows, Reason helps in life and this means that God is on the side of the smart ones (or wise ones, as proclaimed in the book of Solomon's wisdom) and that in its turn means that it is they who in greater measure correspond to «the shape and likeness of God».

In this way anthropocentrism comes to an imminent connection with humanism, which is displayed in the formation of the new understanding of relation human relationships with God. For example, it is believed that man, being created «in the shape and likeness of God» has the same properties as God himself, which was emphasized by Dionysius the Areopagite in his work «about names of God» [2]. This, in its turn, opened an opportunity for Pico della Mirandola to offer his own interpretation of the act of the divine creation of man. «We

don't give you, Adam, neither a certain place, nor a determined shape or some duty in order for you to be possible to have your own place, shape and desire according to your desire, will and decision»[16]. That interpretation of the Old Testament narrative laid the foundation for a drastically new in comparison to Middle Ages, interpretation of the concept of «God's shape and likeness». The ability to create new things began to be considered as a gift given to a person by God. Consequently, in the early Renaissance period, activity of man in the world is contrasted to contemplation. Energetic presence in civil and social life, where spiritual culture with its implicit lexical means serves as a way of motivation of people was considered as behavior, which is worthy of humanity, cause it gives an opportunity to fully open human potential.[8,p.16]

The image of man as a creator wasn't simply a *weltanschauung* intention but presented itself as a practical program. In this time a person simply couldn't help but strive toward creativity, which would elevate him- or herself to the level of human deity, cause in the opposite case his or hers existence wouldn't correspond to the new theoretical values. According to those new values a creative person (an intellectual) began to consider him- or herself as a free, creative, active, industrious and individual creature. He or she differs from others by acknowledgment of self-value and has an absolute right for self-development and self-realization in the process of living. Society and social institutions took a secondary place and were considered only as pre-conditions for development of human creative potential. It's fully reasonable that such person began to seek even moral norms not in the sphere of transcendental but in him- or herself. In connection with that O. Losev says: «people committed outstandingly wild crimes and had no remorse for them, and they behave in this way because as the chief criterion of human behavior morally iso-

lated individual was accepted.[15]. In essence, projected value attitudes of Renaissance turned human being into the absolute, which has preconditions for its existence in itself and wasn't determined by anything in its activity and so got full right to use all surrounding universe in its own interests.

In spite of outstanding attention of renaissance discourse to the problems of people who gradually liberated themselves from feudal bonds and turned into autonomous social subject, in this time as L. Batkin proves, «individuality hadn't become identical with specificity yet, as people of this time differ from one another in the same way as plants and animals do. Natural uniqueness of every person hadn't in itself absolute freedom of choice and internal self-grounding. [3, p. 135] In the Renaissance epoch even humanist circles hadn't understanding of the leading role of reason in the process of individual self-determination. This was made possible by the fact, that in the «renaissance culture, as in medieval Christianity the essentially bourgeois idea of democracy as equality of all citizens without taking into consideration of all other social and individual differences among them, wasn't known» [4,p.90] in contrast to that, humanists, when they spoke about human dignity and nobility never considered plebeians as worthy and never praised them as, for example, J. Russo does in his masterpiece «Emile». In the Renaissance Italy «Nobleness» although was fully reinterpreted which resulted in persistence of the importance of belonging to the chosen group, however, not in sacral of feudal understanding. Cause, as already have been stated for multiple times, the most worthy thing for a person is his or hers ability to be different from others. By the way, this ability isn't formed spontaneously but is created due to learning, which provides prosperity in all endeavors. [3,p.90].

By the statement of I. Batkin, humanists laid the ground for «intellectual and literal aristocracy» in confinements of

which the following expression of Pico dellaMirandola appears to be quite logical: «Who is not a philosopher is by the same token not a man». Actually, in this time only those considered to be human, who had nobility, which began to be perceived as originating from taking grip on «literacy» and «learning», and, what is most important — culture. It was an object of great admiration of the humanists, as it, by keeping in human memory, was considered as the chief means to reach immortality [3, p.90]. Cause, as says G. Pontano, «we are different from other living creatures and surpass them only by two things — reason and language. Language displays our thoughts and feelings. So we should strive by any means for our language to prove that in our thoughts there is nothing dirty, stupid, mad, no envy arrogance, shallowness, passions, cruelty. To the contrary in serious matters in our speech should be present dignity, in jokes — fascination and sophistication, in difficult circumstances — carefulness, in the court — truth and dignity, in sorrow — courage, in joy and happiness — meekness, kindness, humanity. Words should be appropriate to the circumstances and be followed by appropriate and dignified face expressions and gestures» [17, p 306]. To put it in another way, the aristocratism of the humanists had to express external significance, but due to reason should never turn into arrogance of estate.

In general we should acknowledge the correctness of I. Batkins' opinion, that the humanists, while defending a privileged place of human being in the world and the right of a person for self-expression, only approached the formulation of the concept of personality, as their freedom of will hasn't been absolute yet, or as P. Biciilly noted, their worldview wasn't truly independent, but was expressed in close bond to Atiquity [5,p. 29]. In general, while sharing the thought of the famous researcher, we would want to emphasize, that Renaissance weltanschauung had been in close connection

not only with wit Antiquity but also with Medieval culture that had influenced to the great extent the particularities of gender relations, which had become very contradictory in that time. Cause, on the one side, there are all reasons to agree with S. de Bovuar that the Renaissance social program turned to be very beneficial for «the prosperity of all the inclinations of personality, independently from sex. In that time we encounter women who came to be mighty sovereigns», while economically independent and morally free courtesans had an opportunity to «be famous due in the sphere of culture» [6, p 100-101]. On other side, there existed an opposite process, which to the great extent was determined by the influence of deism and Reformation. In particular, the development of deism benefits to the desacralization of the world and opens right for creative for people, which expressed itself in all the spheres of socio-cultural existence. By the way, close connection with intellectual tradition of antiquity helps to confirmation of the thought, that an active principle of social existence is a man — he begins to be considered not only as a creator of the world but also he makes himself equal to God, in the «likeness» of whom he acts [19], which is fully confirmed by before mentioned words of Pico dellaMirandola. If a human being, who was represented in this time by man, is equal in his potential to God, it means that god himself is unnecessary and dies in the end. The idea of the «Death of God» is expressed in the words of Nietzsche «God is dead! God will not resurrect! And we have killed him» is the final stage of the development of the social program of Modernity and carries in itself an intention to confirm new theoretical paradigm.

The enforcement of patriarchal positions was to the great extent benefited by the Reformation, teachings of which created «the feeling of internal loneliness which had never been known before, to which no one can give any remedy. Neither a preacher — since only that who is

chosen for salvation can understand the word of God. Nor mysteries — since they are settled by God in order to increase his grace and that's why should remain the same and cannot be means to reach God's mercy. Nor the church, cause he who belongs to the true church cannot belong to those, chosen by God. [7, p. 122-123] Such statements have laid strong foundation for further development of individualism, freedom of conscience and religion, while determining the specificity of the Protestantism social program. In the ground of this program laid the idea of God's calling of human being which realized through the thorough fulfillment of earthly duties. This idea became the conceptual background of confirmation and enforcement of the patriarchal positions in protestant circles. In particular, a man is positioned as much as in secular humanism as an active principle which realizes his calling in secular profession and civil life. On the other hand, a woman, in accordance to the teachings of St. Paul, is a passive principle, whose calling is connected with propagation. In this light, social relations were determined by interaction amongst men, and correspondingly, had clearly defined patriarchal character. In spite of that, in confines of protestant ethics there were formed prepositions of equality between men and women, who had great respect in families of some of the representatives of the Reformation movement [13]. Of cause, equality on the level of family life could satisfy women only for some time, as they were devoid of the right for self-realization in the sphere of professional activity, and with time women began an active struggle and laid theoretical cornerstones of feminism.

In general there is no doubt that the social status of woman in the Renaissance epoch got a lot better — in contrast to the Middle Ages woman is considered not as an incarnation of evil every manifestation of which should be stopped by every possible means. In the same time, we should not forget that the epoch

Renaissance while laying the ground for modern thinking haven't broken conceptual connections with premodern times and this, in its turn, presupposed the belief in the existence of natural or divine predetermined role and function of human being in the world. While being created in the shape and likeness of God, people freed themselves from the bonds of the feudal institutions; however they got a new calling, which, determined persistence of gender stereotypes.

Conclusions. In the light of all written above we reach the conclusion that in the result of socio-cultural, theoretical, and economic transformations of the Renaissance Era the process of formation of a new type of human being — an independent from tradition and social privileges master of life, who is self-determined only due to his own activity and creative potential — had begun. The theoretical precondition of the formation of the new social program was the formation of the new social dogmatic, which had benefited to the interpretation of human being as a subject of divine potentialities, which people should strive to realize in earthly life. An active role in civil and social life were connected with the intention toward human liberation from the predestined social privileges but hadn't ruined the idea of calling as such that determined persistence of the patriarchal relations and gender inequality.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. Два рождения европейского рационализма. Вопросы философии. 1989. № 3. С. 3–13.
2. Ареопагит Дионисий О божественных именах URL: <http://www.hesychasm.ru/library/dar/tname.htm#gl1>
3. Баткин Л.М. Европейский человек наедине с собой. Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания. Москва: Российск. гос. гумат. ун-т, 2000. 1005 с.

4. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. М.: Наука, 1989. 272 с.
5. Бицилли П.М. Место Ренессанса в истории культуры. СПб.: Мифрил, 1996. 256 с.
6. Бовуар С. де. Друга статья: В 2 т. Том 1. Київ: Основи, 1994. 390 с.
7. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 1994. 261 с.
8. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения. Москва: Прогресс, 1986. 396 с.
9. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения. Москва: Высш. школа, 1980. 368 с.
10. Гуковский М. А. Итальянское Возрождение. 2-е изд., испр. и доп. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1990. 624 с.
11. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя тотемна система в Австралії. Київ: Юніверс, 2002. 423 с.
12. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. Москва: Гардарика, 1998. 784 с.
13. Ковбасюк С.А. Як Лютер вплинув на зміну ролей чоловіка і жінки в житті середньовічної Європи. URL: <https://r500.ua/yak-lyuter-vplivuv-na-zminu-rolej-cholovika-i-zhinki-v-zhitti-serednovichnoyi-yevropi/>
14. Лалетин Д. Культурология. URL: <http://www.gumer.info/bibliotek/Buk/Culture/lalet/08.php>.
15. Лосев А. Эстетика Возрождения. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/lose010/index.htm>.
16. Пико дела Мирандола Дж. Речь о достоинстве человека. URL: <http://psylib.org.ua/books/pikodel.htm>.
17. Понтано Дж. Государь. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). М.: Издательство Московского университета, 1985. С. 290–308.

18. Хейзинга Й. Осень Средневековья. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. 768 с.
19. Storozhuk S., Goian I. Gender Existence: Correlation Between Equality and Identity. *Philosophy and Cosmology*. 2017. Vol. 18. P. 208-218.
20. Storozhuk S., Goyan.I. 2016. Greek as the Basis of Gender Stereotypes. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2016. Vol.10. P.78–89.
21. Storozhuk S., Hoyan I. Gender equality in the context of social relations. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*. 2018. №. 1. P. 3-16.
22. Storozhuk S.V., Hoyan I.M. Gender Equality as a Modern Phenomenon. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2017. Is. 11. P. 71-83. DOI: 10.15802/ampr.v0i11.105481
7. Veber M. (1994). *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu* [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. *Osnovy*, 261.
8. Garen E. (1986). *Problemyi italyanskogo Vozrozhdeniya* [Problems of the Italian Renaissance]. *Progress*, 396.
9. Gorfunkel A. (1980). *Filosofiya epohi Vozrozhdeniya* [The philosophy of the Renaissance]. *Vyssh. shkola*, 368.
10. Gukovskiy M. (1990). *Italyanskoe Vozrozhdenie* [Italian Renaissance], Leningrad, *Izdatelstvo Leningradskogo universiteta*, 624 p.
11. Diurkhaim E. (2002). *Pervisni formy relihiinoho zhyttia. Totemna sistema v Avstralii* [The original forms of religious life. totemic system in Australia]. *Yunivers*, 423.
12. Kassirer E. (1998). *Izbrannoe. Opyit o cheloveke* [Favorites. Experience of man]. *Gardarika*, 784.
13. Kovbasiuk S. *Yak Lyuter vplynuv na zminu rolei cholovika i zhinky v zhytti serednovichnoi Yevropy?* [How did Luther affect the role of husband and wife in the life of medieval Europe?]. Available at: <https://r500.ua/yak-lyuter-vplynuv-na-zminu-rolej-cholovika-i-zhinki-v-zhitti-serednovichnoyi-yevropi/>
14. Laletin D. *Kulturologiya* [Culturology], Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/lalet/08.php
15. Losev A. *Estetika Vozrozhdeniya* [Aesthetics of the Renaissance], Available at: <http://www.psylib.org.ua/books/lose010/index.htm>
16. Piko della Mirandola Dzh. *Rech o dostoinstve cheloveka* [Talk about human dignity], Available at: http://psylib.org.ua/books/_pikodel.htm
17. Pontano Dzh. (1985). *Gosudar* [Sovereign], *Sochineniya italyanskih gumanistov epohi Vozrozhdeniya (XV vek)*. *Izdatelstvo Moskovskogo universiteta*, 290-308.
18. Hyoyzinga Y. (2011). *Osen Srednevekovya* [Autumn of the Middle Ages]. *Izdatelstvo Ivana Limbaha*, 768.

Reference

1. Averintsev S. (1989). *Dva rozhdeniya evropeyskogo ratsionalizma* [The two births of European rationalism], *Voprosy filosofii*, 3, 3–13.
2. Areopagit Dionisiy O bozhestvennyih imenah [About divine names], Available at: <http://www.hesychasm.ru/library/dar/tname.htm#gl1>
3. Batkin L. (2000). *Evropeyskiy chelovek naedine s soboy. Ocherki o kulturno-istoricheskikh osnovaniyah i predelah lichnogo samosoznaniya* [European man alone with himself. Essays on cultural and historical grounds and the limits of personal identity]. *Moscow, Rossiysk. gos. gumat. un-t*, 1005.
4. Batkin L. (1989). *Italyanskoe Vozrozhdenie v poiskah individualnosti* [Italian Renaissance in search of individuality]. *Nauka*, 272.
5. Bitsilli P. (1996). *Mesto Renaissance v istorii kulturyi* [The place of the Renaissance in the history of culture]. *Mifril*, 256.
6. Bovuar S. de. (1994). *Druha stat* [Le deuxiemesexe.]: V 2 t. Tom 1. *Osnovy*, 390.

19. Storozhuk S., Goian I. (2017). Gender Existence: Correlation Between Equality and Identity. Philosophy and Cosmology, 18, 208-218.

20. Storozhuk S., Goyan.I. (2016). Greek as the Basis of Gender Stereotypes. Anthropological Measurements of Philosophical Research, 10, 78–89.

21. Storozhuk S., Hoyan I. (2018). Gender equality in the context of social relations. Cherkasy University Bulletin: Philosophy, 1, 3–16.

22. Storozhuk S.V., Hoyan I.M. (2017). Gender Equality as a Modern Phenomenon. Anthropological Measurements of Philosophical Research, 11, 71–83.

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РЕНЕСАНСУ

Сторожук С.В., Матвієнко І.С.

Анотація. В статті продемонстровано умови формування соціальної програми Ренесансу та експліковано думку про те, що соціальним ідеалом цього періоду є незалежний від традиції та станових привілеїв господар життя, який самовизначався тільки завдяки власній активності та творчим потенціям. Постання цих настанов сприяло поступовому покращенню соціального статусу жінки. З цього часу вона перестає розглядатися як втілене зло, прояв якого у світі необхідно зупинити усіма можливими засобами, водночас не втрачає свого наперед визначеного покликання, яке реалізується через продовження роду. Така настанова сприяє подальшому розвитку патріархальних відносин та гендерної нерівності, подолання якої потребує докорінного переосмислення місця та ролі людини у світі.

Ключові слова: гендерні стереотипи, гендерна нерівність, гендерна рівність, соціальна програма, антропоцентризм, патріархальні відносини, Ренесанс, Реформація, гуманізм.

UDC 316.334.3: 364.65(477)(075)

SOCIAL POLICY IN UKRAINE: FEATURES AND MECHANISM

CHERNOMORETS YU. P., Doctor of Philosophy, Professor,

National Pedagogical Dragomanov University

Email: : palamist@gmail.com

VAKULYK I. I., PhD in Philology, Associate Professor, Department of Journalism and Language Communication,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Email: vakulyk@ukr.net

orcid.org/0000-0002-4812-7719

BALALAEVA O. Yu., PhD in Pedagogy, Associate Professor, Department of Journalism and Language Communication,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Email: olena.balalaeva@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2675-5554

Abstract. *The article deals with the mechanisms of social policy regulated by the regulatory framework of the state and describes the existing models of assistance. The society has to adapt the existing «standards» to the needs of people with disabilities and people with special needs (as it demonstrated by examples in Germany, the United Kingdom and China), so that they do not feel hostage to the circumstances and have limited opportunities. That means an important moment in harmonizing the mechanism of state actions in social policy is the «removal» of periodically emerging contradictions and timely reforms. The material is aimed at improving the level of knowledge about social policy and forms of provision of social assistance in Ukraine.*

Keywords: *country, social policy, mechanism of policy, social assistance, special needs, people with disabilities.*

Introduction. Politics is a complex phenomenon. Throughout the history it had a significant impact on the fate of peoples and countries. Modern stage of society development is characterized by significant impact of politics on all spheres of social life [11]. In politics the interests of different social groups and formations are often «intertwined», important issues of human existence are concentrated and conceptualized, and their solutions are generated [8; 16; 19].

The domestic policy of a country is aimed at solving and managing the social processes taking place in the country. In this context the social policy is a part of domestic policy. Social policy is the state actions aimed at solving the problems existing in society, establishing a certain balance between the representatives of various social institutions with regard to their social values and social relations.

The aim of social policy is also to mitigate the social conflicts caused by the decline of citizens' welfare. Solving the entire complex of the above-mentioned problems can be achieved on the basis of social legislation [9].

Analysis of literary data and statement of the problem. Society must adapt the existing «standards» to the needs of people with disabilities and people with special needs so that they do not feel themselves the hostages of circumstances and limited capacity. One of the important areas of social policy is to allow people with disabilities to get an education that can be realized by distance learning. In Ukraine many universities offer a variety of distance learning courses and develop electronic textbooks and other e-learning tools to provide this process [6].

The first mechanism of social policy was to create a regulatory legal framework that provides social protection for the public. For example, an important step in shaping social policy in Ukraine was the adoption of the Law of Ukraine «On Protection of Childhood», which first defined the term «child», and the term «children with disabilities» meant a group that requires urgent assistance from both the state, and society as a whole.

The second mechanism of social policy is associated with the redistribution of material resources, agreeing of organizational efforts aimed at providing and enhancing the correspondent life quality of existing categories of people through charity development. «The system of social services for pensioners and single disabled individuals is operating at the local level. Territorial Centers provide such kind of activities as: the provision of food, consumer goods and pharmaceutical products etc. at the expense of recipients; the delivery of food, pharmaceutical products, consumer goods etc.; the provision of transport service, social patronage, call to a doctor etc.; the organization of consultations regarding physical and social health; the provision of medical and health-improving services and work therapy; the provision of cash and in-kind benefits; the provision of consultations on existing legislation» [2, p. 63].

The third mechanism of social policy is associated with the guarantees at the country level. So, in Great Britain, that chose institutional-redistributionist model or the «model of welfare state», the government created all the necessary living conditions for people with special needs by providing them with financial aid; by setting up community aid centers, the country supported civic organizations of this particular category of people. People with special needs and people with disabilities started to be considered as equal members of society, and the country's resources are distributed in such a way as to help them live a full-fledged life in community, as money is budgeted from

the country's resources to provide such people with food, and different kinds of services. The country has a ramified system of social services: family centers for those who raise children with development defects; centers of temporary stay for children with special needs; small houses for studying and living of young people with special needs, etc. The services of social centers for such people are free. Medical services are also publicly-funded.

Discussion of results. «According to the information of the Ministry of Labour and Social Policy, low competitiveness of disabled at the labour market is still an urgent problem. Most of available at the Public Employment Service vacancies for disabled offer minimum wages. Another serious problem is an absence of specialized or adapted jobs at enterprises. Usually disabled individuals desire to work at home, but there are almost no employers' proposals on use of home labour of disabled. In Ukraine disabled persons prefer to work at home because public infrastructure is poorly adjusted for their comfortable transportation (there are no stairs adjusted for wheel-chairs, as well as no special devices in public transport and buildings). In 2007 revisions of prosecutor department revealed mass violations of rights of disabled children. The requirement of the Law of Ukraine «On rehabilitation of disabled persons» is not executed because of a lack of coordinated activities of medical institutions, and authorities on labour and social protection. Individual programs of rehabilitation of disabled children are absented in the majority of revised institutions. A right of children on provision with technical and other rehabilitation means is not realized. That is why only 10% of disabled children are rehabilitated in fact. Also, prosecutor revisions revealed absence of furniture, adequate nutrition, and tools for defect attack and physical development in boarding houses. Multiple violations of legislation on the state social assistance to disabled persons and pensions have

been uncovered. General Department of Public Prosecutions investigated and analyzed reasons of observed violations of legislation and rights of disabled children through inspection of the Ministry of Labour and Social Policy and the Fund of Social Protection of Disabled Persons. According to results, divisions of this department do not have real information on situation with social and pension provision of disabled persons» [2, p. 67].

Solving the problems of people with special needs and people with disabilities in our country (in the context of well-known military actions) has fallen on the shoulders of volunteers and civic organizations. In the context of specialists' training in «social work» within the framework of the discipline «Ethnoculturology and family household culture» [17; 18] we suggest to consider the variants of the tasks called «Unbroken spirit» [7].

Conclusions. «Opportunities for direct experience of the world of work through part-time jobs or work experience are not only very rare, but almost non-existent for learners with disabilities. This implies that selfpresentation skills may have remained underdeveloped in the majority of the learners with disabilities. In the current highly competitive employment selection processes, employers may not even tolerate some patterns of behaviours often tolerated within the segregated settings where many learners with disabilities receive their education and rehabilitation. Therefore, these learners will require comprehensive career guidance and counselling that will enhance the development of their vocational self-concept and decision-making self-efficacy, if they have to be ready for inclusion in the world of work within their communities... Recent researches worldwide indicate abysmal outcomes for individuals with disabilities describing adult lives without employment, recreation and leisure, or community living options for the majority [3, p. 364].

Today in the world there are several models of social assistance for these

two categories of society [20; 5]. Within the medical model the social assistance provides: patronage of people at home, medical care, provision of medicines, sanatorium therapy, disbursement and benefits guaranteed by the state. One must not forget about creating the conditions for free movement of these categories of people; providing them with legal, psychological and medical counseling; teaching children with special needs in secondary schools; help both categories in vocational guidance and employment, in self-realization and self-assertion.

References

1. Dalley, G. (2018) Disability and Social Policy. Published by policy studies institute. URL: // www.psi.org.uk/publications/archivepdfs/Disability%20and%20social/DALLEY.pdf
2. Libanova, E., Makarova O., Cherenko L., Tkachenko L., Paliy O. (2009) Social Protection and Social Inclusion in Ukraine. Ukrainian Centre for Social Reforms.
3. Murugami, M. W., Norma, M. N. (2012) A developmental career guidance and Counselling process for learners with disabilities: Preparation for employment Educational Research, 3(4), 362-370.
4. Site of journal «The Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Training Guide». Professional Training Series, 19. New York & Geneva. URL: // www.ohchr.org/Documents/Publications/CRPD_TrainingGuide_PTS19_EN%20Accessible.pdf
5. Slawoff, M. Arts Programs for kids with special needs. URL: Retrieved from <http://www.laparent.com/special-needs/arts-programs-2016> .
6. Balalaieva, O. Yu. (2015) The methodology of teaching Latin grammar for veterinary students with author's electronic textbook, ScienceRise, 9 (1), 74-78.
7. Vakulyk, I. I. (2018) Man and society: peculiarities of social work with disabled people and people with special

needs. Науковий Вісник НУБіП України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія», 45-57.

8. Vakulyk, I. I. (2005) Razom u majbutnye! [Together with the future!] Chernigov: Aratta.

9. Zbirnyk mizhnarodnykh dokumentiv ta normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy z pytan sotsialno-pravovoho zakhystu ditei (2001). Kyiv, Logos.

10. Zimbardo, F., Leippe, M. (2000) Social'noe vliyanie [Social Impact]. St. Petersburg: Peter.

11. Maydanyuk, I. Z.; Melnichuk, T. F.; Puzyrenko, Ya. V.; Vakulyk, I. I.; Misyura, T. M. (2014) Kultura simi ta pobutu [Family and home culture]. Kyiv, NUBiP.

12. Mezhlchnostnye otnosheniya (2001) [Interpersonal relations. Textbook for high schools]. St. Petersburg: Peter.

13. Morozov, M. M, Shkaraputa, L. M. (2000) Slovyk inozemnykh sliv [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Scientific Opinion.

14. Nartova Bochaver, S. K. (1992) Eksperimental'noe issledovanie situacionnoj izmenchivosti motivacii pomoshchi [Experimental study of situational variability of aid motivation]. Psihologicheskij zhurnal [Psychological Journal], 4, 15-23.

15. Nikitin, E. P., Kharlamenkova, N. E. (2000) Fenomen chelovecheskogo samoutverzhdeniya [The phenomenon of human self-affirmation]. St. Petersburg: Peter.

16. Pogolsha, V. M. (1996) Sotsialno-psykholohichni chynnyky osobystoho

vplyvu. Teoretychni ta praktychni pytan- nia psykholohii (parametry osobystosti) [Socio-psychological factors of personal influence. Theoretical and practical ques- tions of psychology (personality paramete- rs)], 2 (2), 77-84.

17. Puzyrenko, Ya. V. (2013) Vplyv reklamy na sotsializatsiiu molodi ta formuvannia simeinykh tsinnosti u suchas- nomu sviti [The Influence of Advertising on the Socialization of Youth and the Formation of Family Values in the Modern World]. Sotsialno-psykholohichni proble- my suchasnoi simeinoi ta simeinoi osvity v suchasnomu sviti [Socio- psychological problems of modern family and family education in the modern world], 85-88.

18. Puzyrenko, Ya. V. (2007) Formy i metody vykhovnoi roboty u kursi «Simeino-pobutova kultura ta ekonomika» [Forms and methods of educational work in the course «Family and everyday culture and economy»]. Nauka ta meto- dyka. Zbirnyk naukovykh prats [Science and methodology. Collection of scientific works], 10, 31-35.

19. Romek, V. G. (1997) Uverenost' v sebe kak social'no-psihologicheskaya harakteristika lichnosti [Self-confidence as a socio-psychological characteristic of the person]. Rostov-on-Don, 23.

20. Rubinstein, K., Shaver, F. (1989) Opyt odinochestva. Labirynty odinochest- va [Experience of Loneliness. Labyrinths of Loneliness]. Moscow, 275-300.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕХАНІЗМИ

Чорноморець Ю.П., Вакулик І. І., Балалаєва О.Ю.

Анотація. У статті розглянуто механізми соціальної політики, регульовані нормативною базою держави, та описуються існуючі моделі допомоги. Суспільство має адаптувати існуючі «стандарти» до потреб людей з обмеженими можливостями та людей з особливими потребами (як це продемонстровано на прикладах у Німеччині, Великобританії та Китаї), щоб вони не ставали заручниками обставин. Матеріал спрямований на підвищення рівня знань про соціальну політику та форми надання соціальної допомоги в Україні.

Ключові слова: держава, соціальна політика, механізм політики, соціальна допомога, люди з особливими потребами, люди з інвалідністю.

УДК 281.93:283/289

КОНТЕНТАНАЛІЗ ТЕОЛОГІЧНИХ ПРАЦЬ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА 1712–1716 РОКІВ

ШКІЛЬ С.О., доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: shkilso@nubip.edu.ua

САМАРСЬКИЙ А.Ю., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: a.samarskyi@gmail.com

Анотація. Автором доведено, що Феофан Прокопович увійшов в історію української богословської думки завдяки переважно своїм лекціям з теології, що були прочитані у Київській духовній академії. У цих лекційних курсах, що мали виразний протестантський зміст та форму, він, рішуче відкинувши схоластичний метод, створює нове, згідно з тодішніми науковими вимірами, систематизоване вчення про віру та віросповідні принципи, догмати православ'я. Враховуючи динаміку формування конфесійної позиції Феофана та її зумовленість суперечливими тенденціями, складною атмосферою розвитку богословської думки епохи Феофана Прокоповича, можемо визнати, що в остаточному підсумку Прокопович приходить до необхідного реформаторського бачення православної традиції. Тобто він виявляється фундатором нового, узгодженого з просвітницькими ідеями і далекого від схоластики могилянського православ'я. Інша справа, що його сучасники сприймали таке оновлене православ'я як прояв відвертого протестантизму. Київський період творчої діяльності Феофана відзначається насамперед непересічним потенціалом його богословського доробку, свідченням якого стали знамениті лекції з курсу теології, прочитані ним у Києво-Могилянській академії впродовж 1712–1716 років. Ці лекції мали виразне протестантське підґрунтя, яке особливо виявлялося у вченні про виправдання людини однією вірою, в утвердженні надзвичайної авторитетності Святого Писання як єдиного джерела богослов'я, в культивуванні ним ідеї абсолютизму Бога. Логічним наслідком цих лекцій були вісім богословських трактатів. З цих трактатів в аспекті виявлення конфесійних поглядів Феофана особливо показовими є перший, який являє собою своєрідну *prolegomena* про завдання богослов'я і про Святе Писання, другий – “Про Бога єдиного”, третій – “Про Бога троїчного” і восьмий – “Про благодатне виправдання грішника через Христа”.

Ключові слова: Феофан Прокопович, протестантизм, богослов'я, православ'я, католицизм.

Актуальність. З'ясування світоглядної позиції Феофана є вкрай важливою також з огляду на його неоціненний внесок у розвиток богословської думки України. Наголосимо, що його видані лекційні курси з теології, видані починаючи з 1770-х років, впродовж тривалого часу були посібниками та керівництвами при викладанні бого-

словських наук у духовно-навчальних закладах держави. Відтак його лекційні курси були одним з теоретичних джерел, підґрунтям становлення духовно-академічної школи в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У своєму дослідженні ми послуговувались цитатами з текстів трактатів, поданих послідовно, у ви-

кладі, здійсненому П. Черв'яківським в його статтях, що друкувалися на сторінках журналу «Християнське читання» в 1876 – 1878 роках, і уривками з текстів, які були вилучені цензурою з російськомовного перекладу, а згодом відновлені з латинських оригіналів Ю. Самариним в його знаменитій дисертації «Стефан Яворський та Феофан Прокопович». Також при змозі ми послуговувались значними уривками з Феофанового богослов'я, поданими дослідниками П. Морозовим та Ф. Тихомировим.

Необхідність обґрунтування автором сталої думки, про те, що саме за Прокоповичем утвердилася репутація відвертого протестанта, прихильника “кальвінського та лютеранського вчення” є нашим першочерговим завданням, а **метою** статті є виявити протестантські симпатії у Феофанових богословських лекціях київського періоду. Відтак, проблему ймовірних протестантських симпатій Феофана Прокоповича треба детально аналізувати крізь призму його богословських праць, адже хоч як це не парадоксально, але більшість дослідників у своїх працях лише вказують на виразні ознаки та наслідки протестантських ухилів та впливів, залишаючи поза увагою їх детальний аналіз.

У процесі дослідження застосовано такі **методи** дослідження як: аналіз, синтез, узагальнення.

Результати. У продовж 1712 – 1716 років на підставі тексту лекцій з теології, що були прочитані в Києво-Могилянській академії, Феофан Прокопович пише знамениті богословські трактати. У дослідницькій літературі як визначальні для його богословської системи зазвичай фігурують такі сім трактатів: 1) “Вступ, де говориться про завдання богослов'я і про Св. Письмо”; 2) “Про Бога єдиного і його атрибути”; 3) “Про Бога троїчного в його особах”; 4) “Про сходження Св. Духа”; 5) “Про творіння і провидіння”; 6) “Про стан людини до гріхопадіння”; 7) “Про стан людини після гріхопадіння”. До зазначених вище трактатів, гадаємо, варто

додати ще один – “Про благодатне виправдання грішника через Христа”, написаний Феофаном на прохання його друга та однодумця Якова Маркевича.

Зауважимо при цьому, що за винятком останнього трактату сім попередніх є логічно узгодженими між собою, структурно і змістовно взаємопов'язаними. Ймовірно, тому дослідники творчості Феофана Прокоповича найчастіше згадують про сім трактатів Феофана, які утворюють його богословську систему. Втім, у контексті показу конфесійної визначеності Прокоповича з певних догматичних питань нас цікавлять лише кілька трактатів. За критерій відбору візьмемо неоднозначність тлумачення Феофаном суперечливих віросповідних положень, які вказують на його розбіжності з ортодоксальною християнською традицією.

Розглянемо ці трактати з формального боку, тобто з огляду на їхню структурованість. Насамперед зазначимо їхню структурну та композиційну подібність з твором “Межа вивчення теології” німецького лютеранина Йогана Герхарда (1582 – 1637). Подібність виявляється і в логіці викладу матеріалу, і в його розподілі, а саме, спочатку в тексті порушується якесь питання і дається відповідь на нього; потім на користь правильності відповіді наводяться аргументи, переважно підкріплені біблійними цитатами; далі подаються можливі заперечення, які одразу ж спростовуються. Втім, така логіка викладу була характерною для багатьох теологічних трактатів того часу.

Тепер дамо змістовну характеристику зазначених трактатів. При цьому зосередимо увагу переважно на тих ідеях та аргументаціях, які виразно вказують на конфесійну прихильність Феофана. Втім зауважимо, що Курс богослов'я починається у Прокоповича великим за обсягом вступом (Prolegomena), який складається з 13 розділів. У вступі подається визначення предмета богослов'я та його мета (розділ 1), поділ богослов'я на догматичне та моральнісне (розділ 2) і вказу-

ється логічний порядок питань та їх стислий виклад. На особливу увагу заслуговують міркування Прокоповича про головне начало богослов'я (розділ 4), питання про авторитетність Святого Писання (розділи 5 і 6), про правильне тлумачення біблійних текстів (розділ 10) і про значення для богослов'я соборів, переказів та святоотцівських творів (розділ 13).

Свій вступ Феофан влучно назвав "світільником, необхідним у богослов'ї більше, ніж у будь-якій іншій науці" [1, с.72]. Відповідно Prolegomena покликана просвітити, прояснити головні орієнтири і положення богослов'я і визначити місце автора в історії богословської думки. При цьому Феофан докладно обґрунтовує надзвичайну цінність теологічної науки. За його словами, "богослов'я важливіше, ніж інші науки, і... помилки у богослов'ї згубніші, ніж помилки в інших науках, оскільки зумовлюють собою несказанні і при тому нескінченні муки" [2, с.21].

Предмет богослов'я він визначає як науку "про богопізнання і боговшанування, надану Богом через опосередкованість Його слова, для Його слави і для нашого спасіння" [3, с.54]. Таке широке визначення він урівноважує висловлюваннями на користь саме православного тлумачення богослов'я. А саме, за його словами, "істинне богопізнання існує лише в церкві і в церкві православній" [Там само]. Надалі з'ясуємо, наскільки православним було розуміння Прокоповичем догматичних питань. Чи у наведеному вище твердженні приховується банальна декларативність?

Реформатор уперше в історії київської богословської традиції відмежовує моральне богослов'я від догматичного. Тим самим він усуває плутанину і викривлення деяких питань з курсу теології. Для порівняння: протестантські богослови в своїх теологічних системах додають новий відділ – *usus*, де викладаються моральні висновки з догматичного вчення церкви. Предмет морального богослов'я Феофан визна-

чав як добрі справи, які позначені в Писанні іменем любові. Звідси й завдання морального богослов'я, а саме – розмірковувати про релігію як про вираження любові до Бога і про справедливість, яка полягає у любові до ближніх.

Більш докладно розглянемо викладене у Prolegomena Феофанового вчення про Святе Писання як виняткове, єдине і непомильне джерело богослов'я. Вже у самій тезі відчуваємо прозорий протестантський підтекст. Для порівняння: православні і католики визнають два першоджерела християнства – Святе Письмо та Священний Переказ, репрезентований рішеннями соборів, святоотцівською традицією та авторитетними богословськими творами. Зокрема, визначний католицький теолог Роберт Беллармін, якого дуже часто критикує Феофан у своїх богословських лекціях, висував вчення про *auctoritas divina* та *auctoritas canonica*. Згідно з цим вченням, необхідно визнавати два повноправних авторитети – божественний, який цілковито залежить від Бога, та канонічний, який повністю залежить від церкви.

Звичайно, що вчення про два повноправні авторитети Феофан відкидає. Натомість він визнає лише один авторитет Святого Писання як богонатхненного джерела істини. Згідно з його міркуваннями, "Святе Писання є істинним і непомильним, лише воно слугує підставою богослов'я – не церква, але сам Бог, Слово якого дане нам у Писанні... Оскільки один Бог знає все і один не може помилятися, то тому від Писання, тобто від слова Божого залежить будь-яка істина" [4, с.324].

Отже, Прокопович утверджує виняткову незаперечність Писання, підкріплену богонатхненністю. Як наслідок, авторитет Писання вище, ніж авторитет церкви. Але, з іншого боку, у параграфі 34 Феофан проголошує: "церква і Писання мають однаковий авторитет – перша як спільність Бога, друге як Слово Боже" [4, с.325]. Проте звернемо увагу на різний аксіологічний смисл понять "церква" та "писання", а саме:

церква є лише спільнотою Божою, тобто невидимою присутністю в ній Бога, натомість Писання – це Слово Боже, яке промовляється в церкві. Звідси й аксіологічна першість Писання над церквою. У параграфі 203 Prolegomena сказано: “церква – лише свідок чи вказівник Писання” [4, с.324]. Для прозорості в розумінні цього положення Феофан вдається навіть до такого порівняння: “Якщо всі мене запевняють, що певні папери є царськими, то причини, чому я повинен вірити і підкорятися цим паперам, – велич царя, а не авторитет тих, хто запевняє: вони лише свідки чи вказівники його паперів” [Там само].

Чим можна пояснити відверте відстоювання Феофаном того принципу, що Писання є винятковим джерелом богослов'я? На нашу думку, Прокопович не прагнув узгодити вчення про Святе Письмо з протестантським зразком. Радше за все в його роздумах взяли гору антикатолицькі настрої. При цьому виразний антикатолицизм буквально примушує Феофана постійно наголошувати на винятковості біблійних текстів як першоджерела богослов'я, нехтуючи іншими джерелами теологічної думки. Свідченням цього є патетичне висловлювання Прокоповича: “езуїти кажуть, що Святе Писання є німою вчителькою, буквою мертвою і вбиваючою... це чорнило мертво, чорнильне богослов'я, воскова фігурка, корабельне вітрило тощо... Вони говорять, що Писання є темним, неповним, що воно для нерозуміючих буває причиною оман та ересі” [5, с.80].

Виразний антикатолицизм виявляється і у розв'язуванні Прокоповичем питання правильного тлумачення Святого Писання (розділ 10). Він наполягав на необхідності дотримуватися насамперед буквального смислу Писання (у протестантизмі така установка є домінуючою). Згідно з міркуваннями Феофана, “ми стверджуємо, що в одній і тій самій думці священних писань є лише один смисл, а саме смисл буквальний і що говорить Писання про віру, те по-

винні ми відносити лише до віри, що про моральність – те до моральності, що про уповання – те до уповання” [5, с.81]. При цьому Феофан не демонструє повного несприйняття алегоричного та метафоричного способів тлумачення біблійних текстів, які особливо насаджували та культивували католики, але вважає, що небезпечним є захоплення цими способами. З причин довільності алегоричних тлумачень і зловживань ними він пропонує взяти за правило, що такого роду тлумачення не повинні сприйматися як докази.

Звернемо увагу також на висунуті Прокоповичем вимоги правильного тлумачення біблійних текстів. На його думку, “для того, щоб правильно тлумачити Писання, потрібно мати розум, здоровий глузд, довго вчитуватись у священні книги і в творіння отцівські, взагалі – багато вчити і працювати; а вигадувати безглузді алегорії вміє будь-хто, навіть неосвічений вуличний шарлатан” [6, с.132]. Як наслідок, Феофан наполягає на винятковому значенні особистісного дослідження, що по суті є одним з протестантських принципів.

Розглянемо тепер проблему розуміння Феофаном інших джерел християнських істин, зокрема переказу. Вчення про церковний переказ розкривається у нього через виявлення значимості авторитету соборів, переказів у вузькому розумінні слова та отців. Згідно з його міркуваннями, визначення соборів не можуть слугувати началом богослов'я нарівні із Святим Письмом, оскільки самі отці церкви, які брали участь у соборах, шукали аргументи для своїх рішень у богонатхненних біблійних книгах. Звідси й їх розуміння як другорядних авторитетів богослов'я й лише тих, що заслуговують бути виключно керівництвом, інструментом для розуміння біблійних текстів. Проте, стверджують опоненти, “собори, особливо вселенські і притому законні, мають найвеличніший авторитет, і той, хто став би суперечити їхнім визначенням, повинен вважатися еретиком” [4,

с.328]. У такому разі чи суперечить Феофан у цих міркуваннях сам собі?

В дусі витонченої діалектики він у подальшому викладі наполягає на необхідності розрізняти змістовний та формальний аспекти авторитетності соборів. У п'ятому розділі Феофан наголошує на адекватності вчення істинних соборів Святому Писанню за змістом. За його словами, "авторитет їхній (соборів. – Авт.) полягає в тому, що собори розкривають думку Писання, тобто самого Бога, і роблять це легше і краще, ніж окремі вчителі" [5, с.88]. Звідси й неприпустимість їх ігнорування. А з формальної точки зору ці ж визначення мають залежне, другорядне значення порівняно із Святим Писанням. Тобто рішення соборів є лише похідними. Як писав Прокопович, "Апостоли і Христос інколи наводять Писання, а інколи прямо промовляють (істину. – Авт.), і тим і тим промовлянням однаково потрібно вірити. А собори, навпаки, нічого не визначають інакше, як за свідченням Писання" [5, с.86]. В іншому місці тексту сказано: "вони (визначення соборів. – Авт.) ніщо інше, як лише пояснення Писання" [5, с.87].

Принагідно постає проблема визначення критерію істинності соборів. Тобто мається на увазі питання, які собори слід визнавати істинними. Православні богослови визнавали такими рішення лише перших семи вселенських соборів. Католики наполягають на визнанні істинними тих вселенських соборів, які скликані і проведені були папами.

У Феофана можемо зустріти лише в'їдливі антипапистські закиди, наприклад: "яка ж після цього потреба в соборах, пов'язаних із стількома суперечками, труднощами, хвилюваннями, видатками і піклуваннями, якщо істинним є лише те, що забажається папі?" [4, с.312]. При цьому конкретної відповіді на питання, які ж собори слід визнати істинними, Феофан не дає. Якщо говорити про богословські питання, які розв'язували на соборах, то Прокопович дає пояснення, що саме слід вва-

жати богословським питанням: "власне богословськими питаннями ми називаємо ті особливі і головні догмати, в яких міститься основа православної віри про таїнства Святої Трійці, втілення Сина Божого і домобудівництво нашого спасіння" [Там само].

Прокопович також спростовує вчення католиків про авторитетність соборів. На його думку, "ми такого вчення не знаємо. Ми стверджуємо те, що бачимо як істинне. Але ми не визнаємо, щоб щось ставало істинним від чийогось утвердження" [5, с.90]. У такому разі неминуче постає питання: які ж догмати слід визнавати саме православними? Зауважимо, що у Prolegomena Феофан неодноразово наголошує на тому, що без віри не може бути правильного розуміння Святого Письма. Згідно з його міркуваннями, "апология віри повинна слугувати лідійським каменем для пояснення Священного Писання" [4, с.299] Звичайно, гадає він, віра повинна бути православною, тобто правдивою. Проте далі декларативних тверджень про православність віри Феофан не просувається.

Загалом, за свідченням П.Черв'яківського та О. Архангельського, Prolegomena Прокоповича зазнали, з одного боку, впливу католицької системи Роберта Белларміна, а з іншого – впливу догматики кальвініста Арманда Полянського. Це, на думку П.Черв'яківського, дозволило богослову "триматися вище обох ворогуючих віросповідань Заходу" [4, с.328].

Далі розглянемо прояви конфесійних уподобань Феофана в його трактатах "Про Бога єдиного" і "Про Бога троїчного". Сам Прокопович у листуванні перший богословський трактат називає не інакше, як "Теогоніка". Одразу ж упадає в очі логіка викладу Прокоповичем вчення про Бога. Відтворимо її, послуговуючись висловлюваннями самого Феофана. За його словами, "про Бога ми можемо міркувати або стосовно притаманних Йому внутрішніх властивостей (ad intra), або стосовно зовнішніх проявів Його діяльності (ad

extra). У першому випадку ми будемо говорити про буття Боже, Його сутність і властивості, про іпостасі Святої Трійці, їхнє значення та взаємовідношення; у другому – про діяльність Божества та її різновиди – творення і провидіння” [6, с.133]. Такий поділ богослов'я в його вузькому значенні, на думку Ф. Тихомирова, нагадує поділ, запропонований у праці швейцарського богослова Арманда Полянського. У останнього вчення про віру включає в себе вчення про Бога в його сутності і вчення про церкву як дію Бога.

Структура трактату “Про Бога єдиного” має такий вигляд: у 19 розділах міститься докладний аналіз питань сутності, буття та атрибутів Божих. Зокрема, Феофан пропонує власне визначення та опис Бога на підставі Святого Писання, принагідно спростовуючи судження аномей і схоластів про можливість логічного визначення Бога. Далі він розкриває смисл імен Божих (розділ 2), доводить буття Боже (розділ 3), єдність Божу (розділи 4 і 5), простоту божественної сутності (розділи 6 і 7), наголошує на атрибутах Бога взагалі (розділ 8) та окремих його властивостях, таких, як досконалість, безконечність, вічність, безмежність, незмінність, премудрість, всемогутність, воля, благість, безсмертя, всеблаженство (розділи 9 – 19).

Відповідно смисл Феофанового вчення про Бога єдиного в своїй сутності зводиться до утвердження Його досконалості, безконечності, вічності, безмежності, незмінності, премудрості, всемогутності, всеблагості та безсмертя. При цьому Бог як істота необмежена та безконечна, отже, надсвітова вивищується над усім кінечним буттям. Він водночас перебуває над і поза світом. Відтак людина є істотою обмеженою в справі богопізнання. Як наслідок, неспроможними визнаються будь-які спроби логічного обґрунтування Бога. Людське мислення є неадекватним порівняно з божественним буттям.

Така ідея розрізнення безконечного та необмеженого Богом та кінеч-

ного обмеженого буття у філософській літературі отримала назву ідеї абсолютизму Бога. При цьому абсолютизм, який є уособленням безконечної, нездоланної відмінності між Богом та твар'ю, став засадовим для утвердження догматики реформатства. Деякі богослови (Баур, Швейцер) ідею абсолютизму Бога визнають принциповою при розрізненні реформатства та лютеранства. У такому разі виходить, що Феофан Прокопович сповідував цю ідею, послідовно розгортаючи її в своєму першому теологічному трактаті. Ф. Тихомиров у своєму дослідженні переконливо довів, що ідея абсолютизму Бога є домінуючою в системі Феофана [7, с.318].

До речі, для порівняння: ця ідея є наскрізною і в праці швейцарського богослова Арманда Полянського “Синтагма християнської теології”, вплив ідей якого на Феофанову теологічну систему є досить помітним. Таким чином, “Теогоніка” Прокоповича стала своєрідною апологією реформаторської у своїх витоках ідеї абсолютизму Бога.

У цілому для православної теології характерною є пріоритетність у розгляді Трійці Іпостасей, від якої вже відбувається перехід до аналізу сутності. Для західної теології, навпаки, пріоритетним є Бог як єдина Сутність, всередині якої Іпостасі лише конституують певні відносини. При цьому католицизм бачить у Богові вище буття (Аквінат) або вище суще (Суарец), але не персоналізоване трансцендентне існування. Протес-тантизм наголошує на абсолютній трансцендентності Бога, який за своєю сутністю нескінченно вище за все існуюче. Феофан знаходиться під очевидним впливом цієї протестантської доктрини.

Другий трактат “Про Бога Троїчного” теж складається з 19 розділів. Він присвячений тлумаченню “священнішого таїнства святійшої і неподільної Трійці” [1, с.71]. Тут на підставі біблійних текстів подається виклад єдності Трійці, троїчності її іпостасей та розріз-

нення іпостасей Божества (розділи 1 і 2), спростовуються заперечення і помилкові тези тих, хто відкидав Трійцю, переважно соцініан (розділи 3 – 5), досить детально і якимось поверхово розкривається проблема божественності Ісуса Христа із спростуванням поглядів тих, хто заперечував божество Христа (розділи 6 – 17), доводиться також божественність Святого Духа і відповідно відкидаються погляди тих, хто не визнавав Святого Духа Богом; зрештою, наголошується на важливості православного вчення про Святу Трійцю (розділ 19).

Проте чи є такий виклад Прокоповичем тринітарної проблеми православним за своєю сутністю? Зауважимо насамперед, що Феофан ні на йоту не відступає від розгорнутих положень нікео-константинопольського Символу Віри. Далі, в його другому трактаті ідея єдності Бога все ж таки домінує над ідеєю Його троїчності. Тобто маємо відверті рецидиви ідеї абсолютизму Бога. Таким чином, утвердження православного змісту вчення про Трійцю немовби обертається на протестантську форму.

Зрештою, на особливу увагу заслуговує восьмий теологічний трактат Феофана “Про благодатне виправдання грішника через Христа”. Головна ідея цього трактату – людина задля своєї спокути і спасіння виправдовується лише вірою в Ісуса Христа. Відповідно у світлі утвердження цієї ідеї на сторінках Феофанового трактату розгортається жвава полеміка з Р. Белларміном, який обстоював думку про значимість людських зусиль у справі спасіння.

Загалом тлумачення виправдання як такого у Прокоповича має виразне протестантське підґрунтя. Він розуміє виправдання як відпущення гріхів у значенні юридичному. Або, за його словами, “виправдання є дія божественної благодаті, якою Бог людину грішну, яка з острахом усвідомлює гріхи свої і вірує в Христа заради єдиної заслуги Христа, прийнятої вірою – даром

(стосовно людини), сприймає і оголошує праведною, не приписуючи їй гріхи, але приписуючи їй правду Христову... Слова “виправдання”, “виправдати”, “оголосити праведною” мають значення юридичне” [5, с.122]. Таким чином, у структурному відношенні підметом виправдання є людина грішна; чинною причиною – милосердя Боже, зведене заслугами Христа; орудною причиною з боку Бога – таїнства, а з боку людини – віра, плоди віри та добрі справи як виправдання віри. А роль “ідеолога” добрих справ в остаточному підсумку у Феофана відіграє Дух Святий.

До речі, богослов розкриває навіть поняття “віра, яка виправдовує”. Ця “віра, яка виправдовує, є не лише наше пізнання і сприйняття всього божественного і самого Євангелія, але й переконаність, з якою грішник усією душею, що тріпотить за гріхи свої, звертається до милосердя Божого, уповає на те, що Бог заради заслуг Сина свого, за нас подаваних, відпустить йому його гріхи. Головний предмет цієї віри є Євангеліє, тобто звістка про відпущення гріхів... І ось що означає вірувати в Бога, це зовсім інше, ніж вірувати Богу чи вірувати в буття Боже” [5, с.128]. Протестантизація сотеріології є головним у визначенні конфесійних впливів на богослов'я Феофана Прокоповича.

Висновки і перспективи. Богословський курс – вершина викладацької діяльності Прокоповича – буквально пронизаний протестантськими ідеями та настроями. Втім, сам Феофан був переконаний у православності своєї системи, поданої у дусі кращих лютеранських та кальвіністських зразків. Погодимось зі слушною думкою Г.Флоровського, який визнав: “Не будь на Феофанових трактатах імені російського єпископа, їхнього автора природно було б вгадувати в середовищі професорів якогось протестантського богословського факультету. Все тут просякнуте західним впливом, повітрям Реформації” [8, с.92].

На користь протестантського ба-чення Прокоповичем догматичних пи-тань свідчать його розуміння виправ-дання людини однією лише вірою, тлу-мачення Святого Писання як винятко-вого, непомильного та єдиного джере-ла богослов'я, проголошення автори-тетності Святого Писання, що підкріп-люється богонатхненністю, вищість авторитету церкви, а також ідея абсо-лютизму Бога.

Список використаних джерел

1. Архангельский А.П. Духовное образование и духовная школа в России при Петре Великом. Казань: Типография Императорского университета, 1883. 212.
2. Червяковский П. Источники «Введения в богословие» Феофана Прокоповича. *Христианское чтение*. М., 1878. Ч.1. 18 – 32.
3. Соловьев С.М. Публичные чтения о Петре Великом. М., 1872. 135.
4. Червяковский П. Учение Феофана Прокоповича об источниках богословия в связи с протестантством XVII века. *Христианское чтение*. М., 1877. Ч.1. 291-330.
5. Самарин Ю.Ф. Избранные произведения. М.: Российская политическая энциклопедия, 1996. 608.
6. Морозов П.О. Феофан Прокопович как писатель. Очерк из истории русской литературы в эпоху преобразования. СПб.: Типография В.С.Балашева, 1880. 402 с.
7. Тихомиров Ф.А. Идея абсолютизма бога и протестантский схоластицизм в богословии Феофана Прокоповича (Речь пред защитой диссертации «Трактаты Феофана Прокоповича о боге едином по существу в троичном в лицах»). *Христианское чтение*. М., 1884. Ч.2. 315-326.
8. Флоровский Г.В. Пути русского богословия. Париж: YMCA-пресс, 1983. 600.

References

1. Arkhanhelskyi A.P. (1883) Dukhovnoe obrazovanye u dukhovnaia

shkola v Rossyyu pry Petre Velykom [Theological education and theological school in Russia under Peter the Great]. Kazan: Typohrafiya Ymperatorskoho unyversyteta. 212 s.

2. Cherviakovskiy P. (1878) Ystochnyky «Vvedeniya v bohoslovye» Feofana Prokopovycha [Sources of "Introduction to Theology" by Feofan Prokopovich]. *Khrystyanskoe chtenye*. M. Ch.1. S.18 – 32.

3. Solovev S.M. (1872) Publychnye chteniya o Petre Velykom [Public reading about Peter the Great]. M. 135 s.

4. Cherviakovskiy P. (1877) Uchenye Feofana Prokopovycha ob ystochnykakh bohoslovyia v svyazy s protestantstvom XVII veka [Teofan Prokopovich's teachings on the sources of theology in connection with the 17th century Protestantism]. *Khrystyanskoe chtenye*. M. Ch.1. S.291 – 330.

5. Samaryn Yu.F. (1996) Yzbrannyye proyzvedeniya [Selected Works]. M.: Rossyiskaia polytycheskaia entsyklopediya. 608 s.

6. Morozov P.O. (1880) Feofan Prokopovich kak pysatel. Ocherk yz ystoryu russkoi lyteratury v epokhu preobrazovaniya [Feofan Prokopovich as a writer. Essay from the history of Russian literature in the era of transformation]. SPb.: Typohrafiya V.S.Balashева. 402.

7. Tykhomyrov F.A. (1884) Ydeia absoliutyzma boha y protestantskyi skholastyizm v bohoslovyi Feofana Prokopovycha (Rech pred zashchitoy dySSERTatsyy «Traktaty Feofana Prokopovycha o bohe edynom po sushchestvu v troychnom v lytsakh») [The idea of absolutism of God and Protestant scholasticism in the theology of Feofan Prokopovich]. *Khrystyanskoe chtenye*. M. Ch.2. S.315 – 326.

8. Florovskiy H.V. (1983) Puty russkoho bohoslovyia [Ways of Russian theology]. Paryzh: YMCA-press. 600 s.

**THE CONTENT OF THEOLOGICAL WORKS OF THEOPHANES PROKOPOVICH
FROM 1712-1716****Shkil S.O., Samarskyu A.Yu.**

Abstract. *The author proved that Theophanes Prokopovich entered the history of Ukrainian theological thought thanks mainly to his lectures on theology, which were read at the Kiev Theological Academy. In these lecture courses, which had a distinct Protestant meaning and form, he, strongly rejecting the scholastic method, created a new, according to the then scientific dimensions, systematized doctrine of faith and religious principles, the dogmas of Orthodoxy. Taking into account the dynamics of the formation of the Feofan's confessional position and its contingent tendencies, the complicated atmosphere of the theological thought of Theophanes Prokopovych, we can admit that Prokopovich ultimately comes to the necessary reformist vision of the Orthodox tradition. That is, he is the founder of a new, consistent with educational ideas and far from scholasticism of Mohyla Orthodoxy. Another thing is that his contemporaries perceived such a renewed Orthodoxy as a manifestation of outright Protestantism. The Kiev period of the creative activity of Theophanes is marked first of all by the extraordinary potential of his theological work, the testimony of which became famous lectures on the course of theology, which he read at the Kyiv-Mohyla Academy during 1712-1716. These lectures had a distinct Protestant background, which was especially evident in the doctrine of man's justification by one faith, in affirming the extraordinary authority of the Holy Scriptures as the sole source of theology, in cultivating him the idea of absolutism of God. The logical consequence of these lectures was eight theological treatises. Of these treatises in the aspect of revealing Confessional views of Theophanes is particularly revealing the first, which is a kind of prolegomena about the tasks of theology and the Holy Scriptures, the second - "About God the only", the third - "About the God of the triune" and the eighth - "On the blessed justification of the sinner through Christ".*

Keywords: *Theophanes Prokopovich, Protestantism, theology, Orthodoxy, Catholicism.*